

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

ÇİN'İN ORTA ASYA POLİTİKALARININ GÜVENLİKLEŞTİRME TEORİSİ
AÇISINDAN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tuncay GÜLÇİN

İSTANBUL 2023

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

ÇİN'İN ORTA ASYA POLİTİKASININ GÜVENLİKLEŞTİRME TEORİSİ
AÇISINDAN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tuncay GÜLÇİN

TEZ DANIŞMANI

DOÇ.DR. Mehmet Cem OĞULTÜRK

İSTANBUL 2023

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

21/09/2023

YÜKSEK LİSANS TEZ ONAY FORMU

Program Adı:	Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı
Öğrencinin Adı:	Tuncay Gülçin
Tezin Adı:	Çin'in Orta Asya Politikasının Güvenlikleştirme Teorisi Açısından İncelenmesi
Tez Savunma Tarihi:	EYLÜL 2023

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş
olduğu Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

Bu Tez tarafımızca okunmuş, nitelik ve içerik açısından bir Yüksek
Lisans tezi olarak yeterli görülmüş ve kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Tez Danışmanı:	Doç.Dr. Mehmet Cem Oğultürk	İ.Aydın Üniversitesi SBUİ	
2.Üye (Kurum içi):	Prof.Dr.Esra Albayrakoğlu	Bahçeşehir Üniversitesi SBUİ	
3.Üye(Kurum dışı):	Dr. Öğr.Üyesi Murat Jane	İ.Aydın Üniversitesi	

		SBUİ	
--	--	------	--



Bu tezdeki tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak elde edildiğini ve sunulduğunu; ayrıca bu kuralların ve ilkelerin gerektirdiği şekilde, bu çalışmadan kaynaklanmayan bütün atıfları yaptığımı beyan ederim.

Ad, Soyad: TUNCAY GÜLÇİN

İmza:

ÖZET

ÇİN'İN ORTA ASYA POLİTİKASININ GÜVENLİKLEŞTİRME TEORİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

KÜRESEL SİYASET VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

GÜLÇİN, TUNCAY

TEZ DANIŞMANI; Doç. Dr. MEHMET CEM OĞULTÜRK

Eylül 2023, 97 sayfa

Devletlerin politikaları ulusal çıkarları ekseninde şekillenmektedir. Politik olarak güçlenen devletler dışı doğru genişleme göstermektedir. Kuzeyinde Rusya, güneyinde Hindistan gibi ülkelerin olması dolayısı ile bu bağlamda Çin, Asya pasifik ve Avrasya bölgelerine doğru genişlemek durumunda kalmaktadır. Orta Asya bölgesine hanedanlık dönemlerinden beridir ilgi duyan Çinliler, zaman zaman bölgeyi işgal etmiş olsa da kalıcı olamamıştır. Günümüzde ise enerji başta olmak üzere yer altı kaynaklarına ulaşmak için ulusal güvenlik söz edimi ile bölge devletlerini çevrelemeye çalışmaktadırlar. Bu çalışmada Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya eksenli politikaları Kopenhag okulu güvenlikleştirme teorisi ekseninde incelenecektir. Çin'i çevrelemek isteyen küresel güçlere karşı izlemiş olduğu Orta Asya politikaları; Enerji, Ulaşım, ulusal güvenlik gibi kavramlar çerçevesinde incelenerek geniş bir perspektiften açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Çin'in Orta Asya politikası, Çevreleme, Güvenlikleştirme, Enerji

ABSTRACT

AN EXAMINATION OF CHINA'S CENTRAL ASIA POLICY FROM THE POINT OF VIEW OF THE THEORY OF SECURITIZATION

GULCİN, TUNCAY

Master's Program in Global Politics and International Relations

Supervisor: Assoc. Prof. Mehmet Cem Ogulturk

September 2023, 97 page

The policies of states are shaped on the axis of national and interests. The rising and strengthening states show outward expansion. Due to the presence of countries such as Russia in the north and India in the south, China has to expand towards the Asia pacific and Eurasian regions in this context. The Chinese, who have been interested in the Central Asian region since the dynastic periods, have occupied the region from time to time, but it has not been permanent. Today, they are trying to surround the regional states with the act of national security in order to reach underground resources, especially energy. In this study, the Central Asian-oriented policies of the People's Republic of China will be examined on the axis of the Copenhagen school securitization theory. The Central Asian policies pursued by China against the global powers that want to surround it will be examined within the framework of concepts such as Energy, transportation, national security and will be tried to be explained from a broad perspective.

KEY Words: Central Asian, China's Central Asian Policy, Surround, Securitization, Energy



6 ŞUBAT KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİNDE YAŞAMINI YİTİRENLERE
VE BU SÜREÇTE BANA OLAN DESTEĞİNİ ESİRGEMEYEN EŞİME

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İTHAF.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
Bölüm 1: Giriş.....	1
1.1 Araştırma Konusu.....	3
1.2 Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	4
1.3 Araştırma Soruları ve Hipotezleri	5
1.4 Araştırmanın Metodolojisi.....	6
Bölüm 2: Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve	7
2.1 Kopenhag Okulu.	7
2.2 Kopenhag Okulu Güvenlik Yaklaşımı	9
Bölüm 3: Çin'in İktisadi ve Politik Durumu.....	13
3.1 Çin Tarihinde Orta Asya'nın Önemi.....	17
3.2 Bir Kuşak-Bir Yol Projesi.....	21
3.3 Orta Asya Bölgesi Enerji ve Değerli Maden Kaynakları.....	23
3.4 Bölge Dışı Devletlerin Politikaları.....	31
3.4.1 ABD'nin Bölge Politikası.....	32

3.4.2 Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası.....	36
3.4.3 Rusya'nın Orta Asya Politikası.....	40
3.4.4 Türkiye'nin Orta Asya Politikası.....	44
Bölüm 4: Çin'in Orta Asya Politikası.....	50
4.1 SSCB Dönemi Politikası.....	52
4.2 SSCB Yıkılışı Sonrası Politikası.....	53
4.3 Çin'in Bölgesel Sorunları.....	59
4.3.1 Çin-Hindistan Sınır Sorunları.....	60
4.3.2 Doğu Türkistan Sorunu.....	64
4.3.3 Tayvan Sorunu.....	67
4.4 Çin'in Orta Asya Politikasını Güvenikleştirmesi.....	73
Bölüm 5: Sonuç.....	77
KAYNAKÇA.....	83

TABLÖLAR LİSTESİ

TABLÖLAR

Tablo 1 Çin'deki Eğitim Modelleri.....	16
Tablo 2 Küresel Finans Sonrası Çin Yatırımları.....	20
Tablo 3 Türkmenistan Doğalgaz Üretimi.....	28
Tablo 4 Birliğin İthalat İhracat Verilerine Göre Ülkelerin Konumları.....	38
Tablo 5 Bölge Ülkelerinin İthalat İhracat Verilerine Göre Birliğin Konumu...	39
Tablo 6 Türkiye'nin Bölge Ülkelerine İhracatı.....	48
Tablo 7 Bölge Ülkelerinin Türkiye'ye İhracatı.....	49
Tablo 8 Real GSYİH ve Toplam İç Talep.....	71
Tablo 9 Çin Tayvan Askeri Karşılaştırması.....	72

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİLLER

Şekil 1 Orta Asya Bölgesi Haritası.....	18
Şekil 2 Türkmenistan Doğalgaz Boru Hatları.....	29
Şekil 3 Rusya'nın Bölgedeki Askeri Üsleri.....	43
Şekil 4 Çin'in Orta Asya Yatırım Güzergahı.....	57
Şekil 5 Çin-Hindistan Sınır Sorunları.....	61
Şekil 6 Çin-Hindistan Askeri Karşılaştırması.....	62
Şekil 7 Doğu Türkistan Haritası.....	67
Şekil 8 Çin Tayvan Harita Görünümü.....	68

KISALTMALAR

ÇKP	Çin Komünist Partisi
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
ŞİÖ	Şangay İş Birliği Örgütü
BKBY	Bir Kuşak Bir Yol Projesi
TDT	Türk Devletleri Teşkilatı
AT	Avrupa Topluluğu
TİKA	Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konseyi
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
KMT	Kaomitang (Çin Milliyetçi Partisi)
OAET	Orta Asya Ekonomi Topluluğu
OAIÖ	Orta Asya İşbirliği Örgütü
ORSAM	Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi
STK	Sivil Toplum Kurumları
TASAM	Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
TACIS	Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine Teknik Yardım



Bölüm 1

Giriş

ÇHC'nin kurucusu olan Mao Zedong'dan sonra (1976) Çin Komünist Partisi, üç aşamalı kalkınma stratejisi benimsemiş ve SSCB'ye karşın güvenlik sağlayıcı birtakım politikalar geliştirilmiştir. ÇKP, öncelikli olarak kültür devriminde çöküş geçiren ekonomisini güçlendirmek için üç aşamalı bir strateji izlemiştir. Sırasıyla 1980-1990, 1990-2000, 2000-2050 olmak üzere koyulan hedeflere sıkı sıkıya bağlı olarak ilerleme kaydetmiştir (Ekrem, 2011).

Çin'in 70 yıllık refah stratejisini uygulamak ve başarıya ulaşmak için ulusal ve uluslararası güvenlik ortamını oluşturmaya bağlıdır. Özellikle SSCB'nin yıkılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Çin kendi güvenliğini oluşturmak için uygun zemini bulmuştur. Batılı güçlerin bölgesel iş birliği ve siyasal çıkarları için Çin'e ihtiyaç duymaları Çin'in yükselişini hızlandırmıştır. Ucuz iş gücü piyasası dolayısı ile Batı kökenli büyük şirketlerin yatırımlarını Çin'e kaydırmaları, üç aşamalı stratejik kalkınma planına ivme kazandırmıştır. 2000-2010 yılları arasında Çin, istediği ölçüde kalkınma sağlamıştır. 2003 yılında düzenlenen ÇKP'nin 16. Olağan Kongresi'nde dış politika ve siyasi bir kalkınma planı olarak 'Büyük güçlerle yapılacak diplomasi anahtardır: çevre ülkeleri ile yapılacak diplomasi birincil, gelişmekte olan ülkeler ile yapılacak diplomasi ise temeldir' anlayışı benimsenmiştir (Ekrem, 2011).

Çin'in çevre ülkeler ile diplomasisini birincil olarak adlandırmasının altında yatan temel neden ise yumuşak güç politikası ile bölgesel güvenliğini sağlamak istemesidir. Bölgede sağlanan güvenliğin, dışarıdan gelecek tehlikelere karşı hedeflenen kalkınma stratejilerini koruyacağı düşünülmektedir. Çin, ABD'nin bölgede göstermiş olduğu varlığa karşın çevre ülkelere uygulayacağı 'Barışçıl yükseliş' projesini ortaya koymuş olabilir. SSCB sonrası Batılı devletlerin, kendi sitemine dâhil etmek için yatırımlar yaptığı ÇHC her ne kadar bu yatırımlardan faydalanmış olsa da Batı entegrasyonuna dâhil olmamıştır. ABD, Rusya gibi güçlü devletlerin Çin'in çevre ülkeler ile yani Orta Asya bölgesinde oluşturmayı planladığı derin stratejik ortaklıkları zedelemeye çalışacağını düşünen Yuan Peng'e göre 'Orta Asya bölgesinin artık Çin, ABD, Rusya denkleminin satranç tahtası olmuştur'

(Ekrem, 2011: 39-42). Çin'in; Doğu Türkistan, Tayvan, Hindistan – Nepal sorunu gibi bölgesel sorunlarına karşın gerek toprak büyüklüğü ile en büyük oyuncu olma ünvanına ve büyük bir pazara sahip olması, Orta Asya bölgesine tarihsel yakınlığı gibi faktörler ile bölgede dengeleyici bir rol oynayabilmektedir.

SSCB sonrası batılı devletlerin, kendi sitemine dahil etmek için yatırımlar yaptığı Çin, her ne kadar bu yatırımlardan faydalanmış olsa da batı entegrasyonuna dahil olmamıştır. ABD, Rusya gibi güçlü devletlerin Çin'in çevre ülkeler ile yani Orta Asya bölgesinde oluşturmayı planladığı derin stratejik ortaklıkları zedelemeye çalışacağını düşünen Yuan Peng çalışmalarında 'Orta Asya bölgesinin artık Çin, ABD, Rusya denkleminin satranç tahtası olmuştur' söylemine vurgu yapmaktadır (Ekrem, 2011). Çin, Doğu Türkistan, Tayvan, Hindistan – Nepal sorunu gibi bölgesel sorunlarına karşın gerek toprak büyüklüğü ile en büyük oyuncu olma ünvanına ve büyük bir pazara sahip olması, Orta Asya bölgesine tarihsel yakınlığı gibi faktörler ile bölgede dengeleyici bir rol oynayabilmektedir.

Bu çalışma, giriş ve sonuç bölümleri ile beş ana bölümden oluşarak Çin'in Orta Asya politikalarını güvenlikleştirmesine odaklanacaktır. Birinci bölüm çalışmanın metodunu, kavramsal ve kuramsal çerçevesini oluşturacaktır. Çalışmanın çerçevesi belirlendikten sonra ikinci bölümde Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme literatürüne kattığı yenilikler açıklandıktan sonra Çin devletinin Orta Asya politikasını güvenlikleştirmesinin daha net bir açıklanmasına yer verilecektir.

Üçüncü bölümde Çin'in iktisadi ve politik durumu incelenip Çin'in Orta Asya bölgesine olan ihtiyacı açıklanacak ve enerji kaynaklarına değinilecektir. Ayrıca Rusya, ABD, AB gibi büyük devletler ve birliklerin bölgedeki varlıklarına değinilecektir. Çin'in ve bölgenin genel hatları çizildikten ve bölge dışı aktörlerin bölgedeki varlıklarına değinildikten sonra dördüncü bölümde Çin'in bölge politikaları, Soğuk Savaş öncesi ve sonrası olmak üzere iki ana hat üzerinden güvenlikleştirme teorisi bağlamında incelenecektir.

Bölge üzerinde güvenlikleştirme teorisi kapsamında ulaşım, dolaylı ve doğrudan yatırımlar, iş birlikleri gibi konular da incelenecektir. Bölge üzerinde Çin devletinin jeopolitik avantajları ve güçlükleri de ele alınarak Orta Asya bölgesinin Çin açısından neden güvenlikleştirilmesi gerektiği ortaya konulacaktır. Son olarak Çin devletinin bölge üzerinde karşılaştığı sorunlar ele alınıp güvenlikleştirme ihtiyacı

üzerine analizler yapılacaktır. Bu sayede Çin'in Orta Asya politikalarını güvenlikleştirme teorisi açısından açıklamanın kolaylığı sağlanacaktır.

Sonuç bölümünde ise Çin devletinin bölge dışı aktörlere karşı bölge ülkeleri ile olan sorunlarının ve politikalarının, güvenlikleştirme teorisi bağlamında tezin metodunu oluşturan nitel araştırma kapsamında açıklaması yapılacaktır. Sonuç bölümü aynı zamanda günümüz ticaret savaşlarının da bölge üzerindeki politikaları ne derece etkilediğini yine güvenlikleştirme teorisi açısından açıklamaya çalışacaktır.

1.1 Araştırmanın Konusu

Çin, coğrafi olarak tehdit ve tehlikelere açık bir pozisyonda bulunmaktadır. Doğusu Sarı Deniz ve Doğu Çin Denizi bulunan ülkenin kara sınırlarında ise Kuzey Kore, Moğolistan, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Nepal, Bhutan, Myanmar, Laos ve Vietnam gibi terör ve yoksulluklarla dolu bir coğrafyada bulunmaktadır. Bu çalışmada Orta Asya bölgesi ele alınacaktır.

Bölgede olan sınır komşuları Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve kısmen de olsa Rusya ve Afganistan'ı da bölge politikalarına katabiliriz. Ancak bölgede terörden arındırma amacı ile bulunan ABD varlığı ve SSCB'den miras olarak kaldığı düşünülen Türk Cumhuriyetleri Rusya açısından önem arz ettiği için Çin, uygulayacağı politikaları ulusal güvenlik hâline getirmek durumundadır.

2017 yılında başlayan ABD ile ticari savaşlar Çin'i çevreleme politikalarına karşı Çin'in, Orta Asya bölgesini çıkış noktası olarak görmesine neden olmuştur. Bunun dışında bölge politikalarını diğer büyük devletlere de kabul ettirmesi gerekmektedir. Buzan vd. güvenlikleştirmenin sadece askerî boyutta olmadığını ve okulun literatüre kattığı 5 yeni sektör ve bölgesel güvenlik kompleksi ile daha net açıklanacağını söylemişlerdir. Kopenhag Okulu her ne kadar eleştiri olsa da günümüzde birçok politikayı ve uygulamaları açıklama noktasında geçerliliğini korumaktadır.

ÇHC, eskiden beridir jeopolitik önem arz eden Orta Asya bölgesine ilgi duymuştur. Çin hanedanlıkları döneminde dört defa Orta Asya topraklarını hâkimiyeti altına almayı başarmış olsa da komünist rejimin kurulmasından sonra bu hâkimiyetini kaybetmiştir.

Çin, Orta Asya bölgesinin jeopolitik, siyasi ve ekonomik açıdan en önemli ülkesidir. SSCB'nin dağılmasından sonra oluşan yeni devletleri ilk tanıyan da yine Çin

olmuştur. 3 yeni komşuya (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan) sahip olmuştur ve bu yeni devletler bölgede derin tarihe sahip olan Türk devletleridir. Bu nedenle Çin, bağımsız Türk devletlerinin özellikle Kırgızistan ve Kazakistan'ın yakın akrabalarını barındıran, Çin'e bağlı Doğu Türkistan Özerk bölgesinde milliyetçilik rüzgârı ile oluşabilecek bir iç karışıklığa önlem olarak bağımsızlıklarını ilk tanıyan devletlerden olmuştur. SSCB sonrası dönemde (1991-1995) Çin, bu 5 bağımsız devlet ile yoğun ilişki içerisine girip nüfuzunu artırma politikası izlemiştir.

Bu çalışmada ÇHC'nin, Orta Asya bölgesi üzerindeki politikalarını jeopolitik, enerji, ulaşım, ticari pazar gibi alt konularda analiz edip bunları ne ekseninde güvenlikleştirdiği açıklanacaktır.

Özellikle Bir Kuşak-Bir Yol (BKBY) projesi ile amaçlanan güvenlik tedbirleri de ele alınacaktır. BKBY projesinin maliyeti, Asya Kalkınma Bankası'nın açıklamasına göre 2030 yılına kadar 22.6 trilyon dolardır. Bu gibi büyük yatırımların yoğunlaştığı bölgede bölge dışı aktörlerin de politikalarına değinilecek ve böylece ÇHC'nin politikalarının daha iyi anlaşılması sağlanacaktır. Tüm bu bileşenler ile tezin ana konusunu Çin'in Orta Asya politikalarını güvenlikleştirme kuramı çerçevesinde incelenmesi olacaktır.

1.2 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Orta Asya bölgesi zengin yer altı kaynakları, hidrokarbon ve değerli madenlerin olduğu önemli bir bölgedir. Jeolojik olarak da Uzak Asya'yı hem ticari olarak Batı'ya bağladığı için önem arz etmektedir. Özellikle geçmişte İpek Yolu olarak adlandırılan ve günümüzde BKBY projesi ile gündem oluşturan bölge, büyük yatırımların odağında olması dolayısı ile tüm büyük devletlerin dikkatini çekmektedir. Çalışmada ÇHC'nin önemli bir bölge olan Orta Asya bölgesine dair uyguladığı politikalar, Kopenhag Okulu güvenlikleştirme teorisi çerçevesinde incelenecektir. Orta Asya bölgesi büyük devletlerin dikkatini çektiği kadar çevrenmek istenen Çin'e karşı da politik bir savaş alanına dönüşmüş bir bölgedir. Bağımsız Türk cumhuriyetlerinin oluşturduğu bölgeyi bir tarafı ile SSCB mirası olarak gören Rusya, diğer taraftan Çin'in durdurulmak istenen büyümesi ve küreselleşmesine karşın Batılı devletlerin ve Asya bölgesindeki müttefiklerinin politik savaşına rağmen Çin'in ulusal çıkarı doğrultusunda uygulamaya koyduğu politikaları nasıl ve ne şekilde güvenlikleştirdiği ele alınacaktır.

Orta Asya bölgesi, ticari köprü vazifesi görmesi ve stratejik bir konuma sahip olması nedeniyle ilgi duyulan bir bölge olmuştur. Bölgede varlığını gösteren devletleri sıralayacak olursak karşımıza şu liste çıkacaktır: Çin, Hindistan, Orta Asya'yı miras olarak gören Rusya, Rusya ve Çin'i sınırlamak çevrelemek isteyen ABD, enerji bağlamında büyük oranda dışa bağımlı olan AB, Batılı devletlerin müttefiki konumunda ilişkiler yürüten Japonya, Avusturalya, Güney Kore ve son olarak ırk ve kültür olarak akraba olan Türkiye. Bu güç stratejileri içerisinde Çin'in bölgeye olan yakınlığını, ilişkilerini ve politikalarını güvenlikleştirme teorisi açısından ele alacak olan bu çalışma, gelecek zamanda bölge üzerine ana akım fikirler olarak literatüre kazandırılacaktır.

1.3Araştırmanın Soruları ve Hipotezleri

Çalışmanın ana temasını Çin'in Orta Asya politikasının güvenlikleştirme teorisi kapsamında incelenmesi oluşturacaktır. Bölgede 4 nükleer güce sahip ülkenin varlığı ve birbiri ile olan rekabetleri zaman zaman gerginlikler yaratmaktadır. Ayrıca bölgeye yakın olan Afganistan gibi terör kaynağı bir ülkenin olmasına ve çevre ülkelerin bölge üzerinde ulusal çıkarlarını korumak için kurdukları ilişkilere kısaca değinilecektir. Bu bağlamda çalışma; Çin'in, Orta Asya kaynaklarına daha kolay ulaşmak için bölge devletleri ile karşılıklı kazanç anlayışı üzerinden ikili ilişkiler kurduğu tezi üzerinden yapılmıştır. Çin devletinin hızlı bir şekilde büyüyen ekonomisi ve nüfusunun yoğunluğu göz önünde bulundurularak araştırmanın soruları şu şekilde oluşturulmuştur ve cevap aranmıştır:

1. ÇHC'nin Orta Asya bölgesinde uyguladığı politikalar, Rusya ile stratejik çıkar çatışması durumunda ne yönde değişecektir?
2. Orta Asya bölgesi üzerinde olası bir gerginlik durumunda bölge ülkelerinin ulusal güvenliğini sağlamaya yönelik stratejilerine Çin nasıl karşılık verecektir?
3. Orta Asya politikasını güvenlikleştirme açısından oluşturulan bölgesel kompleksler ve bölge ülkelerinin birbirine bağlılığını arttırması hangi devletler açısından risk taşımaktadır?
4. Bölge devletlerinin ulusal çıkarları, Çin için bölgesel refah bağlamında ne tür riskler içermektedir?
5. Xi liderliğindeki ÇKP'nin, Orta Asya politikalarını güvenlikleştirme söylemleri nelerdir?

Çalışmada test edilecek hipotezler:

1. Çin'in düşüncesine göre Orta Asya ülkeleri ile yakın ilişkiler kurması uluslararası çıkarları geliştirmektedir.
2. Çin'in Orta Asya ülkelerindeki enerji şirketlere yatırım yapması bölgedeki yer altı kaynaklarına ulaşmasını kolaylaştırmaktadır..
3. Çin'in Orta Asya ülkeleri ile yakın ilişkiler kurması ABD ve Rusya'nın bölgede alternatif bir güç olmasına neden olmaktadır.

1.4 Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmada nitel araştırma modeli uygulanmıştır. Bu doğrultuda Çin'in Orta Asya bölge politikaları ve Kopenhag Okulu güvenlikleştirme teorisi üzerine bilimsel makaleler, haberler, kitaplar, tezler, stratejik raporlar, devlet başkanlarının açıklamaları, açıklanan doktrinler incelenmiştir. Bu bilgiler ışığında tezin konusu, Çin'in politikalarının Kopenhag Okulu güvenlikleştirme teorisi açısından incelenmesi olarak belirlenmiştir. Coğrafi olarak stratejik bir konuma sahip olan Orta Asya bölgesi seçilmiştir.

Çin gibi yoğun nüfusa, büyük topraklara ve her ne kadar ÇHC 1949'da kurulmuş olsa da uzun bir tarihe sahip olan bir millet olduğu için çalışmanın sınırlılıklarını Orta Asya politikası, güvenlikleştirme, ticari ilişkiler oluşturmaktadır. Ayrıca bölgenin stratejik konumu, hidrokarbon kaynakları, zengin yer altı kaynakları ve küresel güç olma yolunda hızlı bir şekilde yükselen Çin'in bölgeye olan ilgisi dolayısı ile bölge dışı ülkelerin de politikalarına değinilmiştir. Çalışmanın kuramsal çerçevesini bölgesel güvenlik, güvenlikleştirme ve güvenlik konusunun sadece askerî anlamda sıkıştırıldığını öne sürerek literatüre yeni 5 güvenlik sektörünü dâhil eden Kopenhag Okulu güvenlikleştirme teorisi oluşturmaktadır.

Yakın bölgede bulunan Hindistan, Afganistan, Tayvan, Kuzey Kore gibi Çin ile sorunlu bölgeleri olan devletlerin politikaları derinlemesine dâhil edilmese de ÇKP'nin Orta Asya politikasını anlamak adına incelenmiş ve açıklanmıştır. Çin'in Orta Asya politikalarını, bölgenin bağımsızlığını kazanmadan önce SSCB toprakları içerisinde olduğu için SSCB öncesi ve sonrası olarak ele almak daha anlaşılır olacaktır. Bu sebepten dolayı bölge üzerinde güçlü bir askerî etkisi ve kültürel bir bağ kurabilme potansiyeli olan Rusya ile çıkar çatışmasına girmek istemeyen ÇKP, bu durumu bölgesel bir örgüt olan ŞİÖ'ye Rusya'yı dâhil ederek aştığı için Çin dışında Rusya gibi bölgesel güç olan devletler de ele alınmıştır.

Bölüm 2

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Uluslararası disiplinde güvenlik kavramı özellikle Soğuk Savaş sonrasında değişmiştir. Çift kutuplu bir dünya dengesinden çok kutuplu bir dünya dengesine geçiş yaşanmıştır. Tezin konusu olan Orta Asya bölgesi, SSCB sonrası 5 bağımsız Türk devletinin oluşması ve ilerleyen dönemlerde yüksek bir ivme ile her alanda büyüyen ÇHC'nin varlığı ile daha da önem kazanmıştır. Politik ve stratejik önemi tartışılmayan bölgenin özellikle İpek Yolu üzerinde bulunması ve enerji alanındaki zenginliği Komünist Çin devletinin dikkatini tarih boyu çekmiştir.

Çin, kuruluşu olan 1949 tarihinden itibaren bölgeye özel önem vermiştir. Özellikle Soğuk Savaş'ın bitişi ile Çin bölge politikasını güvenlikleştirmede daha kapsamlı adımlar atmıştır. 2000 yılından itibaren Çin, bölgenin en önemli enerji alıcısı konumuna gelerek yumuşak güç politikasını bölge devletlerine benimsetmiş ve kabul ettirmiştir. Siyasi ve ekonomik açıdan bölgeyi nasıl güvenlikleştirdiğini anlatan bu çalışmada Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme kuramı üzerinden Çin devletinin güvenlikleştirme politikası daha açıklanabilir olacaktır.

2.1 Kopenhag Okulu

Güvenlik, uluslararası ilişkilerde sıkça kullanılması ancak net bir kavram olmaması ile bilinir. Buzan'ın açıklaması ile güvenlik, "tıpkı sevgi, özgürlük ve güç kavramları gibi tartışmaya açık ve muğlak" bir kavramdır. (Baysal, Lülecı, 2011 s.64)

Baldwin ise güvenliğin çeşitli kavramsallaştırmalarını kullanarak onu kolayca karıştırılabilen ve yeterli şekilde açıklanamayan bir kavram olarak açıklamıştır. Dolayısı ile güvenlik kavramını açıklamada uluslararası ilişkiler çalışmalarında yeterli ve net bir açıklama bulmak zordur. Tanımlar topluluğundaki tüm bu kargaşaya rağmen en basit anlatımla güvenlik, değerlere karşı oluşacak tehdidin ortadan yok olmasıdır. Bu pencereden bakıldığında, tehditler ortadan kaldırılmadan güvenliğe kavuşulamaz. Sözlük anlamının korku ve tehlikeden uzak olma hissi olması da güvenliğin sadece fiziksel 10 boyutta oluşmadığının, buna ek olarak psikolojik boyutunun da var olduğunun kanıtıdır.

Güvenlikleştirme kavramına farklı bir bakış açısı getiren Kopenhag Okulu, yazarları Barry Buzan, Ole Weaver, Jaap de Wilde, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre ve Elzbieta Tromer öncülüğünde literatüre yeni bir güvenlik bakışı katmıştır. Ortaya çıktığı 1995 yılından itibaren güvenlik yaklaşımına güncelleme getiren teori, sektörel güvenlik ve bölgesel güvenlik kompleksi gibi yaklaşımları da güncelleyerek aynı temelde incelemeye almıştır. Okul bu yaklaşımlar ile birçok eleştirilere maruz kalsa da güvenlik anlayışını askerî alandan kurtarıp onu daha geniş bir perspektifte inceleme olanağı sunmuştur. Soğuk Savaş döneminde güvenlik, genellikle askerî temelde incelenmiştir.

Soğuk Savaş sonrası Okul, güvenlik kavramını ekonomik, bölgesel, toplumsal, politik açıdan incelemesi ile Huysmans'a göre güvenlik anlayışını dar askerî yaklaşımdan kurtarmıştır. Okul'un esasen çıkış noktası, Avrupa güvenliğinin askerî olmayan yönlerine yoğunlaşma fikridir. Bugün Avrupa devletler topluluğunun oluşumunu açıklamak Okul'un teorisi olan bölgesel güvenlik kompleksi ile mümkündür. Buzan, Weaver ve de Wilde beş yeni sektör ekleyerek güvenlik kavramını genişletmiştir: Askerî, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel olmak üzere açıklanan sektörler ile güvenlik kavramının çerçevesi genişletilmiştir (Baysal ve Lüleci, 2011 s.72).

Bölgesel güvenlik sistemi ile güvenliği coğrafi bir etkenler topluluğu olarak incelemişlerdir. Her coğrafyada güvenlik dinamiklerinin farklılık gösterdiğini savunan Okul, bölgesel güvenlik kompleksi yaklaşımı ile birbirine yakın olan devletlerin, birbirine uzak olan devletler ile aynı bağımlılığa sahip olmadıklarını açıklamışlardır. Tüm dünya devletlerinin güvenlik bağlamında birbirine bağımlı olduğunu savunan Buzan ve Weaver, 2003 yılında yayımladıkları *Regions and Powers: the Structure of International Security* başlıklı kitapta bölgesel güvenlik kompleksini detaylı bir şekilde ele almışlardır.

Okul güvenlik kuramını yeni bir çerçevede incelemektedir. Kopenhag Okulu'na göre güvenlik kavramı, dar askerî-siyasi yaklaşımdan kurtarılmalıdır. Buna göre güvenlik söz-edim ile inşa edilmektedir. Politika yapıcılar, söz-edim ile bir konuyu güvenlik meselesi hâline getirip bu sayede olağanüstü tedbirlere başvurabilmektedirler. Bunun yanı sıra Okul, güvenlik kavramının askerî boyutta sıkıştırılmasından kaçınmış ve literatüre yeni bir kavramsal yaklaşım ekleyerek üç

temel yaklaşımla katkıda bulunmuştur: güvenlikleştirme/güvenlik-dışılaştırma, sektörel güvenlik, bölgesel güvenlik kompleksi teorileri. Çalışmada Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme teorisi kullanılacağı için okulun, diğer yaklaşım çeşitlerinin anlatımı yapılmayıp güvenlikleştirme teorisi üzerinde durulacaktır.

2.2 Kopenhag Okulu Güvenlik Yaklaşımı

Güvenlikleştirme, söz-edim esasına dayalı hedef kitlenin (toplumun) güvenlikleşmesi istenilen konuda ikna edilmesi temelinde çalışılmıştır. Buzan vd. göre güvenlikleştirmenin açıklaması bir spektruma bağlıdır. Buna göre tüm konular, devletin ilgi alanına girmeyen (politize edilmemiş), hükümetin kaynak ayırdığı ve politik bir parça olan (politize edilmiş), normal politik tedbirlerin üzerinde olağanüstü tedbirleri meşrulaştıran (güvenlikleştirilmiş) olarak üç ana başlıkla sınıflandırılmıştır (Miş, 2011 s.384).

Okul'un yazarlarına göre üç temel eylem güvenlikleştirmeyi oluşturmaktadır. Bunlardan birincisi, tehdit edilen ve hayatta kalması önem arz eden ögedir (referans nesne). İkincisi, bir konu ya da durumu referans nesneye tehdit olarak algılayıp güvenlikleştirmek isteyen aktördür (güvenlikleştirici aktör). Son olarak ise ilgili sektörün temellerini etkileyen unsurlardır (işlevsel aktörler).

Referans nesne, güvenliğinin hedef alındığı ilan edilen nesnedir. Kopenhag Okulu yazarlarına göre referans nesne, yaşama hakkına sahip olan ve bu hakkına tehdit oluşturan konularda korunması için gerekli eylemlerin hayata geçirilmesi gereken nesnedir (Buzan vd., 1998, s.36).

Okul'a göre referans nesnenin büyüklüğü ve derecesi güvenlikleştirme eylemlerinde kritik öneme sahiptir. Bu durumda analiz yaparken üç farklı seviye belirtilmektedir. Mikro, makro ve orta düzeylerde bulunan referans nesneler güvenlikleştirme derecesini belirlemektedir.

Mikro düzey bireyleri ya da küçük toplulukları ifade eder. Makro düzeyde ise bütün dünya ya da ABD'nin sıkça dile getirdiği gibi dünya barışı için güvenlikleştirmeden bahsedilebilir. Buzan vd. göre makro ve mikro düzeyde güvenlikleştirme yapmak zordur, başarısızlık oranı yüksektir. Küresel ısınma veya iklim krizi örneklerini ele alacak olursak bu savunmanın doğruluğunu konuşabiliriz. Günümüzde iklim krizi mevcuttur ve bu konu üzerinde dünya devletleri zirveler

gerçekleştirmektedir ancak önemli bir ilerleme görülmemektedir. Aynı şekilde makro düzeyde de güvenlikleştirme zordur.

Okul'un yazarları orta düzey güvenlikleştirme en verimli güvenlikleştirme düzeyidir, der (Rothschild, Deadelus, 1995, s.39).

Orta düzey güvenlikleştirme bir milleti bir medeniyeti ya da devleti temsil eder ki okulun yazarları da orta düzey referans nesnelerin daha verimli ve başarılı şekilde güvenlikleştirme eyleminin yapılabildiğini savunur. Bir örnek ile bütün düzeyleri gösterebiliriz. Bush yönetiminin Irak'a müdahalesini analiz ettiğimizde üç referans nesneyi de kullandığını görmekteyiz. Mikro düzeyde Irak halkını Saddam mezaliminden kurtarmak için, makro düzeyde dünya barışına, ABD ve Batı medeniyetlerine tehdit olarak gördüğü için, orta düzeyde ise ABD halkı ve Batılı müttefik topluluklara tehdit olarak algıladığı için güvenlikleştirme ilan edilmiştir.

Güvenlikleştirmede ikinci öge güvenlikleştirici aktördür. Bu grupta genellikle siyasi liderler, devlet bürokratları, hükümetler, lobi ve baskı grupları yer almaktadır. Güvenlikleştirici aktörün belirlenmesi araştırmacının görevidir. Bir konunun referans nesneye tehdit olduğunu savunan aktör, güvenlikleştirici aktördür ancak toplumların daha dar ve alt ögelere ayrılabilen olması burada güvenlikleştirici aktörü seçmeyi zorlaştırmaktadır. (Buzan vd., 1998, s. 40)

Lakin Okul'un yazarları, toplumları alt ögelere ayırmanın analizi zorlaştırdığını savunurlar. Dolayısı ile söz-edimi yapan kişi bireye indirgenirse de bir topluluğa bağlıdır (siyasi parti, hükümet vb.) ve söz-edimin örgütsel mantığına bakarak güvenlikleştirici aktörü belirlemek daha kolaydır. Şunu da belirtmekte fayda vardır: Güvenlikleştirici aktör ve referans nesne aynı olabilir. Örneğin devlet, kendisini tehdit altında gösterip hem referans nesne hem güvenlikleştirici aktör olarak gerekli tedbirleri alabilmektedir ki bu güvenlikleştirme daha başarılı olur. Aynı şekilde bir toplum da hem referans nesne hem ikna edilmesi gereken hedef kitle olabilir. Toplum, kendinin tehdit altında olduğuna daha çabuk ikna olup gerekli olağanüstü tedbirlerin alınması konusunda daha başarılı bir güvenlikleştirme sağlayabilir.

Üçüncü ve son öge olan işlevsel aktörler, referans nesneyi ya da güvenlikleştirmeyi yapacak aktörün varlığı olmadan güvenlikleştirme alanında önemli derecede etkili olabilen gruplardır. Örneğin pandemi döneminde devletlerin sağlık bakanlıkları, güvenlikleştirici aktör olmamalarına rağmen güvenlikleştirici

aktörü ve güvenlikleştirme eylemini önemli ölçüde etkilemiştir. Burada güvenlikleştirici aktör devletlerdir ancak sağlık bakanlıkları güvenlikleştirme eylemini ve devleti yönlendiren işlevsel aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Güvenlikleştirme sayesinde konu diğer tüm konulardan daha önemli ve beka sorunu haline getirilip konuya öncelik kazandırılır. Güvenlikleştirmeyi yapan aktör, sorunun çözülmemesi durumunda diğer konuların öneminin kalmayacağını hedef kitleye söz-edim yolu ile kabul ettirip olağanüstü tedbirleri almanın yolunu açar. Yakın zamanda yaşanan pandemi sorununu bu konuya daha anlaşılır bir örnek olarak verilebilir. Pandemi zamanlarında insanlar evlerine hapsedilmek kadar büyük bir tedbire razı olmuşlardır. Burada güvenlikleştirici aktör devletler olmuştur. Referans nesne, insanlar olarak açıklanabilir. Söz-edim olarak da “eğer acilen tedbir alınmazsa bulaşıcı hastalık tüm toplumu etkileyecek hatta hayatlarına mal olacak” söylemini ele alabiliriz. Bu durumda açıklama şu şekilde gerçekleşecektir. Devletler, hedef kitleyi bulaşıcı hastalık söz-edimi ile ikna etmiş ve güvenlikleştirici hamle olarak ise insanların uzun süre evlerinden çıkmamaları eylemini gerçekleştirmiştir. Kopenhag Okulu, güvenlikleştirme kavramını küresel boyutta düşünmüş; sınır ötesi suçlar, sağlık, terör, göç, çevre gibi sorunları genişleterek ele almıştır (Kılıçaslan, 2016, s. 48).

Herhangi bir sorunun referans objeler tarafından söylem yoluyla güvenlik tehdidi olarak ortaya çıkarılması ise söyleme dayalı güvenlik anlayışını oluşturur (Akdeniz, 2020, ss. 63-80).

Güvenlikleştirme, uluslararası sistemin içinde dost ve düşman yaklaşımlarını incelerken aktörler tarafından her şeyin söylem aracılığı ile güvenlik konusu hâline dönüştürülebileceğini ifade etmektedir (Buzan vd., 1998, s. 23). Konstrüktivizmdeki gibi ahlaki norm ve kimlikler, Kopenhag Okulu’nda da uluslararası politika için önem arz etmektedir. Dolayısı ile Kopenhag Okulu için güvenlik sorunlarının sosyal yapı yani sosyal yaşam içerisinde nasıl ve ne şekilde inşa edildiği önem kazanmış ve devlet-askerî alan dışındaki sosyal yapıların da güvenlikleştirme eylemindeki yeri önem kazanmıştır. Kopenhag Okulu’na göre bütün problemler bir güvenlik sorunu olarak algılanmamalıdır. Kopenhag Okulu güvenlik-dışılaştırmaya önem vermektedir. Her konunun güvenlikleştirilmesi birtakım sorunları da beraberinde getirecektir. Bu nedenle okulun normatif duruşu güvenlik-dışılaştırmayı

önemsemektedir. Kopenhag Okulu yazarları, siyaset ve politika yapıcılarının normal siyaseti başarısız gördükleri durumda güvenlikleştirme argümanına başvurdıklarını ve daha az güvenlik daha çok siyaset sloganı ile yola çıkılması gerektiğini savunur (Weaver, 1995, s.7).

Ancak zaman içerisinde güvenlik sorunu sayılmayan konu ileriki zamanlarda güvenlik sorunu olabilir. Dolayısı ile temele inildiğinde güvenlik politikalarına, güvenlikleştirici aktörlere veya referans nesnelere ki resmî ve ahlaki boyutta olan nesneler de dâhil bir tehdit algısı olduğu görülecektir. İç politikada da en az dış politikadaki kadar önem arz eden güvenlikleştirmenin nihai ögeleri incelendiğinde dört grupta karşımıza çıkacaktır. Bunlar; hükümet, siyasal seçkinler, askeriye, sivil toplum olarak sınıflandırılan güvenlikleştirme aktörleri; devlet, gruplar, ulusal bağımsızlık, resmî ideoloji vb. olarak sınıflandırılan referans objeler ve bu sayılan referans objeler için mevcut olan tehditler ve olağanüstü önlemlerdir. Güvenlikleştirme aktörlerine karşı tehdit olarak oluşan algı, bu tehditlerin ortadan kalkması için olağanüstü önlemleri gerektirir. Bu sebeple de aslında güvenlikleştirme süreci sıra dışı bir siyasallaşmayı oluşturur (Buzan vd., 1998, s. 23).

Okul'un söz-edim vurgusu bilim insanları tarafından birçok noktada eleştiriye maruz kalmıştır. Bir devlet temsilcisi, güvenlik söylemini telaffuz ederek bu sorunu başka bir boyuta taşır ve bunun oluşmaması için gerekli tüm tedbirleri almayı isteyebilir (Weaver, 1995, s.55).

Birçok bilim insanının, söz-edim ile güvenlikleştirme teorisine eleştiri getirmesinin temelinde sesli ve görsel hatta yeni medyanın varlığı yatmaktadır. “Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics” başlıklı makalesinde Williams’a göre günümüzdeki güvenlik politikaları sadece söz-edim ile inşa edilmemektedir. Williams, görüntü ve görsellerin de sıkça kullanıldığını ve daha etkili olduğunu söylemektedir.

Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme teorisi, uluslararası yazında önemli yer kaplamasına ve politikaları analiz etmede büyük faydalar sağlamasına rağmen bazı eleştirilere de maruz kalmıştır. Ancak Okul'un bilim insanlarına ve diğer teorilere katkısı yadsınamaz derecede önemlidir. Bu çalışmada Çin Komünist devletinin Orta Asya politikasını Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme teorisi ekseninde analiz

edilerek ortaya çıkacak sonuç sunulmaya çalışılacaktır. Güvenlikleştirilmenin uluslararası politikada ne derece önemli olduğu açıklanacaktır.

Bölüm 3

Çin'in İktisadi ve Politik Durumu

Son yıllarda Çin'in hızlı büyüyen ekonomisine bağlı olarak askeri gücü de hızla büyümektedir. Asya pasifik bölgesinde güçlenen Japonya'ya karşı Çin ekonomik bağlamda Batılı şirketlerin de çıkarı doğrultusunda yatırım çeken ülke konumuna gelmiştir (Arrighi, 2008). Bu durum Çin'i uluslararası arenada daha etkin hale getirebilmektedir. Bu bağlamda Çin'in bölgesel veya uluslararası sorunlarda daha etkin olarak görmemiz mümkündür. Çin, ABD ve Batılı güçlerin varlığının karşısında kendi ulusal çıkarlarını öne sürmektedir.

Xi Jinping, Çin Halk Cumhuriyeti'nin başkanıdır. Göreve başladığı 2012 yılından bu yana gücü koruyarak devam etmektedir. Xi, bu gücü korurken muhalif seslere baskı uygulama iddiası ile karşı karşıya gelmiştir. Xi'nin bu yaklaşımı ülke nüfus planlamasında da kendisini göstermiştir. Sert ve kesin önlemler ile nüfus planlaması yaptığı söylenmektedir (Erol, 2005). Xi liderliğindeki hükümet aynı şekilde parti otoritesine muhalif insan hakları aktivistlerine de baskı uygulamaktadır (BBC, 2021). Çin aynı zamanda Tayvan ve Güney Çin Denizi konusunda da proaktif bir politika izlemektedir. Diğer taraftan Asya bölgesinde önemli derecede yatırım gerektiren altyapı inşası ve ekonomik kalkınmayı önceleyen Kuşak ve Yol Girişimi gibi projeleri açıklayarak küresel gücünü ve etkisini genişletmeyi planlamaktadır.

Çin'in politik durumu kadar sosyolojik durumu da karmaşıktır. Üretime dayalı hızlı ekonomik büyümenin getirdiği sorunlardan biri olan kentleşme sorunu ile yüzleşmek durumunda kalmıştır. Nüfusun büyüklüğü de dikkate alındığında gelir dağılımının düzensizliği ve yaşayan nüfusun arasında servet uçurumu oluşmasına neden olmuştur. Nüfusun bir kısmı Çin gelir kaynaklarına ulaşmakta sorun yaşamaktadır (Ataman, 1999). Çin 1,4 milyar nüfusa sahip olduğu için hükümet tek çocuk politikası uygulamaktadır. Bu bağlamda Çin nüfusunun her geçen gün yaşlandığını ve genç nüfusa ulaşımın zorlaşacağını söylemek mümkündür. Demografik açıdan bakıldığında genç nüfusun azalması, üretim ekonomisi ile yönetilen ülke açısından sorun teşkil etmektedir (Ataman, 1999).

Farklı etnik kökenin fazla olmasından dolayı hükümet otoriteye muhalif kesimlere baskı uygulamaktadır. Çin sosyolojik açıdan etnik farklılıklara sahiptir. Çin nüfusunun çoğunluğunu Han Çinlileri oluşturmaktadır. Aynı zamanda dini ve kültürel ayrımcılığa maruz kalan Tibet ve Uygur Türkleri gibi azınlıklar da mevcuttur (Taşağıl, 2023).

Çin'in büyük bir güç olmaya doğru giderken sosyolojik ve politik durumunu ele aldıktan sonra yükselen gücünün önünde engel oluşturabilecek konuları da ele almamız gerekmektedir. Çin, sürekli gelişiminin önünde bir dizi engelle karşı karşıyadır ve bunların başlıcaları şunlardır: Çin ekonomisi 21. yy. itibari ile hızla büyüme sağlamıştır. Emek yoğun üretim ekonomisi modeli ile yönetilen Çin'in, tek çocuk politikası ile yaşlanan nüfusu karşısında emek sorunu yaşayacağı apaçık ortadadır. Bu doğrultuda Çin ekonomisinin temel direği olan iş gücü potansiyeli kaybolursa veya azalırsa ekonomi döngüsü sekteye uğrayacak ve bu beraberinde çeşitli zorluklar getirecektir (Beyaz, 2023).

Çin'in hızlı gelişen sanayi ekonomisi ve temiz enerji kaynaklarının ilk zamanlarda ulaşılamaz olması nedeniyle hava, toprak, su kirliliği düzeylerine bakıldığında üst sınırlarda oluğu görülecektir. Bu durum Çin ekonomisine uzun vadeli kalkınma imkânı sunmayacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi Çin'in tek çocuk politikası, onları destekleyecek daha az genç insanla birlikte yaşlanan bir nüfusa neden olmaktadır (Beyaz, 2023). Bu demografik değişim, sosyal refah sistemleri üzerinde önemli bir baskı oluşturabilir ve ekonomik zorluklar yaratabilir.

Çin Komünist Partisi'nin baskıcı tutumu, iktidarını elinde tutmasını sağlasa da yolsuzluk ve eşit haklar konusunda toplumsal olarak huzursuzluk yaratmaktadır. Aynı zamanda ÇKP'nin muhalif söylemlere ve eylemlere sert müdahale politikası, ülkenin küresel çapta prestij kaybına neden olmaktadır. Çin'in ekonomik olarak sağladığı başarı küresel dikkatleri de üzerine çekmiştir. Bu bağlamda ülke içerisinde azınlıklara karşı uygulanan sert politikalar insan hakları çerçevesinde endişelere ve Çin'in bölgesel sorunlarının uluslararası soruna dönüşmesine neden olmuştur (Demirdağ, 2014). Çin'in dünyaya Çin merkezli bakış açısı, Çinlileştirme politikası, yakın çevre devletleri ile olan ilişkileri ve büyük devletler ile olan ilişkileri birçok düşüncenin sentezlenmesi ile şekillenmektedir. Çin'in uluslararası ilişkiler fikri,

tarihsel deneyiminden, kültüründen ve ideolojisinden büyük ölçüde etkilenmektedir (Deniz, 2014).

Çin'in toplumlar arası birliktelik tutumu, köken olarak yapısalcı, Çin merkezli düşünme ve kapsayıcı bir anlayış ile geleneksel Çin düşüncesine uyumlu olarak ilerlemektedir. Tatbik terminoloji açısından uluslararası ilişkiler anlayışı; bölgesel güvenlik, bölgesel kalkınma ve bölgesel çözüm olarak sentezlenebilmektedir (Örmeci, 2013). Bu durumda Çin'in komşularına ve ilişki içinde olduğu devletlere saygı duyan, konvansiyonel çatışmadan kaçınan, sınır güvenliğini ve toprak bütünlüğünü korumayı öncelik edinen bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir (Yılmaz, 2008).

Orta Asya bölgesi ile inşa edilen karşılıklı fayda ilkesini benimsemesi bu anlatılanların en iyi örneği olacaktır. Böylelikle Çin, devletlerle kurduğu ilişkilerde müdahaleci olmadığını ve partnerlerinin çıkarlarını da korumaya özen gösterdiğini dillendirmektedir. Son yıllarda Çin, dış politikasında ve özellikle Güney Çin Denizi'ndeki toprak iddiaları ile Kuşak-Yol Girişimi kapsamındaki küresel ekonomik emelleri konusunda daha iddialı hâle gelmektedir (Alperen, 2018). Bununla birlikte Çin, Birleşmiş Milletler gibi çok taraflı kuruluşlara katılımı ile diğer ülkelerle ortaklıklar kurmaya verdiği önemi kanıtladığı gibi uluslararası ilişkilerinde iş birliğinin ve karşılıklı yararın önemini hâlâ vurgulamaktadır.

Çin'in mevcut politik, sosyolojik ve küresel siyasetteki duruşuna ilişkin ele aldığımız konular kapsamında Çin, geçmişe oranla büyümekte olan bir güç olmasına karşın bazı sorunlarla da karşı karşıya kalmaktadır. Çin ekonomik açıdan yoğun emek piyasasına sahip olduğu için bunu avantaj olarak gören ulus üstü firmalar yatırımlarını bu bölgeye çekmişlerdir (Ataman, 1999).

Çin, 1949'da kurulması ile köylü-kırsal sınıfa önem vermiştir. 1970'lere kadar içe kapalı olan ekonomisini dışa açarak piyasa ekonomisine geçişte çeşitli reformlar uygulamıştır. 1979'da 177 milyar dolar olan GSH, 2020 yılına gelindiğinde 15 trilyon doları bulmuştur (Wordbank).

Çin devletinin eğitim politikasına değinmekte de fayda vardır. Zira eğitim, bir ülkenin küresel değişiklikleri, ideolojik yaklaşımları ve ülkelerin siyasi yönetimlerine göre değişiklikler göstermektedir. 1949 Mao Zedong ile birlikte sosyalist rejimin getirmiş olduğu eğitim sistemine geçilse de Sovyetler ile ilişkilerin kötüleşmesi

sonucu bu eğitim modeli terk edilmiştir. 1976 yılında Mao'nun ölümü ile başa geçen Deng Xiapoing, siyasette ve eğitimde köklü değişikliklere gitmiştir. Batılı bir eğitim sisteminin benimsendiği yıllar olarak kayıtlara geçen Deng döneminde üniversiteler tekrar kurulmuş ve hatta üniversitelerde kullanılan unvanlar Batılı unvanlar olmuştur. 1998 yılından itibaren zorunlu olarak temel eğitim öncelenirken bu tarihten itibaren ibre yükseköğretime evrilmeye başlamıştır ve yükseköğretime belirli bir kesimin ulaşması uygulamasına son verilmiştir (Baltacı, 2017, s. 36.).

Çin Halk Cumhuriyeti, güçlü ekonomiye ve küresel siyasette yön belirleme kapasitesine sahip her devlet gibi insan kaynağının önemini kavramış ve bu yönde önemli adımlar atıp reformlar yapmıştır.

Tablo 1

Çin'deki Eğitim Modelleri

1949-1975 Sosyalist Model	1976-2000 Serbest Pazar Modeli
“Kızıl ve uzman” bireyler yetiştirmek	İleri düzeyde bilgili müteşebbisler yetiştirmek
Eğitim imkanlarının genişletilmesine vurgu	Eğitimin niteliğinin artırılmasına vurgu
Formal ve yarı zamanlı eğitimin geliştirilmesi	Formal eğitimin geliştirilmesi
İlköğretimin geliştirilmesine odaklanma	Yükseköğretimin artırılmasına odaklanma
Sovyetler birliğini model alma	Batılı ülkeleri model alma
Yabancı ülkelere nispeten izole	Batı ile akademik değişim ve iş birliği
Tüm okulların devlet kontrolünde olması	Devlet okullarının yanında özel okullara izin verilmesi
Merkezi eğitim yönetimi	Yetkinin yerele devredilmesi
Finansmanda, öğretmen atamalarında, mezunların yerleştirilmesinde vb. devlet kontrolü	Finansmanda, öğretmen atamasında nispeten özerklik ve mezunların iş araması

Uygulamalı bilgiye odaklanmış müfredat	Akademik ve ileri düzey bilimsel bilgiye odaklanmış müfredat
Siyaset ve iş gücü eğitiminin müfredatın parçası olması	Politika ve işgücü eğitime daha az vurgu

Tablo 1 (devamı)

Marksist, Leninist ve Maocu düşüncelerin politika derslerinde öğretilmesi	Marksizm'in yanı sıra vatanseverlik, vatandaşlık ve ahlak eğitiminin politika derslerine katılması
Teori ve pratiğin derslerde birleştirilmesi	Derslerin yaratıcı düşünce ve bağımsız öğrenmeyi desteklemesi

3.1 Çin Halk Cumhuriyeti İçin Orta Asya'nın Önemi

Çin Halk Cumhuriyeti, coğrafik olarak bir tarafında Rusya, bir tarafında Hindistan ve büyük Çin Denizi'nden oluştuğu için tek geniş alan olarak kalan Orta Asya bölgesine hem jeopolitik anlamda hem stratejik anlamda tarihten süregelen bir önem vermiştir. Orta Asya bölgesi, jeostratejik konumunun yanında doğal zenginlikleri ve büyük sanayiye sahip olan ÇHC'nin enerji güvenliği açısından önem arz etmektedir.

1904 yılında 'Kara Hâkimiyet Teorisi'nde Mackinder, "Büyük güce sahip devletler Orta Asya'yı Hearland- Kalpgah olarak görmektedir" demiştir. Buna göre gelişen sanayisini ve iletişim kaynaklarını yerinde ve düzgün kullanırsa deniz hâkimiyetini de ele geçirmektedir (Sarı,2019, s.3).

Brezinski'ye göre en büyük kıta Avrasya'dır. Avrasya'nın ise kalbi Orta Asya'dır. Bu nedenle en büyük güç olmak için Avrasya'ya hükmetmek, Avrasya'ya hükmedebilmek için ise Orta Asya'da güçlü olmak gerekmektedir (Brizezinky, s.52).

Enerji güvenliği, ağır sanayi ve üretime dayalı ekonomiye sahip olan ÇHC için en önemli faktörlerden biridir. Bu konunun önemini anlamak için geçtiğimiz yıl Çin devletinin, enerji yetersizliği nedeni ile üretimi yavaşlatmasını örnek olarak

verebiliriz. Enerji güvenliğinin dışında ÇHC, eski İpek Yolu güzergâhı olan Orta Asya bölgesini Batı'ya açılan kapı olarak görmektedir. Terör yuvası olarak tanımlanan Afganistan, Nepal sorunu bulunan Hindistan ve güç dengesini koruması gereken Rusya bölgelerini elediğimizde coğrafik olarak Batı ile entegrasyon sağlanacak yegâne ulaşım Orta Asya bölgesidir.

Önem arz eden bölgenin ekonomik birlikteliğini sağlamak açısından çeşitli ekonomik iş birlikleri ortaya çıkmıştır. Ekonomik organizasyonların varlığı ile ortaya atılan strateji ise 'Barışçıl Yükseliş' stratejisidir. Bu stratejiye göre Çin'in büyümesi, küresel ekonomik büyümeye, refaha ve Asya'nın kalkınmasına fayda sağlayacaktır (Karaca, a.g.e., s. 63). Şanghay iş birliği örgütü, ASEAN, CICA gibi ekonomik organizasyonlar vasıtası ile ikili ilişkileri meşrulaştırma ve ekonomik bağları güçlendirme çabaları ÇHC'nin bölge üzerinde kalıcı iş birliklerini oluşturma stratejisinin bir parçasıdır.



Şekil 1. Orta Asya Bölgesi

Orta Asya bölgesinin ÇHC için siyasi önemine değinecek olursak ABD ve batılı ülkelerin bölgedeki varlığını ÇHC tehdit olarak görmektedir. Trump ile zirveye ulaşan ABD-Çin geriliminde en önemli faktör, ABD ve Batılı müttefiklerinin Çin'i çevreleme politikasında bağımsız Türk devletlerinden oluşan Orta Asya bölgesini de aktif olarak kullanmasıdır. Son yaşanan Rusya-Ukrayna savaşında Avrupa'nın doğalgaz konusunda Rusya'ya bağımlı olması ve bu durumu kendi lehine çevirmek isteyen ÇHC'nin yakın enerji kaynağı olan Orta Asya'ya ilgisi Çin'i bölgeyi siyasi olarak güvenlikleştirmeye itmiştir.

Bölge dışı aktörlerin varlığından rahatsızlık duyan Pekin yönetimi, bölge devletleri ile ikili ilişkilere daha çok önem vermeye mecbur kalmıştır. Hem tarihsel hem kültürel yakınlıkları ön plana çıkarmasını sağlamıştır. Çin, bölgenin siyasi istikrarının korunmasına önem vermektedir. Siyasi istikrarın bozulması demek, Doğu Türkistan ile kültürel ve tarihî yakınlığı bulunan Türk devletlerinin Çin'in sınır güvenliğine etki edebileceği ve dış müdahaleye açık bir pozisyona gelecek olan bölgenin Çin çıkarlarına ters düşmesi demektir. Dolayısı ile Çin için bölgenin mevcut siyasi yapısı da oldukça önemlidir (Ekrem, 2008, ss. 109-203).

Bu politikanın doğruluğunu bir örnekte anlayabiliriz. 1996 yılında ÇHC, Kuzey komşuları olan Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile Şanghay Beşlisi olarak bilinen örgütü hayata geçirmiş ve sınır güvenliğini koruma altına almaya çalışmıştır. Çin uzmanlarına göre Orta Asya bölgesindeki siyasi yapı; 'güçlü Cumhurbaşkanı', 'zayıf meclis', 'küçük hükümetler' olarak tanımlanmaktadır (Ekrem, 2011).

Rusya ve Türk devletlerinin, 11 Eylül sonrası ABD ve Batılı müttefiklerin bölgeye yerleşmesini desteklemesi ile bölgedeki askerî gücünü hissedilir derecede arttırması Çin devletinin bölge üzerinde etkisini azaltmıştır. ABD'nin Orta Asya bölgesinde askerî üs konuşlandırması diğer tarafta Çin-Rusya iş birliği ile bölgenin etki alanına alınması için girişimlerde bulunması ihtimalini kuvvetlendirmiştir. Kaldı ki Çin, bölgenin ekonomik ortağı olarak günümüzde etkisini sürdürmektedir.

Orta Asya ülkelerinin ABD ve NATO ile yakın ilişkiler kurması, Çin devletinin bölge çıkarlarını ve özellikle sınır güvenliğini oldukça zor duruma düşürmektedir. Orta Asya bölgesinin Çin için bir diğer önemini de bu şekilde açıklayabiliriz: Bölge

içerisinde bulunan Türk devletlerinin bağımsızlıklarını kazandıkları tarihler olan 1991-92 yılları baz alındığında ülkelerin devlet yönetme kabiliyetleri ve demokrasi açısından geri kalmışlıkları gözlemlenebilmektedir. Çin, bu yeni devletleri Çin çıkarlarına hizmet etmesi gereken arka bahçesi olarak görmektedir. Askerî alanda yapılan antlaşmalar ve ŞİÖ gibi örgütlerin varlığı, Çin devletinin bölgede askerî anlamda bir kabiliyet ve senkronizasyon oluşturma çabalarının bir parçasıdır (Scobell vd., 2014).

ŞİÖ aracılığı ile yapılan askerî tatbikatlar şu şekilde gerçekleşmiştir: 2002’de Çin ilk yurt dışı tatbikatını Kazakistan’ın sınır bölgesinde gerçekleştirmiştir. 2003 yılında Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan Doğu Türkistan’ın sınır bölgelerinde tatbikat gerçekleştirmişlerdir. 2007 yılında bütün ŞİÖ üyeleri, Rusya’nın Ural Dağları yakınlarında askerî tatbikatlar gerçekleştirmişlerdir. 2009 yılında Rusya ve Çin, Çin’in Shen-yang bölgesinde askerî tatbikatlar gerçekleştirmişlerdir. Bu tatbikatlar, askerî iletişimi ve kabiliyeti artırmakla birlikte askerî teknolojilerin de daha üst seviyeye geçebilmesine destek olmaktadır (Scobell vd., 2014).

Çin, bölgeyi yakın enerji kaynağı olarak gördüğü için ulusal çıkarlarını korumak adına Orta Asya bölgesine her anlamda değer vermektedir. Dolayısı ile Orta Asya bölgesi, Çin için en hayati alan olarak yerini korumaktadır. Şüphesiz ki bir bölgeyi değerli ve önemli yapan en önemli etkenlerden birisi de ekonomik çıkarlar ve doğal kaynak zenginlikleridir.

Enerji ve hidrokarbonlar, üretim ekonomisine sahip olan Çin için en hayati konulardan biridir. Çin, bugün itibari ile hâlihazırda enerji ve petrol ihtiyacının neredeyse %50’sini ithal etmektedir. Bu durumda enerji güvenliği önem kazanmakta ve Orta Asya bölgesi doğal kaynak olarak Çin devletinin yanı başında durmaktadır. Aynı zamanda gelişen sanayi, teknoloji ve savunma sanayisi alanlarında ihtiyaç duyduğu maden sahalarının bölgede çokça bulunuyor olması Çin’i bölgeye kayıtsız bırakmamaktadır (Duran ve Purevsuren, 2016).

Tablo 2

Küresel Finans Krizi Sonrası Çin Yatırımları

Bölgeler	Yatırımlar (Milyar Dolar)	Dağılım (%)
Latin Amerika	156,21	8,7
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	157,52	8,8
Batı Asya	249,77	14,0
Doğu Asya	253,18	14,2
Sahra Altı Afrika	263,39	14,7
Diğer Bölgeler	330,39	18,5
Avrupa	369,54	20,7
Toplam (Trilyon Dolar)	1.780	100,0

3.2 Bir Kuşak-Bir Yol Projesi

Yapısal reformlar sayesinde dönüştürülen Çin ekonomisi sayesinde ÇHC, daha verimli ve proaktif bir dış politika oluşturmakta; elini kolaylaştırmıştır. Asya bölgesinde 11 Eylül sonrası ABD, kendi öncülüğünde başlatılan terörle mücadele eksenli dış politika ile bölgede askerî olarak varlık gösterme imkânı bulmuştur. Bu durum karşısında kendisine yaşam alanı olarak Orta Asya bölgesini gören ÇHC, ABD'nin hegemonyasından kurtulmak için bölgesel ve küresel oluşumlara liderlik etmiştir (Özdaşlı, 2014).

Heilmann vd., Çin'in yeni dönem politikalarını şu şekilde özetlemektedir: Çin, küresel ve bölgesel kurum ve kuruluşlara paralel olarak oluşturduğu örgütler vesilesi ile dünya üzerinde nüfuzunu arttırmak istemektedir. Küresel ekonomik sistemde dünya piyasasında var olan ticaretin %10'unu Çin ürünleri oluşturmaktadır (Putten and Meijnders, 2015). Tek başına bu istatistik, Çin ekonomisinin büyüklüğünü gösterse de yaşanan küresel krizin etkisi ile daralan dünya ekonomik pazarını ve buna bağlı yükselen girdi maliyetleri nedeniyle büyüme hızı düşen ÇHC'nin yeni pazarlara ve yeni kaynaklara ihtiyacını ortaya koymuştur (Atlı, 2014).

Bu bağlamda Çin, yapısal enerjisini Şanghay İşbirliği Örgütü, BRICS, NDB gibi yapılara harcamıştır. Bununla birlikte 2013 yılında Xi, Kazakistan ziyaretinde BKBY projesini yukarıda bağlantılı olan sebeplere dayanarak açıklamıştır. Aynı zamanda eleştirilere maruz kalan Çin, bölge üzerinde hâkimiyet kurmak istediği iddialarını

Çin'in bölgesel ve küresel ticaretin büyümesini istemekten başka bir amacı yoktur söylemi ile reddetmiştir (Euronews, 2022).

İlk olarak belirtmek gerekir ki Çin, KGY olarak ortaya attığı Orta Asya bölgesi ticari yolunu yakın zamanda güncelleyerek, BKBY olarak uluslararası kamuoyuna ilan etmiştir. BKBY projesi ile amaçlanan önemli bir konu da Orta Asya kaynaklarının Avrupa ve Batı sermayesi ile birleştirilip dünya ticaretine kazandırılması olmuştur (Özdaşlı, 2014).

BKBY, karadan tren yolu ve denizden tüm dünyaya ticari bir ağ oluşturulması ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Çin'in, kuruluşundan bu yana dünya ekonomik sistemine önerdiği ilk projedir. Ayrıca iyi ilişkiler politikası ve yakın çevre politikası ile uyumlu olması, Çin'in bölgesel olarak daha etkin bir dış politika oluşturmaya öncülük etmiştir (Alperen, 2017).

Çin'in Orta Asya ülkelerinin altyapı yatırımlarına desteğini incelemek için Bir Kuşak bölümünü ele almak gerekmektedir. Bu bölümde Çin, deniz yollarına alternatif olarak Orta Asya bölgesini kullanmayı hedeflemiştir. Böylelikle risk yönetiminde oranları en aza indirmeyi düşünmüştür.

BKBY projesine alternatif olarak Rusya Lideri Putin; Belarus, Rusya ve Kazakistan'ın dâhil edildiği Avrasya Ekonomik Birliği projesini ilan etmiştir. Aynı şekilde ABD, Yeni İpek Yolu Projesi'ni (YİYP) ilan etmiştir (Kucera, 2011). Bu iki projenin de beklenen etkiyi yaratmaması, Çin'in bölge üzerindeki ekonomik etkisini göstermektedir. Bu ekonomik etki, Çin'e siyasi ve politik alanda da fayda sağlamıştır. ABD, Çin'i doğu kısmında Japonya, Avusturalya, Kore ve Tayvan üzerinden çevrelemiş ve Çin'in deniz yetki alanlarını kısıtlamıştır. Diğer taraftan Hindistan ile yakın ilişkiler kurarak Hindi pasifik ilanı ile güneyden çevrelemiştir. Dolayısı ile jeopolitik çıkış noktası olarak Çin, BKBY projesi ile Orta Asya bölgesinden dünya pazarlarına ulaşmayı hedeflemektedir.

Devlet kanalı olan Xinhua'nın 2014 yılındaki haberine göre (Atlı, 2014) projenin Çin'den başlayan karayolu kısmı (Kuşak Yol); Orta Asya bölgesi, İran ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya uzanmaktadır. Deniz yolu kısmı (Bir Yol) ise Çin Denizi'nden başlayıp Kenya, Akdeniz üzerinden Avrupa'da kara yolu ile birleşmektedir. Politik olarak bakıldığında BKBY projesinin; gümrük tesislerinin yenilenmesi, vergi kanunlarının düzenlenmesi, bölgesel iş birliklerinin geliştirilmesi gibi çok geniş bir

alana yayıldığını söylemek mümkündür (NDRC, 2015). Bu bağlamda ÇHC, proje güzergâhında bulunan ülkelerin proje için gerekli olan yenilenmeleri yapması için kaynak aktarmakta, krediler sağlamakta ve altyapı yenilenmelerine öncülük etmektedir.

Çin, bu proje ile bölgesel olarak ekonomik gücünü ve siyasi nüfuzunu arttırmaktadır. Ayrıca ekonomik büyümesinin temel ihtiyacı olan hidrokarbonların akışını da güvelik altına almakla kalmamakta, bölgede radikal grupların yükselmesini Şanghay İşbirliği Örgütü üzerinden engelleyerek enerji arz güvenliğini de sağlamış olmaktadır. Çin ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ticari hacim 2018 yılında 30, 2022 yılında 70 milyar doları bulmuştur (Ntv). Bu ekonomik hacim ile bölge üzerinde ticari hâkimiyet kurulmasının kolaylaştığını söylemek mümkündür. Dolayısı ile Çin ve BDT devletleri, yakalamış oldukları ticari hacmi kaybetmek istememektedirler.

3.3 Orta Asya Bölgesi Enerji ve Doğal Maden Kaynakları

Enerji, en başta ticaretin itici gücüdür; aynı zamanda iklimsel ve çevresel sorunların da ana kayağıdır. Sanayileşmiş ülkelerin gücünün ve ticaretinin devamı için vazgeçilmezdir. Gelişmiş ülkelerin enerji verisinden yola çıkar ve geliştirmekte olan ekonomileri de üzerine eklersek enerjinin önümüzdeki yılların en büyük sorunu olacağını söyleyebiliriz. Uluslararası Enerji Kurumu'nun tahminlerine göre önümüzdeki 15 yıl içerisinde enerji talebi %35 düzeyinde artacaktır (İEA, 2021). Dolayısı ile enerji ve maden kaynaklarına sahip ülkelerin, uluslararası arenada ve uluslararası ticarete önemli ve değerli konumu daha da pekişecektir.

Enerji kaynaklarının çeşitliliği; ticari ürünlerin üretimi, savunma sanayisi gibi alanlarda kullanılırken aynı zamanda ülkelerin ulusal güvenlik, küreselleşme, kalkınma gibi konularından bağımsız düşünülemez. Günümüzde siyasi mülahazalarla sıkça gündemde kalmaktadır. Orta Asya bölgesi; doğalgaz, petrol gibi enerji kaynaklarının yanı sıra değerli maden kaynaklarına (uranyum, altın) ve hidroenerji kaynaklarına sahiptir (İpek, 2023). Bu kaynakların çıkarılması, işlenmesi ve küresel piyasaya aktarılması bölge ülkelerinin bağımsızlık, egemenlik ve ekonomik refahı konusunda en önemli faktörlerdendir. Dolayısı ile enerji kaynaklarının ve maden kaynaklarının çok olduğu bu bölgeyi gelişmiş sanayiye ve bölgesel güce sahip ülkelerin kontrol etmek istedikleri açıktır.

Bölge ülkelerinin enerji kaynaklarına değinilecek olan bu bölümde ÇHC'nin bölgeye duyduğu ihtiyaç ve bağımlılık ortaya çıkacaktır. BDT ülkelerinin (Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan) alanının %20'sini kapsadığı Orta Asya bölgesinde en büyük alana sahip olan ülke Kazakistan, en kalabalık nüfusa sahip ülke ise Özbekistan'dır. Toplam nüfus ise yaklaşık 50 milyon civarındadır. Nüfusun büyük bölümünü Türk kökenli ve Türkçe konuşan insanlar oluşturmaktadır.

Orta Asya devletlerinin dış politika ve ulusal çıkarlarının oluşum süreçleri aynı yönde ilerlememiştir. Birçok kez birbiri ile çelişmiştir. Kişi başına düşen millî gelir oranına bakıldığında Kazakistan, Rusya'dan sonra bölgede ikinci sıradadır. Ülkenin GSYH'sinde en büyük paya petrol kaynakları, çeşitli maden ve metal sahaları sahiptir (KİB, 2008).

Kazak topraklarında petrol kaynaklarının ve petrolün yan türevlerinin var olduğu bilgisi SSCB döneminden gelmektedir. Farklı zorluklara rağmen 1900'lü yıllardan itibaren Kazak topraklarında petrol çıkarılmaya başlanmıştır (Çardıbayev, 2012, s.384). Güncel olarak Kazakistan, dünya petrol rezervlerinin %3'üne sahiptir ve petrol rezervi konusunda önde gelen 15 ülke içerisinde yer almaktadır.

Kazakistan'ın önde gelen 15 büyük petrol alanı, ülke petrol rezervlerinin %90'ını oluşturur. Büyük petrol sahaları, genellikle Kazakistan'ın batısında Aktobe, Atırav ve Mangıstau bölgelerinde yer alır. Atırav'da bulunan 88 sahadan 39'u aktif biçimde işletilmektedir ve ülke petrol rezervlerinin %40'ını oluşturmaktadır. Mangıstav bölgesi ülkenin petrol rezervlerinin %35,3'üne, Aktöbe bölgesi ise %11'ine sahiptir (Karenov, 2015, s.56-100).

Kazakistan'ın yıllık toplam ihracatının %80'ini oluşturan hidrokarbon kaynaklarını Tengiz, Karaçaganak, Kaşagan, Uzen, Jetibay, Janajol, Kenkiyak, Karajanbas, Kumkol, Kuzey Buzaçi, Alibekmola, Kuzey ve Doğu Prorva, Kenbay ve Korolevskoye sahaları sağlar. Bu sahalardan en büyük üç enerji yatağını oluşturan ve Kazakistan'ın enerji rezervinin yaklaşık olarak %50'sine yakınına karşılaman Tengiz, Karaçaganak ve Kaşagan sahalarıdır (Aldıbekova, 2018, s.126).

Kazakistan'da bulunan petrol sahaları genel itibari ile Sovyetler Birliği döneminde keşfedilmiştir (Kozıbayev ve Majıtov, 2004). Örneğin Tengiz sahası, 1979 yılında

kuzey bölgesinde keşfedilen ve 1.13 milyar ton hidrokarbon kaynağına sahip olduğu söylenen bir sahadır (Cohen, 2008, s.147).

Kazakistan'ın en büyük petrol yatağı ise 38 milyar varil petrol kaynağına sahip olduğu bilinen Kaşagan petrol yatağıdır. Günlük 70 bin varil petrol çıkarılma kapasitesine sahip olduğu düşünülmektedir (Kazakhstan Oil). Yine 1979 yılında keşfedilen ve 1.2 milyar ton petrol, 1,35 milyar metreküp doğalgaz rezervi olduğu tahmin edilen Karaçaganak bölgesi ülkenin en önemli enerji kaynaklarından bir tanesidir. SSCB döneminde keşfedilen Özen petrol yatağının 1.1 milyar ton petrole sahip olduğu söylenmektedir ve bu rakamlar ile Özen, ülkenin en önemli kaynaklarından birini oluşturmaktadır (Benli, 2007).

1979 yılında keşfedilen ve bir yılda 1 milyon ton petrol çıkarılması planlanan Kalamkas yatağının bağımsızlık kazanıldıktan sonra teçhizatları yenilenmiştir ve 2018 yılı itibarıyla Kazakistan genelinde üretilen petrol miktarının 4 milyon ton kadarının Kalamkas sahasından çıkarıldığı kaydedilir (Davutbay, 2019).

1984 yılında keşfedilen Kumkas sahası, Kazakistan'ın önemli kaynaklarının çıkarıldığı bir alandır. Uzmanlara göre söz konusu alanda 130 milyon ton petrol ve 15 milyar metreküp doğalgaz kaldığı tahmin edilmektedir. Enerji güvenliği için en temel etken ucuz ve güvenli bir şekilde pazara ulaştırmaktır. Günümüzde güvenli olarak petrolün taşınması, gemiler ve boru hatlarıyla gerçekleştirilmektedir (Mehdi, 2010, s.10).

Bağımsızlık sonrası Kazakistan için petrol ve su kaynaklarının arasındaki transit mesafenin uzaklığı, petrol kaynaklarını ihraç etme noktasında zorluklar yaşatmaktadır. Bu, şu anlama gelmektedir; petrol ve doğalgaz ürünlerini ihraç edebilmek için yeni boru hatlarının inşa edilmesi gerekmektedir. SSCB zamanında inşa edilen doğalgaz ve petrol boru hatları güzergâh olarak Rusya üzerinden geçmektedir. Bu durumdan dolayı ülkede üretimi sağlanan mevcut hidrokarbon türleri önce Rusya'ya, oradan dış pazara ihraç edilmiştir (Yüksel, 2009). Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasının akabinde Kazakistan'daki petrol ve doğalgazın ülke içi tüketimi azalmış ve akabinde enerji transfer problemi ile karşı karşıya kalmıştır.

Bu sebeple Kazakistan'ın jeoenerji konumunun getirdiği bir zorluk olarak daha fazla petrol ve doğalgaz transferi için güvenli yeni transfer hatlarına ihtiyaç

duyulmuştur. Bağımsızlık sonrası ülkede hükümetin kararı ile temelleri atılan “KazTransOil” şirketi, Kazakistan enerji taşımacılığını üstlenen ve ulusal petrol boru hatlarının en önemli aktörüdür. Bugün itibari ile Kazakistan’ın enerji türevleri ihracat rotası Tengiz–Novorossiysk Hazar Denizi Boru Hattı (CPC), Atırau–Samara ve Kazakistan–Çin Petrol boru hattı ile sağlanmaktadır (Derman ve Angorova, 2004).

Kırgızistan, sınırları içerisinde bulunan su kaynaklarından dolayı önemli derecede hidroelektrik üretim kapasitesine sahip bir ülkedir. Ülke, toplam 142 milyar kWh olarak hesaplanmış hidroelektrik üretme kapasitesi ile BDT ülkeleri içerisinde 3. sırada gelmektedir (Barulça, Afşın, 2020). Fakat öngörülen hesaplar, ülkenin hidroelektrik üretim kapasitesinin sadece %7,7’sinin kullanılabildiğini göstermektedir. Bu çerçevede Kazakistan’ın enerji politikaları, genel anlamda büyük hidroelektrik enerji üretim tesislerinin inşa edilmesine ve enerji dağıtım ağının genişletilmesine harcanmaktadır. Diğer yandan Kırgızistan’da önemli miktarlarda kömür madeni sahaları bulunmaktadır (Potbaev, 2011). Sadece Kara-Keche’de var olan kömür madeni yataklarının, Başkent Bişkek’te bulunan Kazakistan’ın en büyük ısı santralinin ihtiyacı olan yıllık kömürü karşılayabileceği söylenmektedir. Ülkenin toplam 566,4 milyon kWh olarak öngörülen yenilenebilir enerji imkânlarına (güneş, rüzgâr, biyokütle vb.) sahip olduğu iddia edilmektedir (Potboev, 2011).

Kırgızistan’da üretimi sağlanan elektriğin %70’i ülkede bulunan evler ve geri kalan %30’u da firmalar tarafınca kullanılmaktadır. Kırgızistan’da açıklanan resmî rakamlara göre ulusal elektrik arzının 2020 yılında büyük bir artış göstererek 20,5 milyar kWh seviyesine, talebin %15,6 artış göstererek 13,6 milyar kWh seviyesine çıktığı ve elektrik ihracatının ise bu dönemde büyük artış göstererek 6,9 milyar dolara ulaştığı bildirilmiştir (KG Enerji ve Sanayi Bakanlığı, 2022). Kırgızistan’da pilot hidroenerji santralleri bulunmaktadır (Carnegie Endowment, 2008).

Rusya ve Kırgızistan Eylül 2012 yılında hidroelektrik üretim projeleri konusunda antlaşmalar imzalamışlardır. Bu antlaşmada Rus ulusal firması olan RusHydro ile Kırgız ulusal elektrik üretim firması (JSC Electric) arasında %50-50 hakka sahip ortaklık kurulmuş; Rusya, RusHydro vasıtası ile proje maliyetinin %50’sini karşılamış ve projenin kalan %50 maliyetinin finansmanı konusunda ihtiyaç olan garantileri sağlamıştır. Bu antlaşma aracılığı ile Kırgızistan, Rus RusHydro firmasına bedelsiz arazi temini ve gümrük ve yurt içi vergilerden muaf tutma sözü verip

Üretimde teşvikler sunmuştur. Bu antlaşma ile Rus-Kırgız irketleri arasında 1.87 milyar dolarlık bir hacim hesaplanmış ve Kambar-Ata-1 Hidroelektrik Santrali ve st Narin bölgesinde inşasına balanacak olan ve toplamda 1,25 milyar dolara tekabül eden 4+3 (Akbulun, Narin-1, 2 ve 3) (Janykel, Alabuka ve Kokomeren-1) hidroelektrik santralinin yapımına karar verilmiş ve belirlenen bölgede RusHydro firması öncülüğünde inşa çalışmalarına balanmıtır (Dumi, 2011).

Kırgızistan'ın Sary Jaz Nehri üzerinde 3 hidroelektrik santralinin inşası için Çin hükümeti ile anlamaya varılması hususunda yoğun diplomasi sürmektedir. Çin, Kırgızistan'daki hidroelektrik ve termik santral projelerine finansman sağlamaktadır. Dolayısı ile Bikek Merkezi Isı ve Güç Santrali'nin modernize ederek üretim ivmesinin yükseltilmesine yönelik Çin Eximbank aracılığı ile 386 milyon dolar civarında kredi imkânı sağlanmıştır. Çin, 1,4 milyar dolara mal olması beklenen Türkmenistan-Özbekistan-Tacikistan-Kırgızistan-Çin doğalgaz boru hattı planlanan Kırgızistan tarafına da mali destekte bulunmuştur (Paksoy, Sarıçoban, Kaya, Seyhan, 2018).

Türkmenistan, yer kürede tespit edilen doğalgaz rezervlerine göre Rusya, İran, Katar'dan sonra 24,3 trilyon metreküple dördüncü sıradadır. Dünyadaki doğalgaz kaynaklarının %11,7'si Türkmenistan'da yer almaktadır (Williams, 2013). Türkmenistan'da Amuderya havzasındaki Devletabat doğalgaz yatağı en eski doğalgaz yataklarından biridir ve Ahal eyaletinde bulunmaktadır (İsmayılov, 2014, s. 31).

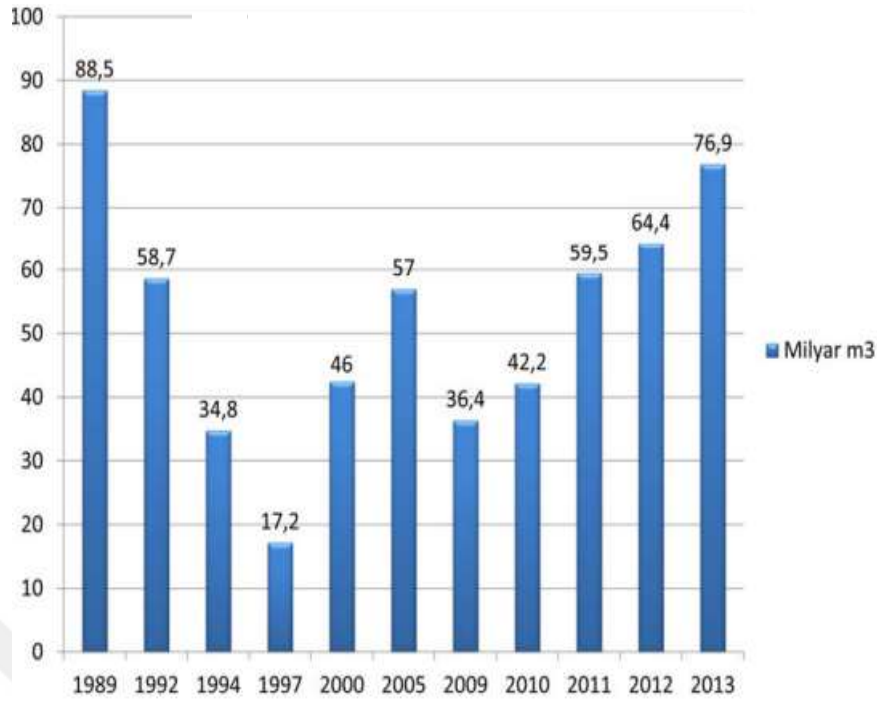
İngiliz araştırma irketi Gaffney Cline and Associates'ın açıklamalarına göre 2004 yılında yapılan araştırmalar neticesinde Türkmenistan'ın Güney Yolten-Osman doğalgaz yatağında 13,1 ila 21,2 trilyon metreküp ispatlanabilir doğalgaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir (Sümer, 2010). 2011 Ekim'inde aynı irket tarafından yapılan araştırma neticesinde Minara ve Yalar doğalgaz yatakları da dâhil toplamda 26,7 milyar metreküplük bir rezerv ortaya konmuştur. 2006 yılının sonlarına doğru bulunan Amuderya havzasında güney Yolten-Osman yatağı, ispatlanmış rezervlerine göre Basra'da bulunan Kuzey Dome - Güney Pars doğalgaz yataklarından sonra dünyanın en büyük doğalgaz yatağıdır. 2000'li yılların sonunda Türkmenistan'ın doğusunda zengin yatakların bulunmasıyla Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov; Güney Yolten-Osman, Minara ve Yalar yataklarının Kalkını

olarak adlandırılmasıyla ilgili kararname imzalamıştır (Turkmenistan's super giant gas field renamed as Galkynysh, 2014). Kalkınış doğalgaz yatağı, başkentin yaklaşık olarak 400 km güney-doğusunda Mary eyaletinde yer almaktadır.



Tablo 3

Türkmenistan Doğalgaz Üretimi



Türkmenistan doğalgaz zenginliğini aktif politikalarla iyi kullanmış ve dış yatırımları ülkesine çekebilmeyi başarmıştır (Alkan, 2011). Ancak Türkmenistan'ın 2007 yılından sonra değiştirdiği politika sayesinde Rusya, Orta Asya pazarında doğalgazı kendi üzerinden ihraç etme noktasında Çin ve İran gibi ülkeleri de yarış içerisinde görmüştür. Türkmenistan'ın yıllar sonrasında izlemiş olduğu temel politika, doğalgaz ihracı hususunda sadece Rusya'ya bağlı kalmayıp alternatif güzergâhlar oluşturmaktır (Demirtepe, 2008). Rusya ile 2009 yılında yaşamış olduğu doğalgaz ihracatı problemleri neticesinde Türkmenistan yönetimi, sadece Rusya'ya bağlı kalmayıp aynı yıl içerisinde Çin ile dünyanın en uzun boru hattı olan Çin-Türkmenistan boru hattı inşasına başlamış ve 2010 yılında İran ile ikinci doğalgaz boru hattı inşasına başlamıştır (Erol, 2006).



Şekil 2. Türkmenistan Doğalgaz Boru Hatları

Tacikistan, hidroelektrik enerji alanında dünyanın en büyük potansiyele sahip ülkesi konumundadır. Tacikistan’da arz edilen elektrik enerjisinin büyük kısmı hidroelektriktir. Elektrik kaynaklarını yüksek dağların tepelerinden alarak büyük akış hızına ulaşan nehirler, hidroelektrik üretim gücü kaynağı olarak kullanılmaktadır. 1976 yılında yer kürenin en uzun ve en yüksek barajı olarak planlanan Rogun Barajı’nın inşası başlatılmış fakat 1991 yılında SSCB’nin çökmesi neticesinde inşaat sektöre uğramıştır. İnşaata 2016 yılında tekrar başlanmıştır (Gazel, 2022). Vahş Nehri üzerinde bulunan Golovnaya ve Nurek elektrik santralleri ile Sir Derya üzerinde bulunan Kayrakkum, Tacikistan’ın en önemli elektrik üretim santralleri arasında yer almaktadır. Tacikistan’ın bilindiği üzere hidroelektrik enerji üretiminde mevsim şartları doğrultusunda farklılıklar gözlemlenebilir (Türkoğlu, 2010). Tacikistan’ın kendi enerji ihtiyacını karşılayıp önemli derecede ihraç edebilme gücüne sahip olduğu mevsim yazdır. Ülkenin ağır sanayisi; değerli madenler, hidroelektrik arzı, metal işleme, metalürji gibi sektörlerden oluşmaktadır. Metalürji alanında üretimi yapılabilen temel ürünler; çinko, bizmut, alüminyum, kurşun, antimon, molibden, civa, tungsten ve altındır. Doğalgaz, petrol ve kömür üretimi Tacikistan’ın kuzey bölgelerinde yapılabilir (Gazel, 2022).

Özbekistan'ın temel yer altı zenginlikleri alüminyum, doğalgaz, molibden, altın, mermer, tungsten ve kömürdür. Dünyanın en saf ve kaliteli altını (%99,99 saflık) Özbekistan'da çıkarılmaktadır. Yılda yaklaşık olarak 70 ton civarında altın üretilmektedir. Altın üretiminde dünyada en büyük üreticiler arasında ilk 10'a girmeyi başarmıştır. Özbekistan, Sovyetler Birliği döneminde SSCB'nin altın ihtiyacının neredeyse 3/1'ini karşılamaktaydı. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin üçüncü doğalgaz üreticisi konumunda olan Özbekistan, bağımsızlığını ilan ettiği 1992 yılında açılan petrol kuyuları ile kendine yetebilen ve ihraç etme hususunda potansiyel taşıyan bir ülke konumuna gelmiştir. Özbekistan yaklaşık 800 milyon ton bakır rezervine sahip iken eski SSCB'nin kaolin rezervlerinin %42'sine sahiptir (Tika, 1995, s. 13).

Özbekistan, enerji ve kaynak yatırımlarına ek olarak dış yatırımları da ülkeye çekmeye hız kesmeden devam etmektedir. 2020 yılında ülkede yaklaşık olarak 5000 MW kapasiteye sahip fotovoltaik üretim santralleri kurulması konusunda Asya Kalkınma Bankası, Dünya Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası gibi önemli kuruluşların katkıları ile dış yatırımcılar arasında rekabet ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır. Özbekistan'da 2021 sonlarında kapasitesi 100 MW olan iki santral devreye sokulmuştur. Özbekistan Enerji Bakanlığı, Uluslararası Finans Kurumunun (IFC) katkıları sayesinde güneş enerjisi alanında önemli derecede ilerleme gösterebilecek "Scaling Solar" projesini yürütmektedir (Ticari Haberler, 2022).

Çin'den CGGC (China Gezhouba Group Corporation) şirketi 2020 yılında ülkenin Sirderya bölgesinde 1.5 GW üretim kapasiteli bir termik santral inşaatına başlamıştır. Suudi Arabistan'ın "Acwa Power" ve Özbekistan Yatırım ve Dış Ticaret Bakanlığı, "The International Company For Water and Power Projects" ile kararlaştırılan üretim planlaması neticesinde uygulamaya geçilen proje vasıtası ile yılda 10 milyar kwh üretim yapılması planlanmaktadır. Tedarikçi firma olarak Japon "Mitsubishi Hitachi Power Systems" konsorsiyumu oluşturulmuştur (Ticari Haberler, 2022).

Özbekistan'ın ihraç ürünleri arasında altın önemli bir yere sahiptir. 2020 yılında ülkede on aylık dönemde 5,8 milyar dolarlık bir ihracat gerçekleştirilmiştir. 13,3 milyar dolarlık dış ticaret hacmi içerisinde ülkenin toplam hacminin %43,7'sini altın ihracatı oluşturmaktadır (Kocatepe, 2023).

3.4 Bölge Dışı Devletlerin Politikaları

Soğuk Savaş sonrasında Orta Asya bölgesinde oluşan BDT topluluğu, zengin yer altı kaynakları ve madenleri, jeopolitik konum, ekonomik yapı, politik güç ve İpek Yolu rotasında bulunması bakımından birçok devletin dikkatini çekmektedir (Nogayeva, 2012, s. 183). Çin ve Rusya, nüfus ve dil üzerinden bölgede ilişkiler kurarken ABD ve Batılı müttefikleri bölgede demokrasi ve Batı sermayesi üzerinden ilişki kurmaya çalışmaktadır.

Bölge, içerisinde bulunan doğalgaz, petrol, hidroelektrik kaynaklarının ve altın, gümüş, bakır gibi madenlerin çokluğu vesilesi ile bölgesel ve uluslararası güçlerin etkin olarak varlık gösterme çabalarına sahne olmaktadır. Rusya, akrabalık ve kültürel miras üzerinden güç kazanmak istemektedir (Tsygankov, 2006). Çin, enerji ve yer altı kaynaklarını kullanmak ve Batıya açılan kapı olarak görmektedir. Özellikle Çin ve Rusya'yı çevrelemek ve oluşabilecek güç potansiyellerini engellemek isteyen Amerika Birleşik Devletleri, doğalgaz tüketiminde Rusya'ya bağlı kalmak istemeyen Avrupa Birliği ülkeleri (Steinmeir, 2007) ve son olarak soy bağı bulunan Türkiye bölgede aktif olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rusya ve Çin dışında bölgesel olarak Hindistan, Japonya gibi ülkelerin bölgede varlığı söz konusuysa da geleceğe yönelik büyük planları ve temel dış politikaları Orta Asya olmadığı için bu ülkelere değinilmeyecektir. Dolayısı ile bölgede varlık gösteren ve Orta Asya bölgesini ulusal çıkar ilan eden ülkeler olarak ABD, Çin, Rusya, Türkiye ve Avrupa Birliği ülkeleri denkleminde bölge dışı devletlerin politikaları anlatılacaktır.

Dünya üzerinde büyük bir güç olmak ve egemenlik kurma potansiyelini deklare eden Xi yönetimindeki ÇHC, bölge üzerinde özellikle ikili ilişkiler bakımından diğer devletlerden daha öndedir. Bunun sebebi, eski İpek Yolu projesini tekrardan canlandırmak gibi yeni ve çok büyük sermaye gerektiren ulaşım hattını hayata geçirmeyi planlamasıdır (Ekrem, 2011). Bölge ülkelerinin Çin'i Rusya'ya alternatif olarak görmesi ve finansman konusunda garantiler alması BDT ülkelerinin Çin ilişkilerine daha sıcak baktığını göstermektedir.

BDT ülkelerinin özellikle bağımsızlıklarını 1991-92 yıllarında kazandıklarını düşünürsek çok yeni devletler olması, uluslararası arenada kendilerine nasıl bir yol

izecekleri konusunda devlet olarak acemi olmaları, var olan potansiyel güçlerini zedelemektedir.

3.4.1 Amerika Birleşik Devletleri'nin bölge üzerine politikası. Dünyada petrol üretiminde ilk üçte yer alan ve dünyanın doğalgaz üretiminde altıncı büyük üretici konumda olan ABD, aynı zamanda dünyanın en büyük enerji tüketicisidir (Aydın, 2012, s. 213).

Amerika Birleşik Devletleri, dünya üzerindeki hegemonyasını başka bir devlete kaptırmamak için özellikle her devlet ve ekonomi için en kilit nokta olan enerji ve türevlerinin hâkimiyetini elinde bulundurmak istemektedir (Özkan, 2010, ss. 19-20). Soğuk Savaş döneminin ardından kendisine güç olarak alternatif bir devletin olmayışı dolayısı ile ABD, enerji üzerine yoğunlaşıp enerji kaynaklarının bulunduğu ülkeleri kendi hegemonyasında tutmaya çalışmıştır (Rumer, 2002). Dış politikada kendi hegemonyasına karşı alternatif bir devletin varlığının olması ABD için en büyük tehdittir. Dolayısı ile Orta Asya bölgesinde Çin gibi devasa bir ekonomiye sahip ve her geçen yıl daha da gelişen bir devletin varlığı ABD'yi tedirgin etmiştir. Günümüzde özellikle Orta Asya bölgesinde büyük bir varlık göstermemiş olan Birleşik Devletler, Çin gibi sürekli olarak gelişen ve devasa bir ekonomiye ulaşan bir devleti çevreleyebilmek için bölgede varlık gösterme yarışı içerisine girmiştir (Layne, 1997).

Mearsheimer, Soğuk Savaş sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin esas amacının kendi sınırlarının da bulunduğu batı yarım küreye hâkim olmak ve diğer bölgelerde de kendisine alternatif bir devletin ortaya çıkmasını engellemek olduğunu söylemiştir (Mearsheimer, 2001, s. 46). Bu nedenle ABD, Orta Asya bölgesinde Çin ve Rusya'yı kendisine potansiyel rakip olarak görüp çevrelemeye çalışmaktadır. ABD, tarihsel olarak bakıldığında SSCB'nin dağılması ile bölgeye ilgi duymaya başlamıştır. Fakat o dönemlerde SSCB varisi Rusya'nın güçsüzlüğü ve ÇHC'nin ekonomik vizyonunu tamamlayamamış olmasının verdiği rehavete kapılmıştır. Özellikle 11 Eylül sonrasında ABD, bölgede daha aktif bulunma politikasını seçmiş olsa da bu durum Rusya ve Çin'in ABD'ye alternatif olarak ortaya çıkışını tetiklemiştir (Nogeyava, 2011, s. 5).

Coğrafi bakımdan Orta Asya bölgesine uzak olan ABD, varlığını BDT ülkelerinde kurmuş olduğu askerî üsler ile göstermekteydi (NSS, 2002). 11 Eylül saldırılarının

ardından Afganistan işgali ve terörizm söylemi ile bölgede varlık göstermesinden rahatsız olmayan Çin ve Rusya zamanla ABD'nin bölgeden uzaklaşmasını arzulamış ve bunu sağlamak için BDT devletlerinde bulunan üstlerinin kapatılması hususunda baskılar yapmışlardır. En önemli bileşen ise başını Rusya ve Çin'in çekmiş olduğu Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) olmuştur (Huasheng, 2006). İlk ilanında askerî birliği sağlamak için oluşturulan ŞİÖ, zamanla ekonomik açılımlarla önemli bir örgüt hâline dönüşerek ABD'yi dengelemeyi başarmıştır. Artık bölge içerisindeki güç dengesi ŞİÖ, ASEAN gibi büyük kurumların aracılığı ile çok devletli bir denklem olarak görülmektedir (Laumulin, 2006).

Birleşik Devletler, enerjinin bulunduğu her bölgede varlığını göstermek istemektedir. Afrika, Hazar havzası, Orta Doğu, Orta Asya ve hatta Rusya sınırlarından oluşan Sibiryâ bölgesini de dâhil ederek dış politika uygulamaktadırlar. Askerî ve devlet olarak geri çekilmiş olsalar da önemli uluslararası şirketleri ve Batı sermayesi ile BDT ülkelerinin serbest piyasa ekonomisine geçişlerini demokrasi ve insan hakları söylemleri ile sağlamaya çalışmışlardır (NEPDG, 2001). Clinton hükümeti, 1993-1995 yıllarında Rusya'nın Hazar havzasındaki tekeli kırma için bölgede Rus karşıtı dış politika benimsemiş ve bu politikanın meyvesi olarak 1995 yılında Türkiye sınırlarından geçmesi planlanan boru hattını desteklemiştir (Erhan, 2003).

ABD; Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'a yapmış olduğu maddi yardımlarla bölgesel barışı sağlamaya çalışmış ve problem yaşayan bu yeni devletlere yardım edebileceğini göstermiştir. 11 Eylül saldırıları ile bölgede kurmaya çalıştığı ticari ve diplomatik kanalları asgari hegemonya politikası ile değiştirmiştir (Canlar, 2012, ss. 56-57).

1998 yılında hazırlanan ABD Ulusal Güvenlik Stratejileri Belgesi'nde Orta Asya'daki doğal kaynaklar için şunlar ifade edilmiştir: *“İstikrarlı ve müreffeh Kafkasya ve Orta Asya, Akdeniz'den Çin'e uzanan geniş bir bölgede; istikrar ve güvenliğe katkı sağlayarak Orta Asya gaz ve petrol rezervlerinin, ABD'nin muazzam ticari katkıları ile dünya piyasalarına aktarılmasını mümkün kılacaktır”* (Çağrı, 2004, s. 32).

Günümüzde ABD için bölgenin önemini ekonomi, ulusal güvenlik, bölge ülkelerinin demokratikleşmesi ve doğal kaynaklarının transferi ana başlıklarında

toplayabiliriz. ABD özellikle 11 Eylül sonrasında terörizm vurgusu ile bölgede askerî varlığını perçinlemiş ve BDT devletleri ile askerî anlaşmalara imza atmıştır (Kalyoncu ve Amanov, 2006).

ABD'nin dönem başkanı George Bush Doktrini kapsamında hazırlanan stratejik rapora göre, ABD kendisine tehdit oluşturabilecek unsurlara tam olgunlaşmadan bile saldırılabileceği ifade edilmiştir (NSS, 2002). Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan ile askerî ve askerî eğitim anlaşmaları sağlamıştır. Terörizm söylemi, ABD'ye bölgede askerî olarak varlık gösterebilme yolunu açmış ve ABD diğer devletlerin herhangi bir karşı koymasına maruz kalmamıştır (Amanov, 2007, s. 206).

ABD, Bush yönetimi ile birlikte ulusal dış politikasını terörizm odaklı ulusal çıkar ve dünya üzerindeki hâkimiyetini koruma noktasında revize etmiştir (Pirinççi, 2008). Özellikle 11 Eylül olaylarının vermiş olduğu uluslararası haktan doğan güç ve 2004 Saddam rejiminin kitle imha silahları bulundurduğu söylemleri ile demokrasi ve ulusal güvenlik söylemleri ABD'nin uygulamış olduğu politikaları ve askerî müdahaleleri meşru hâle getirmiştir (Pirinççi, 2008).

Dönemsel olarak bölgesel politikaların değiştiği gözlemlense de aslında değişen politikalar değil, politikaları uygulama metotlarıdır. Örneğin 1992 yılında başlayan Özgürlük Desteği Yasası (FreedomSupportAct) Clinton döneminde yoğunlaşmış ve 2.3 milyar doları bulmuştur. Fakat Bush yönetiminin başa geçmesi ve 11 Eylül saldırıları ile meşruluk kazanan askerî varlık gösterme metodu Afganistan ve Irak işgaline neden olmuştur (Pirinççi). ABD'nin Afganistan'daki askerî varlığı Orta Asya bölgesine ve dolayısı ile Rusya ve Çin'i çevreleme politikasına hizmet ederken Irak işgali Orta Doğu bölgesine ve dolayısı ile Türkiye, İran denklemine çözülen politikasına hizmet etmektedir.

ABD, yakın geçmişten günümüze kadar olan süreçte ekonomik ilişkilere önem vererek bölgede varlığını sürdürmek istemektedir. ABD ve Batı sermayesi, çok uluslu şirketler vasıtası ile bölge devletlerinin doğal zenginliklerine ortak olma çalışmalarına hız vermiştir. Bu ortaklıklar resmî ortaklıklar olup, bölge devletleri ile anlaşmalar çerçevesinde yer altı kaynaklarının çıkarılıp işlenmesi ve transferi hususunda finansmanı ile sağlanmaktadır. ABD'nin çok uluslu şirketleri (Chevron, Exxon-mobil, Oryx) BDT ülkeleri ile doğal kaynaklarının çıkarılıp, işlenmesi ve transferi konusunda anlaşmalar imzalayarak yüzdelik paylar almaktadır (Ongarova,

2014, s.36). Bu şirketler vasıtası ile enerji güvenliğini sağlama, Rusya ve Çin gibi potansiyel rakipleri çevreleme politikalarını finanse etmektedir. Bir diğer önemli husus ise demokratikleşme söylemidir. ABD, bölgede demokrasi ve insan hakları çerçevesinde özellikle SSCB sonrası kalan sosyalist kültürü yok etme ve serbest pazara BDT devletlerinin geçişini kolaylaştırmak için kullanmaktadır (Donfeng, 2003).

Bu demokrasi ve insan hakları söylemini hükümetin finanse ettiği sivil toplum kuruluşları üzerinden sağlamaya çalışmaktadır. NDI (National Democratic Institute), IRI (International Republican Institute), CIPE (Center for International Private Enterprise), AFL-CIO (ABD Sendikalar Federasyonu) gibi sivil toplum kuruluşları BDT devletleri içerisinde ABD sermayesi ile demokrasi anlayışını yaymaya çalışmaktadır (NED Grants Program, 2008).

Bu sivil toplum kuruluşlarının amacı, bölge devletleri içerisinde SSCB kültürünü ve sosyalist düşüncüyü yok etmektir. Huntington'a göre dünyadaki demokratik devletlerin sayısında artış ya da azalış gözlenmesi, dalga ya da ters dalga olarak değerlendirilmelidir (1995, s. 35). Dolayısı ile demokratikleşme sürecini üstlenmiş olan Amerika Birleşik Devletleri, ters dalga oluşmasından son derece çekinmektedir. Demokratikleşme sürecindeki devletlerin otoriter rejime, kökten dinci ya da popülist diktatörlükler gibi rejimlere geçmesi demokratikleşme ve Batı'ya entegre olma yolunda en önemli kusurlardır (Huntington, 1995, ss. 38-52).

Dolayısı ile ABD'nin, SSCB döneminden sonra bağımsızlığını kazanan devletleri kendi demokrasi anlayışı ile bağdaştırma çabası içerisine girdiğini söylemek mümkündür. Örneğin Çin, ekonomik büyüme ile demokrasi yerine kültürünü sağlamlaştırmış ve bunun neticesi olarak Çin Komünist Partisi bugün ABD için en büyük tehdit hâline gelmiştir. Ayrıca ABD'nin, İslami değerleri de kendisine tehdit olarak görüp görmediği de tartışmalara açık bir konudur (Çağrı, 2004).

Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya'da oluşan varlığı, bölgesel olarak iki rakip olan Çin ve Rusya'yı ortak hareket etmeye itmiştir. Bölge üzerinde tarihsel ve kültürel bir hak iddia ederek miras söylemleri ile hâkimiyetini kurmaya çalışan Rusya ile ona karşı yoğun üretimi ve gelişen devasa ekonomisini beslemek zorunda olan ve Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarına muhtaç olan Çin'in bölge üzerinde

rakip olmaları gerekliliği düşünülebilir. Fakat bu iki devlet ABD'nin varlığı sayesinde ittifaklar oluşturup ortak hareket etmeye başlamıştır (Zeyrek, 2010).

3.4.2 Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikası. Enerji kaynakları, Orta Asya Bölgesi Enerji ve Doğal Maden Kaynakları başlığı altında belirtildiği gibi gelişmiş ve büyük sanayiye sahip ülkeler için vazgeçilmez bir konudur. Dolayısı ile diğer büyük ekonomiye sahip ülkeler gibi Avrupa Birliği de enerji konusunda büyük oranda dışa bağımlı olduğu için enerji kaynakları ve türevlerine sahip olan ülke ve bölgelere ilgi duymaktadır.

Bu konuyu ele alırken AB'nin Orta Asya bölgesinde ciddi bir varlık gösteremediği dönemlerden başlamak daha faydalı olacaktır. Bu nedenler ve dönemler, AB'nin Orta Asya bölgesinde güncel politikalarında önemli derecede etkiler bırakmıştır. Birincisi, Sovyetlerin dağılması planlanandan erken olmuştur. Dolayısı ile AB hazırlıksız yakalanmıştır. 1991 yılında oluşan bağımsız devletlerin dışa kapalı olması ve AB'nin bu yeni oluşan devletleri yeterince tanımıyor olması ikili ilişki kurmakta zorluklar çıkarmıştır (Dağcı ve Çaman, 2013).

En önemli noktalardan biri de o dönemlerde bu yeni kurulan Orta Asya devletlerinin siyasi yapılarının, doğal ve maden kaynaklarının tam anlamıyla bilinmiyor olmasıdır. Enerji alanındaki potansiyelin bilinmemesi dolaylı olarak AB'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesini sekteye uğratmıştır. İkincisi; Sovyet kalıntısı olan, Avrupa Topluluğu'nun yanı başında bulunan yeni devletler konusunda daha acil eylem ve strateji belirlemesi gerekliliği Orta Asya bölgesini ikinci plana atmıştır (Çaman, 2007).

Üçüncüsü, Orta Asya bölgesine o dönemlerde enerji potansiyelleri bilinmediğinden dolayı daha çok askerî güvenlik açısından yaklaşmıştır. Avrupa Birliği, uzun bir dönem yakın coğrafyasına enerji harcamıştır. Teknolojik gelişim ve hızla gelişen ağır sanayi vesilesi ile AB, enerji konularına 2000'li yıllardan sonra daha çok ilgi duymuştur (Frenz, 2006).

AB, diğer uzak coğrafyalara yaptığı gibi 1991 yılında Orta Asya ülkelerine de ilk aşamada sadece yardım paketleri hazırlamıştır. Bunlardan en önemlisi TACIS olarak adlandırılan ve yeni bağımsız devletlerin serbest piyasa ekonomilerine, demokratikleşme sürecine geçişlerinde sağlanan mali yardımlardır (Emerson & Boonstra, 2010). TACIS, her ne kadar mali ve teknik yardım gibi görünse de yeni

devletlere yönetim şekli, bürokratik yapılanma gibi konularda danışmanlık vermiştir. AB'nin insani yaşam normlarını ilk etapta yaygınlaştırmaya çalışması, ileriye dönük bu ülkeler ile sağlıklı ve sürdürülebilir bir ikili ilişki ağının oluşmasını amaçlamaktadır.

Avrupa Topluluğu (AT) için Orta Asya bölgesi hidrokarbon zenginliğinden dolayı enerji talep noktasında çeşitlilik sağlaması açısından önemlidir. SSCB'nin yıkılması ve akabinde oluşan bağımsız devletlerin enerji kaynakları, AB için yeni ilişkilerin kapısını açacak yollardan biri olmuştur. Bilindiği üzere Avrupa Topluluğu (AT), toplam ithal edilen enerji talep noktasında Rusya'dan %32 oranında faydalanmaktadır. Bu durum AT'nin enerji arz güvenliği ve enerji transfer güvenliği açısından oldukça önemli bir konudur (European Security Strategy, 2003).

AT, 1 Mayıs 2004'te topluluğun genişletilmesi ve derinleştirilmesi söylemleri ile eski SSCB etki alanında olan 8 bağımsız devleti (Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Slovakya, Macaristan) topluluğa dâhil ederek tarihinin en büyük derinleşmesini yaşamıştır. Bu strateji ile AT, SSCB etkisi altında kalan 8 devleti bu etki alanının dışında tutmayı amaçlamıştır. Rusya'nın miras olarak gördüğü ve etki alanında tutmak istediği eski SSCB topraklarında bulunan devletleri topluluk içerisine çekerek Rus tehdidinden korunmaya çalışmışlardır (Hatipoğlu, 2008).

2004 yılında Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan gibi devletlerin Avrupa Birliği komşuluk politikasına dâhil edilmesi ile birlik doğuya doğru genişleme politikası izlemeye başlamıştır (European Commission). Bu durum Avrupa Birliği'ni Orta Asya bölgesine daha da yakınlaştırmıştır. Avrupa komşuluk politikası ile anlaşma yapılan ülkelere gümrük ve ticari olarak önemli ayrıcalıklar ve öncelikler tanınmış oldu. Bu sayede bölge ile olan geç kalınmış ticari ilişkiler daha hızlı şekilde ilerletilmek istenmiştir (Steinmeir, 2007).

Balkanlarda bulunan bu devletlere karşı politik açılım sağladıktan sonra "AB ve Orta Asya: Yeni Ortaklık İçin Strateji" 2007 yılında Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilip siyasi çıkarlarını ve politikalarını ortaya koymuşlardır. 2007 yılında hazırlanan strateji belgesinde eski Alman Dışişleri Bakanı Steinmeir şunları vurgulamıştır: Orta Asya bölgesi küresel siyasette çok kritik bir yere sahiptir ve

bölgede olabilecek gelişmelerin dikkatle izlenmesi gerekir ve Avrupa devletleri için doğrudan etki edebilecek bir durum söz konusudur (Steinmeir, 2007).

Diğer önemli politik adım ise enerji ve türevlerinin arz güvenliği hususunda ‘Bakü Girişimi’ (europa) olarak adlandırılan politikanın hayata geçirilmesidir. Bu politika sayesinde yeni kaynakların bulunması, enerji transfer altyapılarının restorasyonu gibi konularda iş birliğine gidilmiştir. Bu sayede Orta Asya–AB enerji transfer hattı oluşturulması hedeflenmiştir. AB, sadece enerji alanında iş birliği değil aynı zamanda yapısal reformlar ve AB topluluk normlarına entegrasyon çerçevesinde iş birliklerinin sürdürülebilir olması için mali yardımlar yolu ile destek sağlamaktadır. Orta Asya bölgesi ile iş birliğini sağlamak için 2007 yılında oluşturulan ‘Orta Asya Strateji’ kapsamında bağımsız Orta Asya devletleri ile siyasi diyalog, eğitim, hukukun üstünlüğü, insan hakları, enerji iş birlikleri gibi konuların devamını sağlamak için mali destek programları ile yardımlarda bulunmuşlardır (Efegil, 2008, ss. 65-82.).

2007-2010 yılları arasında oluşturulan 314 milyon euroluk bütçe insani yaşam, yoksulluğun giderilmesi, enerji arz altyapısının geliştirilmesi gibi konularda kullanılmak üzere açıklanmıştır (euronews). Aynı şekilde 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı’nda Avrupa Birliği ülkeleri, Rusya’nın doğalgaz ambargosuna maruz kalmış ve büyük sorunlar yaşamışlardır.

Tablo 4

Birliğin İthalat / İhracat Verilerine Göre, Bölge Ülkelerinin Konumları (2006)

	İhracat	İthalat	Ticaret
Kırgızistan	137	168	186
Azerbaycan	61	44	50
Tacikistan	148	121	141
Türkmenistan	115	91	108
Özbekistan	100	78	88
Kazakistan	39	23	30

Tablo 4’te anlatıldığı gibi bölge ülkelerinin, AB nezdinde dış ticaret hadleri açısından alt sıralarda oldukları anlaşılmaktadır. Birliğin büyük bir dış ticaret haddi olduğu düşünüldüğünde bu durum normal karşılanabilmektedir. Örneğin Kırgızistan, AB’nin toplam ihracatında 137. sırada yer almaktadır. Aynı şekilde AB’nin toplam

ithalatı düşünüldüğünde 168. sırada yer aldığı görülmektedir. Bu durum, bölge devletlerinin toplam ticari büyüklüğü düşünüldüğünde aslında bölge devletleri için büyük ancak AB için o kadar da büyük olmayan bir ticari ilişki anlamına gelmektedir.

Tablo 5

Bölge Ülkelerinin İthalat / İhracat Verilerin Göre Birliğin Konumu (2006)

	İthalat	İhracat	Ticaret
Kırgızistan	4	6	5
Azerbaycan	1	1	1
Tacikistan	5	1	2
Türkmenistan	1	3	3
Özbekistan	2	2	2
Kazakistan	2	1	1

Tablo 5'e bakıldığında bölge ülkelerinin dış ticaretinde AB'nin konumu görülmektedir. Avrupa Birliği, Kırgızistan'a ürün ithalatında 4. sırada, ürün ihracatında 6. sırada yer almaktadır. Bu tabloda görünen o ki Avrupa ülkeleri, Orta Asya bölgesinin dış ticari hadlerinde üst sıralarda yer almaktadır.

Orta Asya devletleri siyasi açıdan bakıldığında totaliter bir yapıya sahiptir. Bu, şu anlama gelmektedir: Orta Asya devletlerini yöneten siyasiler, güçlerini korumak adına bazı büyük kabilelere önemli ayrıcalıklar tanımıştır (Dave, 2007). Bundan dolayı Orta Asya devletleri, siyasi ve yönetim anlamında Avrupa Birliği'nin temel kurallarından olan demokrasi ve insan hakları normlarında çakışmalar yaşamaktadır. Demokrasi ve insan haklarında istenilen seviyeye gelinebilmesi neticesinde bazı

yaptırımlar söz konusu olsa da Orta Asya bölgesi ile ilişkileri koparmak istemeyen AB geri adım atmak zorunda kalmaktadır.

Örneğin 2006 yılında Özbekistan’da yaşanan olaylarda Özbek yönetimi halka orantısız güç kullanmıştır. Bundan dolayı Avrupa Birliği yaptırım olarak silah satışını askıya almıştır. Bu durum, Özbek yönetiminde bir etki yaratmasa da Almanya gibi AB üyesi devletler Özbekistan’a uygulanan bu ambargoyu kaldırma teklifinde bulunmuştur (Uluslararası Kriz Grubu, 2006).

Orta Asya politikasında Rusya-Çin-ABD denkleminde sıkışmış gibi görünen Avrupa Birliği, bir taraftan Çin ile olan ilişkilerini korumak diğer taraftan Rusya’ya doğalgaz bağımlılığından kurtulmak gibi stratejiler oluşturmaktadır. Dolayısı ile ABD-Çin arasındaki gerilimde topluluk devletleri ABD müttefiki olmalarına rağmen Çin ve Orta Asya politikalarında keskin bir varlık gösterememişlerdir.

Avrupa için en önemli konu, enerji transfer ve enerji arz güvenliğidir. Dolayısı ile AB, Orta Asya bölgesinde enerji arz güvenliğini sağlayıp zengin kaynaklara sahip Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan çevrelerinde yoğunlaşan enerji kaynaklarının güvenli şekilde Avrupa’ya transferi konusunda politikalar geliştirmektedir. Bu vesile ile oluşturulacak petrol ve doğalgaz naklini sağlamak adına Güney Enerji Koridoru’nu oluşturmaya odaklanmıştır (Dağcı ve Çaman, 2013).

3.4.3 Rusya’nın Orta Asya politikası. SSCB’nin yıkılması ile oluşan yeni bağımsız devletlere Rusya; siyasi, ekonomik, askerî, kültürel, dil, din, akrabalık, tarihsel miras gibi araçlar ile yaklaşmıştır ve en önemlisi realist teorisyenlerin, büyük güce sahip devletlerin diğer devletlerde uyguladığı güç araçları olarak gösterdiği demografik ve kültürel araçları da kullanmıştır (Tsygankov, 2006).

Boris Yeltsin ile başlayan Rusya’nın Orta Asya politikaları, Yeltsin’in o dönemlerde Cumhuriyetlere harcanan 120 milyar rublenin Rusya’yı ekonomik zorluktan kurtaracağı anlayışını benimsemesi ile başlamıştır (Kamalov, 2004). Yeltsin, bilindiği üzere ilk yıllarında Batılılaşmayı ve Batı ekonomisini benimsemiştir. Ancak ilerleyen yıllarda Rusya’nın Batı ile değil, yakın çevre politikası ile toparlanacağını öngörüp politikasını bu yönde değiştirmiştir. Dolayısı ile Rusya, SSCB’nin yıkılışından sonra miras olarak gördüğü Orta Asya bölgesi topraklarında bölgesel güç anlayışını daha ön plana almaya çalışmıştır. SSCB’nin

yıkılışı ile ekonomik zorluklarla mücadele konusunda Batı ile iyi ilişkiler anlayışından vazgeçen Yeltsin, 1999 yılında günümüz Rusya başkanı olan Putin'e görevini devretmiştir. Putin, görevi devraldıktan sonra ilk olarak Rus dış politikasında BDT ülkelerine öncelik tanınacağı açıklayarak Türk Cumhuriyetlerin kaybedilen güvenini tazelemişlerdir (Kamalov, 2011).

Rusya, Orta Asya bölgesinde diğer devletlere nazaran daha önceliklidir. Bu önceliğin nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz: BDT ülkeleri ile uzun sınır komşuluklarının bulunması, BDT ülkelerinde bulunan Rus kökenli insanların varlığı (özellikle Kazakistan'da nüfusun %32'si o dönemlerde Rus kökenliydi), ortak dilin konuşuluyor olması, dinî ve kültürel benzerlikler vs. Rusya, bu önceliklerini Putin döneminde daha etkili kullanarak BDT ülkelerinde nüfuz oluşturmaya başarmıştır (Kamalov, 2011).

Rusya, öncelikle ekonomik zorluklarını zengin doğal kaynakları sayesinde aşmıştır. IMF gibi kuruluşlara olan borçlarını tamamıyla kapatması Putin Rusya'sına daha bağımsız bir dış politika gücü vermiştir. Dolayısı ile ABD'nin tek kutuplu dünya düzeninin Rusya tarafından sorgulanmaya başlanması Putin döneminde oluşmuştur. Putin, öncelikle Orta Asya bölgesine verdiği önem ve enerji alanındaki başarılar sayesinde bölge devletleri ile ikili ilişkilerini ileri düzeye taşımaya çalışmıştır. Rusya-Orta Asya devletlerini yakınlaştıran en önemli konulardan bir tanesi rejim konusudur. Putin, Yeltsin'in getirmiş olduğu Batı demokrasisini reddederek uluslararası terminolojiye 'Yönetilebilir demokrasi' kavramını kazandırmıştır. Bu yaklaşım BDT devletlerinin yöneticilerinin de benimsediği bir yaklaşım olduğu için Putin Rusya'sı, bölge devletlerinin Batı'nın dayatması olan demokrasiye karşı sığınabilecek tek ülke olarak görülmesine neden olmuştur (Cafersoy, 2003).

Bir diğer neden ise yeni oluşan devletlerde radikal İslamcı grupların varlıkları ve eylemleri olmuştur. BDT devletleri, yeni kuruldukları için her grup tarafından yönetilmek istenmiştir ve bölgesel sorunlar Orta Asya devletlerini zaman zaman Rusya-Çin ekseninde kalmaya zorlamıştır (Kissinger, 2002). Tabi burada politik olay örgüsünün oluşması da mümkündür. Putin Rusya'sı, Orta Asya devletlerini kendisine yaklaştırmak için bölgede bulunan Rus tabaka ile iş birliklerine de başvurmuştur (Aydın, 2015).

Özbekistan'daki 2005 Andican Olayları neticesinde Özbek Lider Kerimov, liderliğini ve koltuğunu korumak için Batı demokrasisini reddeden Putin Rusya'sına yakınlaşmıştır. Kerimov, verdiği demeçte “Bu tehdit karşısında Özbekistan'ın Rusya'nın Orta Asya'daki çıkarlarına saygı duyduğunu ve Rusya'nın ortağı olduğunu belirtmiştir” (Kamalov, 2011). Yaşanan Andican Olayları ve devrim denemeleri diğer bölge devletlerinde de aynı şekilde Rusya'ya yakınlaşma durumunu meydana getirmiştir.

Kırgızistan'da 2005 yılında yaşanan devrim, Rusya yanlısı olan Başkan Askar Akayev'in istifasına neden olsa da yerine gelen Kurmanbek Bakıyev'in Rusya'ya daha yakın politika izlemesi, görevde kaldığı 5 yıl boyunca Rusya'nın Kırgızistan siyasetinde daha aktif rol alabilmesini sağlamıştır. Dolayısı ile 2005 yılının, Rusya'nın bölgede gücünü arttırması konusunda kırılma noktası olduğunu söylemek mümkündür.

Başkan Bakıyev, iktidarı boyunca Rusya merkezli politika izlemesine rağmen görevinin son yıllarında 2009-2010, ABD üssü için almış olduğu 150 milyon dolarlık kira parasını arttırmak istemiştir. Rusya ise üssün kapatılmasını beklemekteydi. Cevap olarak Rusya, Kırgızistan'ın üssü kapatması karşılığında bütün borçlarının silineceğini ve kendisine yeni kredilerin verilebileceğini söylemiştir (Kamalov, 2009). Rusya, 2 milyar dolar kredi vermek ve borcu olan 180 milyon doları silmek karşılığında ABD üssünü kapatırma vaadi almış olsa da bunu Bakıyev yerine getirmemiştir. Bu durumda doğal olarak Rusya verdiği desteği kesmiştir. Kırgız siyasetinde ve ülke ekonomisinde oluşmakta olan kriz Bakıyev'in iktidarını kaybetmesine neden olmuştur. Rusya, yeni iktidarı çıkarları doğrultusunda yönlendirmeyi zorlanmadan başarmıştır. Bunun nedeni, Kırgız siyasetindeki yetkililerin Rusya'nın desteği olmadan istikrara kavuşamayacaklarını düşünmeleridir. Kırgızistan'ın istikrarsız olması demek Özbekistan-Kırgızistan çatışmasının başlama potansiyeli demektir (Purtaş, 2005). Bu sebepten dolayı Rusya, bölge çıkarlarının bozulmaması için Kırgızistan ile ikili ilişkilerini tamamen bozmamıştır.

Kazakistan ve Özbekistan arasında liderlik yarışı yaşanmaktadır. Bağımsızlıklarını ilan etmelerinden bu yana İran ve Suudlar arasında yaşanan benzer bir liderlik yarışı yaşanmıştır. Rus lider Putin'in Orta Asya bölgesinde ilk ziyaretini Özbekistan'a

yapması, Kazakistan lideri Nazarbayev'in yenilgisi olarak görülmüştür (Sergienko, V., 2000.).

Kazakistan, bölge ülkeleri arasında çok yönlü siyaset izleyen bir devlettir. ABD-Rusya-Çin denkleminde manevra kabiliyeti kazanmaktadır. Bu durum Rusya'nın Kazakistan'ı ikinci plana atmasını sağlamıştır. Kazakistan lideri Nazarbayev, Rusya ile ilişkileri koparmadan Batılı güçler ile çeşitli projeler geliştirmektedir. Örneğin NATO ile geliştirilen askerî iş birliği çerçevesinde 'Barış Adına İşbirliği' ortak eğitim projesini hayata geçirmiştir. Bununla da kalmamış, ABD'nin Irak müdahalesine askerî destek sağlamıştır (Demidenko, 2006).



Şekil 3. Rusya'nın Bölgedeki Askeri Üsleri

Rusya, bölgenin hava sahasını ve güvenliğini sağlamak adına üsler inşa etmiştir. Bunlardan en önemlisi Kazakistan'da bulunan ve SSCB döneminden kalan Baykonur Uzay Üssü'dür. Kazakistan, bağımsızlığını ilan ettikten sonra bu üssü yürütebilecek teknoloji ve beceriye sahip olmadığı için 2004 yılında Rusya'ya 50 yıllığına kiralamıştır (Kamalov, S.156.). Baykonur Uzay Üssü, Avrupa'nın en büyük uzay üssü konumundadır. Ayrıca 15 farklı askerî uzay fırlatma sisteminin varlığı üssün konumunu arttırmaktadır. Kazakistan, üssün yönetiminde Rus yetkililerden yararlanmakta; teknoloji ve bilgi donanımını kazak uzmanları yerleştirerek kazanmayı hedeflemektedir.

Kırgızistan'da Kant Askerî Üssü 2003 yılında açılmıştır. 1941 yılında kurulmuş olan Kant Havaalanı ile askerî kabiliyeti yüksek bir havacılık okulu oluşturulmuştur. ABD'nin Manas Askerî Üssü'nü açması ile Kant Askerî Üssü önemini yitirmiştir. 2004 yılında Tacikistan'da bulunan Rus taburu askerî üsse çevrilmiştir. Bu üste toplamda yaklaşık yedi bin kişi görev yapmaktadır. Çok sayıda füze, üç yüz zırhlı araç, yüz tank bulunmaktadır (<http://www.report.kg>). Bu üssün tarihi incelendiğinde, 1945 yılında oluşturulmuş ve 1980'lerde Afganistan görevini icra etmiştir. Akabinde SSCB'nin dağılması ve yeni devletlerin oluşması ile askerî üs olarak devam etmektedir.

Rusya, Türkmenistan haricinde bölgede askerî üsler bulundurmaktadır. Askerî açıdan bakıldığında Rus üsleri ayaklanma dışında bir görev üstlenmemişlerdir. Bu durumda Rusya'nın bölgedeki askerî varlığı askerî güçten ziyade siyasi olarak bölgede varlığını pekiştirmesine olanak sağlamıştır.

3.4.4 Türkiye'nin Orta Asya politikaları. Çin, ABD, AB, Rusya gibi ülkelerin Orta Asya politikalarında enerji kaynakları ön planda tutulmuştur. Ancak Türkiye, BDT devletleri ile tarih, kültür, akrabalık, toplum olarak daha çok yakınlaşmıştır. Türkiye ile Orta Asya ülkeleri soydaş olmaları ve ortak kültürel bağları ile güçlü ilişki potansiyeli bulunsa da son yılları çıkardığımızda bölgede çok sıkı ilişkileri bulunmamaktadır. Türkiye, 1921 yılında Sovyetler ile yapılan anlaşma çerçevesinde bölge ülkeleri ile yakın ilişkiler kurmamıştır. Ancak SSCB'nin yıkılması ile birlikte yeni bağımsız devletleri ilk tanıyan ülke olmuştur (Alperen, 2018). 1990-93 yılları Cumhurbaşkanı Turgut Özal liderliğinde BDT devletleri ile en

yoğun ikili ilişkilerin ve ekonomik, askerî, teknolojik birçok alanda iş birliği ve zirvelerin yapıldığı yıllar olarak bilinmektedir.

Özal liderliğinde Türkçe Konuşan Devlet Liderleri Zirvesi 1992 yılında ilk toplantısını yapmıştır. Bu zirvede alınan kararlardan biri de TÜRKSOY (Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi)'un kurulması olmuştur. Ankara zirvesinde yapılan sonuç bildirisi yeni bağımsız devletlerce birtakım hoşnutsuzluklara neden olmuştur. Örneğin Kazakistan, Ankara zirvesinden çıkan bildiride KKTC'nin Türk devletlerince tanınmasına karşı çıkmıştır. Diğer bir örnek ise Özbekistan ve Kazakistan'ın etnik vurguların bildiride yer almasına onay vermemesidir. Bu, şu anlama gelmektedir: Yapılan zirveler, bölgesel güç olan Rusya, bölgede ekonomik bir güç olan Çin ve Batılı devletleri rahatsız edici gelişmeler olarak nitelendirilmiştir. Dolayısı ile yeni kurulan devletlerin politik ve bürokratik oluşumlarını tam anlamıyla tamamlamadan bu zirvelerin ve zirvelerden çıkacak sonuç bildirilerinin ulusal gelişimlerine engel olacağı düşünülmüştür (Aydın, 2005: 111-113).

Rusya, AB, Çin gibi devletlerden bürokratik gelişimler ve yönetsel gelişimler için yapılan mali yardımları kaybetme korkusu, Türkiye yakınlaşmasını bir süre ertelemeye neden olmuştur. Bu durumu en iyi özetleyen konuşmayı ise 1994 yılında yapılan zirvenin açılış konuşmasında dönemin Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in yapmıştır: 'Türkiye, Türk devletlerinin oluşturduğu coğrafyayı nüfuz alanı ve rekabet alanı olarak görmemektedir' (Turgut, 2001). Bu açıklama, bölgede önemli bir güç olan Rusya ve diğer büyük devletlere bir mesaj olarak değerlendirilmiştir.

2000 yılında gerçekleştirilen Bakü zirvesinde, daimî temsilciliğin Türkiye'de kurulması kararlaştırılmıştır. 2009 yılında Nahcivan'da düzenlenen zirvede Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi kurulması kararlaştırılmıştır (TDT, 2022). Bu karara Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Türkiye imza atmış Türkmenistan ise katılmamıştır. Bölge devletlerinin Türkiye'den beklentileri ilk dönemlerde neredeyse karşılıksız kalmıştır. Özal'ın cumhurbaşkanlığı yıllarında bölge devletleri, birer birer Türkiye'yi ziyaret etmiş ve isteklerini dile getirmişlerdir (Davutoğlu, 2010).

1991 yılında Özal, Meclis konuşması sırasında bu sürecin Türkiye için fırsatlar süreci olduğunu aktarmıştır (Aydın, 2005, s.102). Bu gibi söylemler Başbakan Süleyman Demirel tarafından da yapılmıştır. Bunun üzerine Kazakistan CB

Nursultan Nazarbayev 1991 yılının sonlarına doğru gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde '21. yy. Türk yüzyılı olacaktır' söylemini dillendirmiştir (Aydın, 2005, s.380). Nazarbayev, ziyaretinde eğitim, ulaşım, sağlık gibi birçok alanda anlaşma imzalamış ve piyasa ekonomisine geçiş ve iş adamlarının iş birliklerine dair Türkiye'den faydalanmak istediklerini belirtmiştir (Milliyet, 1991).

Aralık 1991 yılında Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov Türkiye ziyaretinde TBMM Başkanı Cindoruk ile görüşerek parlamentolar arası iş birliği çağrısında bulunmuştur (Milliyet, 1991). Yine ziyaret kapsamında ekonomik, bilimsel, kültürel ve ticari anlaşmalar imzalanmıştır. Türkiye'ye Türkmen doğalgazının satılması konusunda da anlaşmalar yürütülmüş ve imzalanmıştır. Türkmenistan ve Türkiye arasında ikili ilişkilerin neticesinde yetmişten fazla anlaşma imzalanmıştır (Birer vd., 2007, s.307).

Aralık 1991 yılında Kırgız lider Askar Akayev ilk resmî ziyaretini Türkiye'ye yapmıştır. Akayev'in ziyaretinde bir dizi iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır (Kırgızistan Türkiye İlişkileri, 2022). Bu anlaşmalardan en önemlisi iki ülke arasında 'İşbirliği ve Dostluk' anlaşması olmuştur. Bu çerçevede Türkiye, Kırgızistan'a 530 milyon TL insani yardım paketi göndermiştir. Bu yardım paketi, Kırgızistan'ı Türkiye'nin gelecek dönemde bölgede aktif rol alacağına ikna etmiştir (Erol, 2006, s.605).

Türkiye, 1992-93 yılları arasında bölge ülkelerine sürekli ve yoğun bir şekilde ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretler kapsamında eğitim, ulaşım, ekonomi, sağlık gibi sektörlerde iş birliği anlaşmaları imzalanırsa da bunların en önemlileri Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa devletlerine pazarlanması için imzalanan petrol ve doğalgaz boru hatları anlaşmalarıdır. Bu anlaşmalara AB nezdinde destek verilmiştir. Avrupa Birliği devletleri Rusya'ya olan doğalgaz bağımlılığını azaltmak ve alternatif seçenekler sunabilmek adına bu projeleri desteklemişlerdir. Türkiye'nin rol model olması konusunda bölge devletleri tarafından üzerine yüklenen misyon fazladır. Türkiye bu yüklenen misyonu tek başına kaldıramayacak seviyede olmasına rağmen bu dönemde İran etkisinin artacağından endişe eden ABD hükümeti, bölge ülkelerine 'Türkiye modelini uygulamalarını dillendirmiş ve cesaretlendirmiştir' (Winrow, 2001). Buna

rağmen Türkiye'nin 1990'lardaki siyasi durumu ve ekonomik kabiliyetinin biçilen bu rol ile örtüştüğünü söylemek zordur (Jonson, vd., 2001).

Bölge devletlerinden gelen talep ile beraber Türkiye bu ülkelerin kalkınmasına destek vermek amacıyla ihtiyaç duyulan birçok alanda eğitimler vermiştir. Türk devletlerinin bağımsızlığından sonraki bir yıl içinde bölgeye 1200 civarında Türk bürokrat ve iş adamı ziyaretlerde bulunmuştur (Aydın, 2007).

Özal döneminden sonra Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı olması ile beraber söylemler ile yaratılan heyecanın diplomasi eksenine çekildiği görülmektedir. Türkiye'nin bölgeye verdiği desteğin önemli bir kanadı da askerî eğitim olmuştur. SSCB'den kalma orduya sahip olan Orta Asya devletlerinin ordularındaki önemli bir kesimi Rus subaylar ve generaller oluşturmaktaydı. Dolayısı ile bu yeni kurulan devletler, askerî birliklerini kendi vatandaşlarından oluşturmak için Türkiye'den yardım talep etmişlerdir (Şahin, 2023).

Türkiye, askerî okullarını Orta Asya devletlerinin vatandaşlarına açmış ve 1998 yılında Türk askerî okullarından 2300 öğrenci subay mezun olmuştur. Türkiye bununla da yetinmemiş, özel istek üzerine NATO nezdinde 'Barış için ortaklık' projesi kapsamında NATO'ya ait olan ofisi Ankara'da açılmıştır (İnan vd., 1999). 1997 yılında Türk, Kazak, Kırgız ve Özbek birlikleri, Orta Asya İçin Barışı Koruma Tatbikatı'na ABD ve Rus birlikleri ile katılım sağlamıştır. Orta Asya devletleri ile Türkiye arasında askerî iş birliği anlaşmalarına askerî sanayi iş birliği anlaşmaları da dâhil edilmiştir (Winrow, 2001).

Demirel dönemi sonrasında görevi devralan Ahmet Necdet Sezer, ikili ilişkileri daha çok güvenlik ve terörle mücadele ekseninde yürütmüştür (Winrow, 2001.). Afganistan temelli sızıntılardan oluşan aşırı İslamcı terör örgütlerinin yeni oluşan devletlerde kolayca yer buluyor olması, terörle mücadele kapsamında bölge devletlerini de endişelendirdiği için bu ekseninde ilişkiler daha kolay kurulmuştur. 2003 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Özbekistan ziyaretinde yine terörle mücadelede konusunda askerî iş birliği ve teçhizat yardımı gündeme gelmiştir (Sürücü, 2007).

2002 yılından günümüze kadar süren AKP iktidarları süresince Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerin önceki mesafeli dönemden çokta öteye gidemediği görülmektedir. Ancak oluşturulan kurumlarla kurumsallaşma anlamında ilerleme

kaydedildiği görülmektedir. 2003 yılından itibaren TİKA'nın faaliyetlerindeki ve etki alanındaki çalışmaların artışını ayrılan bütçeden görebilmekteyiz. 1992-2002 yılları arasında 61 milyon dolar civarında olan TİKA bütçesi, 2002-2010 yılları arasında 462 milyon civarına yükselmiştir (Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, 2022).

AKP iktidarları döneminde bölge ülkeleri ile çeşitli alanlarda iş birliği anlaşmaları, vize kolaylığı, terör ve güvenlik konularında yardımlaşma, enerji alanında iş birliği gibi birçok alanda anlaşmalar yapılmıştır. İkili ilişkilerin derinleşmesi ve stratejik ortaklıklar düzeyine getirilmesi çalışmaları 2009 yıllarından sonra mümkün olabilmektedir. Türkiye, uluslararası alanlarda ve kurumlarda Kazakistan'a desteklerini esirgememiştir. NATO, CICA ve DTÖ gibi uluslararası kurumlarda Kazakistan'ın üyeliğini desteklemiştir (Davutoğlu, 2010). Bunun karşılığında zengin yer altı kaynaklarına sahip olan Kazakistan ile enerji alanında arama-çıkarma ve işletme konularında iş birlikleri yapıldığı görülmektedir. Karşılıklı anlaşmalar kendini uluslararası alanlarda da göstermiştir: Türkiye'nin BM güvenlik konseyi geçici üyeliğinde desteklenmesi ve Kazakistan'ın AGİT dönem başkanlığı adaylığının Türkiye tarafından desteklenmesi (Zengin, 2010). Türkiye ile BDT devletlerinin ekonomik ilişkilerinin de her geçen yıl arttığı gözlemlenmektedir.

Tablo 6

Türkiye'nin Bölge Ülkelerine İhracatı

	İhracat (dolar)				
YIL	Kazakistan	Özbekistan	Türkmenistan	Tacikistan	Kırgızistan
1992	19,378,891	54,492,333	7,495,327	705,982	1,831,270
1993	67,838,446	213,508,357	83,847,899	4,805,067	17,044,434
1994	131,803,079	64,530,670	84,153,178	14,580,007	16,972,493
1995	50,774,834	138,541,654	56,283,201	6,085,684	38,156,446
1996	164,068,048	230,554,775	65,659,136	4,444,152	47,100,265
1997	210,577,801	210,588,163	117,533,514	7,199,647	49,432,764
1998	214,306,776	156,180,577	95,813,371	9,837,975	41,515,649
1999	96,595,591	99,139,301	106,627,694	5,250,375	23,198,342
2000	118,701,179	82,647,409	120,155,152	4,467,496	20,572,202
2001	119,795,053	89,725,260	105,277,888	15,552,546	17,350,084
2002	160,152,590	93,735,468	110,020,805	10,915,302	24,004,847
2003	233,993,792	138,422,361	170,347,340	29,478,210	40,861,990
2004	355,590,090	145,225,516	214,847,966	41,637,217	74,701,550
2005	459,945,924	151,070,824	180,634,720	46,716,970	89,529,497
2006	696,822,999	175,995,482	281,325,145	71,786,989	132,172,258
2007	1,079,886,739	225,612,432	339,988,929	118,107,205	181,310,857
2008	890,568,203	337,130,217	662,932,585	176,448,292	191,350,605
2009	633,417,314	279,963,522	945,655,411	126,363,875	140,002,456
2010	819,895,814	282,969,762	1,139,156,786	144,111,420	129,213,408

Yukarıda ki tabloda da görüldüğü gibi Türkiye ve bölge ülkeleri arasında ticari hacim her geçen yıl artmaktadır. Bu doğrultuda Türkmenistan ile Kazakistan'ın Türkiye ile ticarete ön sıralarda olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 7

Bölge Ülkelerinin Türkiye'ye İhracatı

	İthalat (dolar)				
YIL	Kazakistan	Özbekistan	Türkmenistan	Tacikistan	Kırgızistan
1992	10,510,516	21,019,404	21,181,243	7,762,098	1,442,084
1993	43,740,884	31,933,586	76,892,710	6,795,920	3,470,388
1994	32,305,224	78,625,101	65,559,651	2,925,369	4,294,832
1995	86,631,487	61,528,697	111,825,801	6,342,333	5,512,752
1996	100,595,245	58,054,083	100,313,962	2,785,726	5,878,718
1997	165,285,250	94,772,966	73,547,097	3,381,913	7,555,800
1998	253,668,028	96,207,035	41,995,135	7,853,123	6,772,812
1999	295,911,002	47,476,861	67,028,806	4,052,532	2,779,482
2000	346,375,953	85,794,461	97,877,997	16,511,405	2,349,517
2001	90,342,703	36,045,330	71,738,647	13,662,054	6,307,053
2002	203,851,624	75,342,346	106,348,207	40,695,917	17,622,564
2003	266,638,012	99,461,910	123,681,653	56,998,592	10,905,892
2004	442,193,316	178,671,343	175,795,198	62,817,563	13,383,622
2005	558,899,941	261,466,105	160,743,539	47,309,376	14,112,993
2006	993,728,450	415,840,964	189,923,822	118,395,227	27,454,982
2007	1,284,049,193	613,809,936	396,723,086	143,351,962	45,019,919
2008	2,331,992,471	580,810,110	389,305,345	147,727,000	47,974,239
2009	1,348,903,402	413,078,836	327,559,251	107,266,646	31,446,013
2010	2,470,966,578	861,373,489	386,342,009	283,689,489	30,899,651

Yukarıdaki tabloda bölge ülkelerinde yapılan ithalat oranlarını görmekteyiz. Bu tabloya göre Kazakistan ve Özbekistan'dan enerji alanında yapılan ithalatlar ülkelerin sıralamalarda üst sıralara çıkmasına neden olmuştur. Orta Asya devletlerinde Türkmenistan, Türk şirketlerinin en yoğun proje ürettiği ülke konumundadır. Türkmenistan'da toplam değeri 21 milyar doları bulan altı yüze yakın proje yürütülmektedir (mfa, 2022). Bu durum Türkmenistan'ın ticari ilişkilerinde Türkiye'yi Rusya'nın önüne geçirmiştir. Türk şirketleri, Türkmenistan'ın bağımsızlık ilanından bugüne ülke içerisinde kurulmuş küçük ve orta ölçekli şirketlerin varlığı ile bu ticari hacme ulaşmıştır.

Türkiye, Kırgızistan'da yaklaşık olarak 250 firma ile temsil edilmektedir. Bu firma sayısı ile Kırgızistan'da Kanada'dan sonra ikinci büyük yatırımcı sıralamasına sahiptir. Türk firmaları, bölge ülkelerinde özellikle inşaat sektöründe toplam değeri

yaklaşık olarak 23 milyar doları bulan bir ticari hacme ulaşmayı başarmıştır (mfa, 2022). Türk firmalarının Avrupa’da da projelerde aktif olarak yer almalarından dolayı güvenilirlik seviyesi yüksek olduğu için bölge ülkelerinde ihalelere daha ön planda katılabilmektedir.

Türkiye ve Orta Asya ülkelerinin en önemli ortak kuruluşu olan Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi adını 2009 yılında konsey olarak değiştirilmiş ve 2021 yılında Türk Devletleri Teşkilatı olarak teşkilat statüsüne yükseltilmiştir. Teşkilat, günümüzde aktif olarak çalışmalarını sürdürmekte ve çalışmalarını derinleştirmektedir. Türkiye-Orta Asya ilişkilerini yönetmek için çeşitli organizasyonlar ve kurumlar oluşturulmuştur. Bunlar arasında TÜRKSOY, Türk-Orta Asya Devletleri Ortak Üniversiteleri, TİKA, TDT, Türk Dünyası Araştırma Vakfı gibi kuruluşlar ile ikili ilişkilerin pekiştirilmesi hedeflenmiştir (Yinanç, 1992).

Bölüm 4

Çin’in Orta Asya Politikası

Çin, 1980’li yıllarda üç aşamalı bir kalkınma planı oluşturmuştur. Buna göre 1980-1990, 1990-2000 ve son olarak 2030-2050 yıllarını kalkınma planı olarak planlamıştır. Bu kapsamda ilk iki aşamayı tamamladıklarını ve 2000-2030 yılları arasında ekonomik kalkınmaya öncelik verip 2030-2050 yıllarında süper güç konumuna ulaşmayı hedeflemektedirler (Staff, 2000). ÇKP 16. Olağan Kongresi’nde 2000-2010, 2010-2020, 2020-2050 olmak üzere yeni bir üç aşamalı kalkınma planı daha hazırlamıştır (Ruan Zongze,2003). Bu kalkınma planları ekonomik odaklı olup 2020 yıllarına gelindiğinde bölgesel siyasi ve coğrafi sorunlara odaklanmayı tercih ettikleri görülmektedir. Batılı güçlerin Çin’i bu refah seviyesine ulaşmasında desteklemesinin nedeni, ekonomik ve bir nebze de siyasi çıkarlarıdır (National Intelligence Council, 2003). Batılı ulus aşırı şirketlerin kendi çıkarlarını gözeterek Çin’e yatırım yapma konusunda yoğunlaşmaları, Çin’in günümüz ekonomik büyüklüğüne ulaşmasında en önemli etkidir.

Çin, konum olarak dünyada en çok komşuya sahip ülkedir. Toplamda 22 bin km kara sınırı, 18 bin km deniz sınırı ile toplamda 15 ülkeye komşuluk yapmaktadır. Bu durumda bu ekonomik kalkınma planlarına paralel olarak bölgesel güvenliği de sağlaması gerekmektedir. Afganistan gibi terör yuvası bir ülke ile yakınlığı, Doğu Türkistan gibi milliyetçi eksenli çıkabilecek olan olaylar ile sınır güvenliğini

kaybetme ihtimali ve diğer komşuları ile bulunan sınır sorunlarına ek olarak 2018 yılı itibari ile başlayan ABD ve Batılı güçlerce çevreleme isteği Çin Halk Cumhuriyeti'ni hazırlamış olduğu kalkınma planlarından uzaklaştırması muhtemeldir.

Çevresel bölgeleri güvenlikleştirme çalışmaları kapsamında komşuları zengin etmek, iyi komşuluk ilişkileri kurmak ve komşulara güven vermek gibi içeriğe sahip olan 'Çevresel bölge politikası' tanımlanmıştır (Xiangsheng, 2003). Çin, güvenlik konusu ile ticari bağdaşma sağlayarak, kendisine rakip olarak çıkabilecek bölge ülkelerini saflarına çekmeyi planlamaktadır. Çin'in çevresindeki ülkelerle ticareti, toplam ticaret hacminin yarıdan fazlasını; çevre ülkelerin Çin ile ticareti ise ticari hacmin %70'ini oluşturmaktadır. Bu demek oluyor ki Çin'in refahı çevresindeki ülkelere de refah sağlamaktadır. Bu denklemi iyi oluşturan Çin, çıkabilecek bölgesel sorunları bu sayede minimize edebilmeyi hedeflemektedir (Wang Yi, 2003). ÇHC'nin çevresinde bulunan ülkeler gelişmekte olan ülkeler olduğu için ekonomik çıkarları Çin ile örtüşmektedir. Bu durum Çin için hedeflerine ulaşmakta bir nebze kolaylık sağlamaktadır.

En önemli politikalardan birisi ise "Barışçıl güç politikası"dır. Bu söylem ile çevre ülkelerin, Çin tehdidi algısını azaltmayı planlamışlardır (Niu, 2003). 11 Eylül sonrasında büyük güçlerin dikkati ve ilgisi Avrasya bölgesine ve bu bölgenin kalbi konumunda bulunan Orta Asya bölgesine çevrilmiştir. Rusya-ABD-AB ve kısmen Türkiye denklemine sıkışan Çin, bölgeden en üst düzeyde fayda sağlamak ve sınır güvenliğini koruma altına almak için özellikle Orta Asya bölgesine diğer çevrelere nazaran daha fazla önem vermektedir (Ekrem, 2011). Orta Asya bölgesinin Çin için verebileceği faydaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Strateji ve diplomasi açısından ŞİÖ ile çevre ülkelere Çin etkisini kabullendirmektir. Ayrıca Rusya-ABD dengesini sağlamak açısından Rusya ile ticari ilişkilerini güçlü tutmak istemektedir.
2. Doğu Türkistan'da meydana gelebilecek ayrılıkçı faaliyetlerin oluşmasını önlemektir. Bilindiği üzere Doğu Türkistan, Orta Asya'da bağımsızlık kazanan BDT devletleri ile akrabalık bağı olan bir coğrafyadadır.
3. Yukarıda da belirtildiği üzere Çin; Kazakistan, Tacikistan, Rusya ve Kırgızistan ile 7 bin km uzunluğunda bir sınıra sahiptir ve bu sınırın güvenliğini sağlamak Çin'in kalkınmasına en büyük katkıyı yapacaktır.

4. Çin, gelişen sanayisi ve ekonomisi ile enerjiye her geçen gün daha çok ihtiyaç duymaktadır. Bu durumda Orta Asya bölgesinde yakın çevre devletlerinin petrol ve doğalgaz kaynakları Çin için çok önemli bir konuma gelmiştir.

4.1 SSCB Dönemi Politikası

Çin-SSCB dostluğu sosyalist yönetim şekline bağlı olarak aynı ideolojiye sahip olmalarıyla başlamıştır. Orta Asya bölgesinin öneminden dolayı bu iki müttefik; siyasi, ekonomik ve askerî anlamda çıkar çatışmasına girmiştir. 1950'li yıllarda SSCB ve Çin arasında imzalanan dostluk ve ittifak anlaşması (Japonya gibi devletlerin savaş ilan etmesi durumunda askerî yardımda bulunma) olsa da 1963 yılı itibari ile Çin ve SSCB arasında bölge üzerinde anlaşmazlıklar meydana gelmeye başlamıştır (Gladney, 1993).

Çin, batısında bulunan Doğu Türkistan topraklarına uzun süre hâkim olmakta zorluk çekmiştir. Orta Asya topraklarına hâkim olan SSCB, Doğu Türkistan bölgesinin doğal kaynaklarına ulaşmayı hedeflemeye başlamıştır. Çin, o dönemlerde iç savaş ile mücadele ederken aynı zamanda bölgenin coğrafi zorlukları (Çin tarafında bulunan Taklamakan Çölü, Çin kökenli insanların bu bölgeye yerleşmesine olanak sağlamamıştır.) nedeni ile merkezî Çin'den uzak kalmıştır (Rossabi, 1975). O dönemlerde zayıf Çin, bölgeyi kontrol altında tutmakta zorlanmıştır. Aynı şekilde SSCB'ye olan uzaklığı nedeni ile Doğu Türkistan bölgesi SSCB hâkimiyetine girmemiştir.

Çin-Sovyet arasında imzalanan anlaşmaya göre Çin-Sovyet anonim şirketleri, Doğu Türkistan bölgesindeki doğal kaynakları ortak olarak çıkartacaktır. Tabii, bu dönemde Çin ekonomik ve askerî anlamda zayıfladığı için Sovyet yardımına muhtaç kalmıştır. Dolayısı ile Sovyetlerin bölge üzerindeki etkisini bu antlaşma ile daha da arttırmasına Pekin yönetimi sessiz kalmıştır (Jackson, 1962.). Bu antlaşma ile hava ve demiryolu dâhil olmak üzere Çu nehirlerini birbirine bağlayan kanallar inşa etme planlaması yapılmıştır. Bu sayede Doğu Türkistan bölgesinin geri kalmış olan ulaşım yollarını güçlendirme çalışmaları başlatılmıştır.

Çin ve Rusya'nın ittifakının temelinde Sovyet anlayışı yatmaktadır. 1953 yılında Sovyet lider Stalin'in ölümü ile göz ardı edilen anlaşmazlıklar, Rusya ve Çin arasında gerginliklere sebep olmaya başlamıştır. Stalin'in yerine SBKP seçkinleri tarafından seçilen Kruşçev'in, Stalin profilinden sonra düşük kaldığını düşünen Çin, sosyalist liderliği Çin'in yönetmesi gerektiğini düşünmeye başlamıştır (Medmedev,

1986). Bir süre daha devam eden ilişkilerde ilk pürüzler ve daha önce bastırılan düşünceler ortaya çıkmaya başlamıştır. Pekin’de Liu Pei tarafından yazılan bir kitapta Çin, Kazakistan, Tacikistan ve bazı yarımadaların üzerinde bulunduğu toprakları sahiplenme söyleminden bahsetmektedir (Çolakoğlu, 1999). SSCB ve Çin giderek tırmanan gerginliği görmezden gelerek birtakım anlaşmalar yapmaya devam etmiştir.

1957 yılında Çin’in uygulamaya aldığı 5 yıllık kalkınma planına SSCB mali destek sağlamamıştır (Jackson, 1962). Ekonomik anlaşmazlıkların başlangıcı bu şekilde olurken Çin, Orta Asya’ya dair siyasi politikalarını SSCB ile dayanışma içinde uygulamamaya başlamıştır. Aynı şekilde Kruşçev’in uluslararası sorunlarını Batılı devletler ile çözüme çabası içerisine girmesi ile Çin-SSCB siyasi gerilimleri tırmanmıştır (Medmedev, 1986).

Çin-SSCB gerilimi askerî alanlara da yayılmaya başlamıştır (Medmedev, 1986.). Çin tarafı SSCB denizaltılarının Çin limanlarına girişine izin vermemiştir. Bu durum karşısında SSCB, yaşanan Çin-Hindistan sorunlarında tarafsızlığını ilan etmiştir. Aynı zamanda Doğu Türkistan’da baş gösteren Kazak isyanında Çin’e destek vermemiştir.

Genel itibari ile bakıldığında Çin, bölge üzerinde çok etkili politikalar uygulayamamıştır. Bunun temel sebebi ise yaşanan ekonomik sorunlar ve siyasi anlamda zayıf bir Çin olarak gösterilmektedir (Mackerrons, 1994). Bu durumu lehine çevirmek isteyen ÇHC, SSCB ilişkilerini kullanmak ve destek almak istese de yaşanan gerilimler buna engel olmuştur. Çin, bu gelişmeler karşısında önemli adımlar atamamış ve iç sorunlarına daha çok odaklanmak zorunda kalmıştır.

Doğu Türkistan bölgesinin zengin yer altı kaynakları ve geniş coğrafi alanı, Komünist kardeşlik ittifakı yapan Çin ve SSCB arasında gerilimlerin başlangıç noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısı ile her iki devlet de Doğu Türkistan ve Orta Asya bölgesine hâkim olma planlarını hayata geçirmeye çalışmaktadır. Dönemsel olarak bakıldığında SSCB, güçlü ekonomik ve askerî konumu nedeniyle ÇHC’den daha ileride görülmektedir.

4.2 SSCB Yıkılışı Sonrası Politikası

SSCB sonrası Çin'in Orta Asya politikasının temelinde özellikle Doğu Türkistan üzerinden bir milliyetçi akım ile güvenlik tehdidi oluşmasını önlemek amacı ile bölgede istikrarı tesis etmek adına her bir BDT devleti ile her alanda yoğun ikili ilişkiler ağı kurmaktır (Purevsuren, 2016). Bu doğrultuda Çin, Uygurların BDT devletlerinin bağımsızlığını kazanmasından etkilenecek isyan başlatmasından endişe etmektedir diyebiliriz. Dolayısı ile ÇHC, bu gerilimi önlemek ve bölgenin kalkınmasını, refahının artmasını ve istikrarsız bir görünümünden kurtulmasını sağlamak için bölge devletleri ile ticari, siyasi, askerî alanlarda ikili iş birliklerine önem vermektedir.

1996 yılına gelindiğinde sınır anlaşmazlıklarının çözümü konusunda ilk zamanlarda askerî bir birlik olarak düşünülen Şanghay İşbirliği Örgütü; Rusya, Kazakistan, Çin, Kırgızistan ve Tacikistan arasında oluşturulmuştur. Kurulan kurum sayesinde ÇHC, var olan 14 sınır anlaşmazlığının 12'sini çözüme kavuşturmayı başarmıştır (Bowen, 2016).

BDT ülkelerinin bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda ve özellikle 11 Eylül sonrasında Çin hükümetinin Orta Asya politikasının terör ve Doğu Türkistan merkezli olduğu görülmektedir. Bunun nedeni de daha önce belirtildiği gibi milliyetçi ve kökten dinci bir akım ile sınır güvenliğinin ve iç karışıklığın çıkmasından duyulan endişedir. Pakistan, Afganistan üzerinden başlayıp Doğu Türkistan'a kadar uzanan terör ağı, Çin dâhil Orta Asya devletleri ve Rusya gibi bölgede var olan devletlerin ortak endişesidir (Kaya, 2019). Bu ortak paydada buluşan Orta Asya devletleri, Çin ve Rusya; Şanghay İşbirliği Örgütü'nü meydana getirmişlerdir. Esas olarak terör ve askerî iş birlikleri üzerine kurulan örgüt, ilerleyen yıllarda ekonomik bir ortaklığa dönüşmüştür. Bu birbirine bağımlılık Çin'in Orta Asya üzerinde hâkimiyet kurabilmesini sağlamıştır. 2001 yılında örgüt kimliğine bürünen ŞİÖ'nün kuruluşundan kısa bir süre sonra gerçekleşen 11 Eylül saldırıları ile ABD, ŞİÖ üyesi Orta Asya devletlerinde askerî üsler kurmaya başlamıştır. Bu durum, Rusya gibi ÇHC'yi de rahatsız etmiştir (Hasgüler ve Uludağ, 2007). Rusya ve Çin, Orta Asya politikasında değişime gitmek mecburiyetinde kalmıştır.

Birleşik Devletler ile Tibet ve Tayvan üzerinden politik çatışmalar yaşayan Çin, 11 Eylül söylemi ile BDT devletlerinde askerî üsler kurmaya başlayan ABD ve müttefikleri tarafından çevrelenmeye başladığını düşünmüştür (Zeyrek, 2010). Bu

bağlamda ABD varlığını bölgeden uzaklaştırmaya çalışan Çin, ŞİÖ'nün NATO gibi güçlü ve terörü temizleyecek potansiyele uygun bir örgüt olduğuna BDT ülkelerini ikna etmeye çalışmıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi Çin kendi sınırlarını güvenlikleştirmek adına bölge ülkelerinin desteğini ve iş birliğini kullanmak için terör temelli söylemler kullanmıştır. Bu doğrultuda 17 Haziran 2004 yılında yapılan ŞİÖ zirvesinin terörizme karşı ortak mücadele öngören sonuç bildirgesinde tüm üye devletlerin imzası bulunmaktadır (ŞİÖ Resmi İnternet Sitesi). Örgüt bünyesinde kurulması planlanan anti-terör ajansının Taşkent'te kurulması öngörülmüştür. Bu ajans, örgütün bölgede terör ve uyuşturucu ile mücadele merkezi olan bir organ olmuştur.

2007 yılında Bişkek'te gerçekleştirilen ŞİÖ 7. Zirvesi'nde örgüte üye ülkelerin eşitliğinden Birleşik Devletlerin tek kutuplu düzenine eleştiri yöneltilmiş ve bölgesel menfaatlerin üzerinde durulup dillendirilmiştir. Çin, Orta Asya ülkelerinde askerî olarak birlikler bulundurmamasına rağmen bölge devletleri ile 2001-13 yılları arasında toplamda 13 askerî tatbikat gerçekleştirmiştir. BDT devletleri, Çin'in askerî üs kurmasına rağmen bölge devletlerinde askerî birikiminin rol almasının ABD ve Rusya'yı dengelediğini düşünerek memnuniyetle karşılamışlardır (Scobell vd., 2012).

Bu askerî tatbikatların verdiği mesajın, uluslararası arenada şu şekilde algılanması planlanmıştır: Bölgede bulunan ve ŞİÖ'ye üye ülkelerin herhangi bir iç güvenlik ya da sınır güvenliğinde yaşayacağı sorunları ŞİÖ bünyesinde çözüme ulaştırılacaktır. Üçüncü bir birlik ya da ülkeye ihtiyaç yoktur (Çomak ve Gökalp, 2009).

ŞİÖ daha sonraki yıllarda Moğolistan, İran, Beyaz Rusya, Hindistan, Pakistan gibi 6 gözlemci ülkeyi ve Azerbaycan, Nepal, Sri Lanka, Kamboçya, Ermenistan, Türkiye gibi diyalog ortağı ülkeleri de ŞİÖ çerçevesine dâhil ederek Çin'in kendi ulusal güvenliğini ve ulusal çıkarlarını teminat altına almaya çalışmıştır (2023). Çin'in, ŞİÖ ile bölge ülkelerinde üs kurmadan askerî anlamda ulusal çıkarlarını korumayı başardığı söylenebilir.

Çin'in enerji alanında bölgeye uyguladığı politikalara değinmek gerekirse Çin, ekonomik olarak 1990'lı yıllardan itibaren yaklaşık yüzde 10 büyüme ivmesini yakalayarak dünyanın en büyük ekonomisi olma yolunda hızla ilerlemektedir. Bu ekonomik büyüme enerji kaynakları ve türevlerine olan ihtiyacı da arttırmaktadır. Bu

açından bakıldığında Çin hem enerji ihtiyacı hem yakın çevre politikası hem de bölgesel ve sınır güvenliği açısından Orta Asya bölgesine özel önem vermektedir. Çin ekonomisinde sanayinin %43 gibi bir orana ulaştığını göz önüne alırsak enerji ihtiyacının ne boyutta olduğu daha iyi anlaşılacaktır (cia, 2022). 2010 sonrası enerji tüketiminde dünyanın en büyük ekonomisi olarak bilinen Birleşik Devletleri geride bırakarak dünya enerji tüketiminin 1/5'ini oluşturmaktadır (Duran ve Yılmaz, 2011).

Çin, petrol ve doğalgaz ithalatında Orta Doğu ve Afrika ülkelerinin yanı sıra Amerika bölgesinden de ithalat yapmaktadır. Ancak Orta Doğu ülkelerinin zengin petrol kaynaklarını Batılı şirketler dolaylı olarak yönettiği için bu konu Çin tarafından endişe ile karşılanmaktadır (Ustaoglu, 2009). Bölgesel olarak yakın konumda olan, askerî ve siyasi bağlarının güçlü olduğu Orta Asya bölgesi Çin için daha fazla önem kazanmaktadır.

2001 yılında DTÖ'ye üye olan Çin'in dış yatırım varlığı hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. 2015 yılında Çin'in doğrudan dış yatırımı 6,4 trilyon doları bulmuştur. 2030 yılında Çin'in doğrudan dış yatırımlarının 25 trilyon doları bulacağı tahmin edilmektedir (matrixdata). Bu bilgiler ışığında Çin, enerji yatırımları ile bölge ülkelerini çift taraflı kazanacağı öngörüsü ile ticari hâkimiyeti altına alma politikasını uygulamaktadır.

Çin, 1997 yılında Kazakistan'ın devlet şirketi olan Aktobemunaygaz şirketinin yüzde 60,3 hissesini alarak ortaklık kurmuştur. Kazakistan ile imzalanan enerji kaynaklarının çıkarılması ve işlenmesi anlaşması ile hem Kazakistan'ın mali destek olarak yer altı kaynaklarını çıkarıp pazarlamasını hem kendi enerji arz güvenliğini sağlamış olmaktadır. Bu durum, ekonomik olarak çok güçlü olmayan ve teçhizat olarak yeterli ekipmanlara sahip olmayan bölge devletlerinin de işine yaramaktadır. Çin, Aktobemunaygaz'a 4 milyar, Özenmunaygaz'a ise 5 milyar dolarlık yatırım sağlamıştır (Hekimoğlu, 2012).

2003 yılında Severniye Buzaçi Opereting, 2005 yılında Aydan Munay ve Kazmunaygaz'ın hisse ortağı olarak karşımıza çıkan Çin'in, Kazakistan haber ajansı KazTAG'ın aktardığına göre enerji çıkarma ve işleme sektöründeki payının yüzde 50'lere kadar çıkmıştır.

Türkmen enerji sektöründe Çin varlığına bakacak olursak ilk aşamada Türkmennefti şirketi ile beş yıllık petrol ve türevlerini çıkarma konusunda tam

yatırım ile ortaklık kurulmuştur. Türkmenistan, Kazakistan gibi şirket hisselerini satmak yerine Çin’le garanti doğalgaz ihraç etme ve boru hatları inşası konusunda anlaşmalar yapmıştır. Örneğin, 2006 yılında Doğalgaz ve Petrol Bakanlığı ile gaz projelerinde ortak ilkeler için anlaşma imzalanmıştır. Bir diğer anlaşma, 30 yılı kapsayan bir anlaşmadır. Türkmenistan, bu süre içerisinde Çin’e 30 milyar m³’lük bir doğalgaz ihraç etme anlaşması imzalamıştır (Cnpc). Doğalgaz ihracını gerçekleştirmek kadar bu kaynağın taşınması konusu da önemlidir. Bu sebepten dolayı Çin devlet şirketi CNPC, 2007 yılında Çin-Orta Asya doğalgaz boru hattı inşasını başlatmıştır. Bu hat Türkmenistan-Kazakistan-Özbekistan’dan geçerek Çin’e ulaşmaktadır.

Boru hattının maliyeti 3,71 milyar dolar olmuştur. Ayrıca Türkmenistan, doğalgaz yataklarının işletilmesinden sağlanan kârın paylaşılmasını öngören bir anlaşma imzalamıştır. Son olarak bu doğalgaz boru hattı, Çin sınırlarından geçen Batı-Doğu doğalgazının ikinci koludur (Hekimoğlu,2012). 2021 yılında Türkmenistan ve Çin arasında varılan mutabakat kapsamında 4. boru hattı inşasına başlanacaktır. Bu hat ile beraber Çin’e yıllık 65 milyar m³ doğalgaz taşınması hedeflenmektedir (Orasam, 2023).



Şekil 4. Çin’in Orta Asya Yatırım Güzergahı

Yukarıdaki şekilden de anlaşılacağı üzere Çin, doğusunda sadece savunmada kalmak durumundadır. Ancak gelişimini batıya doğru açılarak gerçekleştirme politikası kapsamında ticaret ve yatırım yolları ile ekonomik bütünlüğünü sağlamaya çalışmaktadır. Çin ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ticaret hacmi 2001 DTÖ üyeliğinden sonra hızlı bir ivme kazanarak 2002-03 yılında 3 milyar dolara, 2004-06 yıllarında 9 milyar dolara (Peyrouse, 2007) ve 2022 yılında 70 milyar dolara ulaşarak rekor kırmıştır (<https://tr.euronews.com/>).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölgeye dair ekonomik politikalarından biri de finansman ülke konumunu korumaktır. Rusya'nın bölge üzerindeki varlığını ağırlıklı olarak askerî boyutta tutması Çin'e bölge üzerinde ekonomik bir alan açmıştır. Bu bilgiler ışığında bölge ülkeleri, Çin yatırım ve kredileri ile Çin'e bağılıklarını arttırmaktadırlar. Ekonomik birliktelikler ve bağılıklar ülkeleri ortak politikalar konusunda uzlaşmaya zorlamaktadır. Ekonomik açıdan iki ülkenin birbirine olan bağımlılığı ulusal çıkarlar noktasında zorunlu uzlaşma sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Bu kapsamdan bakıldığında bölge ülkeleri ekonomik yatırım ve finansman açısından Çin'e bağımlı duruma geldikleri için Çin Halk Cumhuriyeti'nin istek ve ricalarını göz ardı edemeyecek konumdadır (Meime,2003).

4.3 Çin'in Bölgesel Sorunları

Çin anakarası, 18 komşusu ve konum olarak sorunlu bölgelere yakın olmasından dolayı sınır sorunları ile karşılaşmaktadır. Çevresinde bulunan Hindistan, Moğolistan, Pakistan, Afganistan, Tayvan, Kazakistan, Tacikistan gibi ülkelerin komşuluğu ve bölge dışı devletlerin bu komşular üzerinden politik çıkarları doğrultusunda adımlar atması ÇHC'yi endişelendirmektedir. Dolayısı ile ÇHC, kurulduğu 1949 yılından itibaren bölgesel ve sınır sorunları ile yüz yüze gelmektedir. Bunların en önemli olanları bu çalışmada incelenmiştir.

Tayvan sorunu, Çin-ABD ve Batılı müttefikleri arasında politik bir savaş alanına dönmüştür. ABD, Tayvan'ı bağımsızlığı konusunda desteklerken ÇHC Tayvan'ın anakaraya bağlı özerk bir bölge olduğunu savunmaktadır. Tayvan Adaları hâkimiyeti açısından jeostratejik olarak önemli bir konumda olduğu için ÇHC bakımından en can alıcı noktada bulunmaktadır (Alaca, 2019). ABD ve bölgede bulunan müttefikleri; Kore, Japonya ve Avusturalya ile Tayvan konusunda ortak hareket

etmektedirler. Çin Halk Cumhuriyeti'ni çevrelemek isteyen ABD, Tayvan üzerinden Çin Denizi ve adalar hâkimiyetini engellemek istemektedir (Wood, 2016). ÇHC ise bu politik sürece tek Çin politikası ile karşılık vermektedir. Dolayısı ile ÇHC, Tayvan'a tek devlet iki sistem teklifi ile yaklaşmaktadır. Tek devlet iki sistem anlayışı, Hong Kong ve Makao gibi özerk bölgelerde uygulanan ve dış ilişkilerde ÇHC'nin söz sahibi olması, iç işlerde ise özerk bir yapının olması olarak görülmektedir.

Bir diğer önemli konu Doğu Türkistan sorunudur. Doğu Türkistan, 1.6 milyon km² alana yayılan ve yaklaşık olarak 150 bin km² verimli tarım alanlarına sahip bir bölgedir (Çin Türkiye B. Elçiliği, 1997). Ayrıca topraklarında bulunan zengin yer altı kaynakları Doğu Türkistan'ı önem sırasında üst sıralara taşımaktadır (Bhattacharya, 2003). SSCB ve Çin arasında uzun yıllar gerilime sebep olan bir bölgedir. SSCB döneminde Çin ile sınır olunan bölgeye hâkimiyet kurmak isteyen iki devlet için tartışmalı bir bölge olmuş ve ilişkilerin zaman zaman bozulmasına neden olmuştur. Stalin'in ölümü ile başlayan çekişmelerde Doğu Türkistan; Kruşçev, Gorbaçov gibi liderlerin hâkimiyet kuramadığı bir yer olmuştur (Kim Ho-Dong, age, s. 142).

Doğu Türkistan, 1991 yılında bağımsızlığını kazanan BDT devletlerinden Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan gibi ülkelerin yerel halkının akrabalarını barındıran bir bölgedir. Bu yönü ile Çin, 1991 yılında oluşan milliyetçi akım ile bağımsızlık kazanan devletlerden etkilenerken Doğu Türkistan'ın da bu tür bir ayaklanmaya sahne olmasından çekinmiştir. Bu noktada Uygur Türklerine baskı uygulamıştır (Demirtepe, 2011). Doğu Türkistan'da yaşayan etnik gruplara bakıldığında Müslüman Uygurların bölgede sayıca üstün olduğu görülmüştür. Uluslararası toplumun da dikkatini çeken Müslüman Uygur halkının baskılara maruz kalması, Çin'in bölgede endişe verici bir ülke konumuna gelmesine ve prestij kaybına neden olmuştur. Xi dönemi ile birlikte Büyük Çin Rüyası'nı gerçekleştirmek üzere ekonomik bütünlüğünü sağlayan Çin, sınır sorunlarını çözerek istikrarlı bir bölge oluşturma arayışına girmiştir.

Çin-Hindistan sınır sorunu, bölgenin nüfusu yoğun bu iki ülkesini savaşın eşiğine getiren bir sorundur (Guruswamy ve Zorawar, 2009). Hindistan ekonomik olarak Çin kadar ilerleyemese de nüfus ve jeostratejik açıdan Çin karşıtı devletlerin

destekleyebileceği konumdadır. Hindistan ve Çin arasında politik bir saha olarak karşımıza çıkan sınır sorunları kısaca şöyledir:

Silahsızlandırılmış Nepal bölgesi. Nepal bölgesi iki devletin de asker bulundurduğu ancak yapılan anlaşma gereği iki devletin de askerî silahlardan arındırdığı bir bölgedir. Keşmir ve Aksai Chin olarak adlandırılan bölgelerde Çin ve Hindistan sınır anlaşmazlıklarına düşmüştür. Çin, Keşmir’de bir bölgenin kendisine ait olduğunu savunarak askerî varlığını taşımıştır. Aynı şekilde Çin, Aksai’de kendi sınırlarının Hindistan sınırını ile uyuşmadığını iddia etmektedir.

Mc Mohon bölgesi konum olarak önemli bir yerdedir. Hint Okyanusu’nda hâkimiyet kurmak için Çin’in bölgesel olarak kullandığı alanlardan biridir (Das, a.g.e, s.6). Çin’in bölgesel sorunları uluslararası diplomatik dokunuşlara açık sorunlardır. Bu yönü ile bakıldığında Çin, ulusal sorunlarının üçüncü devletlerce kullanıldığını ve ulusal güvenlik endişesi yaşattığını düşünmektedir.

4.3.1 Çin-Hindistan sınır sorunları. 1947’de Hindistan’ın, 1949’da Çin Halk Cumhuriyeti’nin bağımsızlıkları sonrasında iki devlet günümüze kadar süren ve sürmesi muhtemel olan sınır sorunlarını çözüme kavuşturamamıştır. Çin, Aksai Chin adını verdiği Çin Hindistan sınırının batısını oluşturan bu toprakların kendisine ait olduğunu iddia ederken Hindistan açısından ise McMahon ve Paradesh bölgesi üzerinde anlaşmazlıklar sürmektedir. Tartışmalı alanların toplam yüz ölçümü yaklaşık olarak 125 bin m²’dir. Aynı zamanda özellikle 2013 yılında başkanlığa seçilen Xi Jinping döneminde Hint Okyanusu’na üsler inşa eden ÇHC, kendisini çevrelediği düşüncesi ile Hindistan’ı endişelendirmektedir (Grady, 2016).



Şekil 5. Çin Hindistan Sınır Sorunları

Yukarıdaki şekilde gösterilen alanlar, Çin ve Hindistan arasında anlaşmazlıklara neden olan alanlardır. McMohan, Çin'in güneyinde ve Hint Okyanusu'nda daha fazla hak iddia edebilecek bölgede bulunmaktadır. Aslında Çin'in ve Hindistan'ın, Hint Okyanusu'nda anlaşmazlığa düşmesinin temelinde McMohan yatmaktadır. Her iki devlet de zaman zaman birbirlerinin sınırlarını ihlal ettiklerini savunmaktadır ve bu ihlallerden sonra askerî birlikler eski hatlarına tekrar dönüş sağlamaktadır (Das, a.g.e., s.6).

Çin'in Hindistan'a karşı Pakistan, Bangladeş, Myanmar gibi ülkelerle geliştirdiği ikili ilişkiler ve askerî yardımlar, Çin-Hindistan sınır sorunlarının çözümü konusunda tıkanıklığa neden olmaktadır. Hindistan ise bu duruma karşılık Japonya, ABD, Avustralya gibi ülkeler ile olan ilişkilerini güçlendirerek Çin'e misilleme yapmaktadır. İki devletin ticari hacimleri her geçen gün katlanarak artıyor olsa da bu gelişmeler sorunları çözüm noktasına ulaştırmakta fayda sağlamamaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin ekonomik başarısının getirdiği askerî ve politik olarak genişleme isteği, iki devletin de birbirine olan güvensizliklerini arttırmaktadır (Malone, 2010). Liu Zongyi'ye göre Hindistan ve Çin arasındaki sınır sorununun çözüme

kavuşturularak iki ülke arasındaki ticari ve politik yakınlaşma, ABD-Hindistan arasında gerilime neden olacaktır (Zongyi, Future Directions International, 2013).

Çin ve Hindistan arasındaki sınır sorunları iki devlet için de hem avantaj hem dezavantajdır. Avantajlı sayılabilecek konulara değinecek olursak Çin sınır sorunları nedeniyle Hindistan askerî gücünün sorunlu olan bölgeye sevk edilmesi sonucunda Çin, deniz hâkimiyeti konusunda daha avantajlı duruma geçmektedir. Hint Okyanusu'nda Çin egemenliği Hindistan için ayrı bir endişe konusudur (Sitaraman, 2016).

Hindistan tarafından bakılacak olursa ilk olarak Hindistan, Çin ekonomisine yenik düşmek istememektedir. Günümüzde ikili ticaretlerinde Çin ürünlerinin ucuz olmasından dolayı Hindistan, Çin ticari dengesinde cari açık vermektedir ve eğer sınır sorunları çözülürse özellikle sınıra yakın yerlerde Çin ürünlerine daha çok talep olacağını düşünmektedir (Oğuş, 2018).

		
	Çin	Hindistan
Toplam aktif kuvvetleri	2.035.000	1.463.700
Kara kuvvetleri 	965.000	1.237.000
Donanma 	260.000	73.850
Hava kuvvetleri 	395.000	139.850
Yedek birlikler 	510.000	1.155.000
Tanklar 	4.800	3.740
Uçaklar* 	3.022	874
Denizaltılar 	59	16
Donanma gemileri** 	92	28
Ağır silahlar 	9 bin 752+	10.937

Şekil 6. Çin-Hindistan Askeri Karşılaştırma

Şekil 6'da da görüldüğü üzere iki ülkenin de askerî gücü olası bir savaş durumunda birbirine büyük zararlar verecek seviyededir. Nükleer başlıklara sahip olan Çin ve

Hindistan, çözüm noktasında ulusal çıkarlarından taviz vermemektedir. Hindistan, son yıllarda askerî teknolojiye ağırlık vererek yerli uçak gemisini ve nükleer denizaltısını yapma gayreti içerisinde (Smith, a.g.e, s.3). Askerî alanda bir çekişme mevcuttur. Çin, sınır sorunu yaşadıkları bölgelere 300 bin civarında askerî personele sahip birlikler konuşlandırmıştır. Aynı şekilde Hindistan da sorunlu sınırlara 120 bin askeri personel yerleştirmiştir ve 2 hava filosu olmak üzere 90 bin yeni askerî personeli de konuşlandırmayı planlamaktadır (Li, a.g.e, s.7).

Siyasi açıdan Hindistan-Çin çekişmesi arasında Tibet, Keşmir, Nepal gibi sorunlar bölgesel ve uluslararası devletlerin müdahale alanı olmaktan çıkmış; uluslararası bir sorun hâline dönüşmüştür. Hindistan, Çin'e karşı Tibet sorununu elinde koz olarak bulundururken Çin de Hindistan'a karşı Keşmir ve Pakistan sorununu kullanmaktadır (Misra, a.g.e, s.199).

Tibet, günümüzde Çin'e bağlı özerk bölge olarak görülmektedir. Ancak Tibet gerek yer altı zenginlikleri gerek jeopolitik konumu gerekse su kaynakları açısından önemli bir bölge olduğu için Çin, tarih boyunca Tibet'te askerî varlığını kullanmaktan çekinmemiştir. 1950 yıllarında 80 bin asker ile Tibet'e girmiş ve Tibetlileri mağlup edip kontrolü sağlamıştır. Tibetliler ile 17 maddelik anlaşma imzalayarak Tibet'i özerk bölge konumunda Çin'e bağlı hâle getirmiştir (Tibet). 1959 yılına gelindiğinde Tibetliler isyan çıkarmış ve Çin Halk Cumhuriyeti bu isyanı bastırarak Dalai Lama ve binlerce kişiyi Hindistan'a mülteci olarak sığınmaya mahkûm bırakmıştır.

Çin ve Hindistan, gerek ekonomisi gerek nüfusu gerekse askerî gücü bakımından bölgesel güç olma rekabetini aşarak küresel güç rekabetine girmişlerdir. Her iki devlet de potansiyel gördükleri alanlarda diğerinin üstünlüğünü kabul etmemektedir. Çin ve Hindistan, ekonomik alandaki yakınlaşmalarına rağmen (Hindistan, Çin öncülüğünde kurulan ŞİÖ üyesi olmuştur.) sınır sorunlarını çözme konusunda başarıya ulaşamamaktadırlar. Bu çözümsüzlüğün temelinde yatan ise iki büyük gücün rekabet içerisinde olması ve bölgede diğerinin hâkimiyet kurmasını istememesidir. Ayrıca deniz hâkimiyeti ve deniz gücü gibi konularda iki ülkenin de avantajlı potansiyelleri vardır. Deniz gücünün önemi ise hızla gelişen sanayilerini besleyecek olan petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının Asya bölgesine deniz yoluyla ulaşmasıdır. 2,5 milyon km²'lik bir alanı kaplayan bölgede yer altı

kaynakların potansiyel çokluğundan da bahsedilmektedir. Ayrıca balık ve türlerinin çeşitliliği ve çokluğu da deniz hâkimiyeti alanında Çin ve Hindistan'ı karşı karşıya getiren önemli konulardandır.

4.3.2 Doğu Türkistan sorunu. Doğu Türkistan, Çin tarafından resmî olarak Sincan Uygur Özerk bölgesi olarak tanımlanan, Çin'in yumuşak karnı olarak nitelendirdiği en önemli bölgelerinden biridir. Altın, kömür, petrol, bakır gibi çeşitli yer altı kaynaklarına sahip olan bölgenin yüz ölçümü yaklaşık 1,6 milyon km²'dir. Özellikle tarım konusunda zayıf olan ÇHC'nin aksine tarıma elverişli toprak alanı 150 bin km² civarındadır (Çin Türkiye B. Elçiliği, 1997). Sadece bu bilgiler ışığında bile Sincan bölgesinin Çin için önemini anlamak mümkündür. Bir başka yönüyle Uygur bölgesi Orta Asya devletlerinde Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi devletlerin akrabalarının bulunduğu bir bölgedir (Lydia, 1960). Dolayısı ile bu yönüyle Çin için ulusal bir sorun olmaktan çıkıp bölgesel bir sorun konumuna gelmektedir. Uygurların Müslüman olması nedeniyle ÇHC, bölgede insan hakları ihlaline varan eylemler yapmaktadır. Bu söylem, uluslararası toplum tarafından da kabul görmüştür. Bölge dışı bir aktör olarak ABD, Doğu Türkistan'da Çin hükümetinin insan haklarının ihlali noktasında politikalar izlediğini dillendirmektedir (Cunying, 2018). Çin'i coğrafi olarak çevrelemek isteyen ABD'nin Türkistan sorununa yaklaşımı Çin aleyhine olmuştur.

Uluslararası tepkilere neden olsa da ekonomik bağımlılıklar ve ulusal çıkarlar ekseninde Doğu Türkistan sorununu dillendirme konusunda birçok taraf devlet sessiz kalma politikasını izlemektedir. Çin aleyhine tutumu ABD ve yakın çevreden Hindistan benimsemektedir (The Straist Times, 2018).

ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, 2018 yılında Çin tarafından binlerce Uygur Türkünün kamplarda gözetim altında tutulduğunu dile getirmiştir (The Straits Time, 2018). Yeniden eğitim merkezlerinde rızasız olarak çalıştırılan Uygurların ürettiği ürünlerin ticareti ABD yasalarına göre yasaktır ve ABD'ye girişi engellenecektir (Mendoza ve Wang, 2018). Bu açıklamaya cevaben Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hua, böyle bir durumun söz konusu olmadığını ve bölge halkının yoksul kesim olduğunu bu sebepten dolayı eğitim kamplarında çalışıp gelir elde ettiklerini açıklamıştır (Chunying, 2018).

Doğu Türkistan'ı Çin için önemli kılan iki temel konu vardır: nüfus ve yeraltı kaynakları. Çin'in kalkınma planı için gerekli olan doğal kaynaklar, iş gücü ve sürdürülebilir siyasettir ve bu gerekliliklerin birçoğu Doğu Türkistan'da mevcuttur (Amanov, 2006). Değerli maden ve enerji kaynakları açısından zengin olan bölge, Çin için vazgeçilmez bir konumdur. Ayrıca bölge, Çin için önemli petrol üreticisi konumundadır (China Daily, 2005). Çin, Uygurları ayrılıkçı ve aşırı dinci olarak görmektedir. Çin hükümetinin 2006 yılında hazırlamış olduğu Uygur sorunu kitabında yer verilen kesit bunu desteklemektedir: Ayrılıkçı Uygurlar, Sincan bölgesini Çin'den ayırmak, bağımsız bir Uygur devleti kurmak ya da şeriat yönetimi kurmak için şiddetli terör eylemleri yapmaktadırlar (Adıbelli, 2009). 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin teröre karşı küresel savaş ilanı ile aynı zamana denk gelen bu açıklamalar, Uygur bölgesinin Afganistan'a benzer bir bölge olarak tanımlanması amacını taşımaktadır. 2001 yılında APEC Zirvesi için Şanghay'a giden ABD Başkanı George Bush, Çin'in bazı zamanlarda kendi azınlıklarına karşı bir araç olarak terörle savaş söylemini kullandığını ve terörle mücadele konusunda Çin politikasının amacından saptığını söylemiştir (Adıbelli, 2009).

2001 olayları sonrasında terör tanımı ve terörle mücadele algısı değişen ABD, 2002 yılında Çin'in tavsiyesi ile Doğu Türkistan İslami Hareketi'ni ve Doğu Türkistan Kurtuluş Örgütü'nü terör listesine almıştır (Şen, 2009). Doğu Türkistan'da bulunan uranyum kaynakları ve çeşitli diğer yer altı zenginlikleri 1958 yılında Rusya-Çin gerilimine neden olmuştur. Çin, bölge halkının dinî değerlerini yok etmek adına Sovyet Rusya'nın Leninizm ve Marksizm kitaplarını Doğu Türkistan'da yaymaya başlamıştır (Tuna, 58). Bu durum, Rusya'nın bölgede etkinliğini arttırmasına ve yer altı kaynaklarını daha fazla kullanmasına neden olmuştur.

Kruşçev döneminde Çin ile yapılan anlaşmada Rusya, Çin'e nükleer teknoloji aktarım sözü vermiştir. Ancak Çin, nükleer çalışmalarını tek başına yürütmeye başlayınca Rusya verdiği bu desteği kesmiştir. Bu duruma Çin, Rusya'nın Doğu Türkistan'da uranyum kaynaklarını kullanmasını engelleyerek karşılık vermiştir (Oskay, 1967). Rusya, Urumçi yakınında bulunan nükleer laboratuvarı Çin'e teslim etmek zorunda kalmıştır. Geride kendisinden bir kalıntı bırakmak istemeyen Rusya, laboratuvarı içerisinde bulunan Çinli bilim adamları ile birlikte bombalamıştır (Buğra, ss. 68-69).

Rusya, bölgeden sağladığı faydayı kaybetmek istememiştir. Dolayısı ile politik vakaların arttığı yıllar olarak 1960-80 yıllarını gösterebiliriz. Örneğin Rusya, Doğu Türkistan'daki Uygur Türklerine Batı Türkistan'a göç etmeleri konusunda propaganda yapmıştır. Uygurlar ise Çin'in artan baskılarına karşın Kazak Türklerinin yaşadığı bölgede Rusya'nın desteği ile daha refah bir hayat süreceklere düşüncesi ile göç etmeye başlamışlardır. Bu göçü durdurmaya çalışan Çin, bölgeye daha fazla asker konuşlandırmak zorunda kalmıştır ve sınır kapılarını kapatmıştır. Bunun üzerine Rusya, Sovyet propagandası yapmaya başlamıştır. Bu açılıma katılan Çinli öğrenciler, diplomatlar ve meclis üyeleri sayesinde Çin'de Sovyetleri ve komünizmi anlatan yayınlar yapılmaya başlanmıştır (Karaca, 2007).

Gerilen Çin-SSCB ilişkileri, askerî birliklerin birbirine karşı konuşlanmasına kadar ilerlemiştir. Bunun üzerine Mao, Kültür Devrimi'ni başlatmış; kendisine ve çıkarlarına muhalif olan herkesi yok etmeye çalışmıştır. Ancak Batılı uzmanların Rusya'nın daha güçlü olduğunu belirten çalışmalarından sonra Mao, Devrimi durdurmak zorunda kalmıştır.

Sovyetler ile çatışan Çin, 1971 yılında ABD ile yakınlaşmaya başlamış ve BM Güvenlik Konseyi'ne daimî üye olmuştur. Bu yakınlaşma karşısında SBKP, yaptığı kongrede Çin ile ilişkilerin düzeltilmesi kararı almıştır. O yıllarda yaşamını yitiren Mao Zedang'ın yerine geçen Deng, Çin'in 1979 ekonomik reformlarının temelini atmıştır (Keskin, s.74). Çin, ekonomik gelişimine önem vererek gerilimleri ikinci plana atmaya başlamıştır. SSCB yönetiminde yaşanan değişiklik ile Gorbaçov yönetime geçtikten sonra Çin ile daha ılımlı ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır.

Bu açılım ile Doğu Türkistan çevresindeki asker sayısını azaltmış ve 1984 yılına gelindiğinde Afganistan ve Moğolistan çevresinde bulunan askerlerinin bir kısmını da geri çekmiştir (Bekcan, s.240).



Şekil 7. Doğu Türkistan Haritası

Yukarıdaki şekilde de görüleceği üzere Doğu Türkistan; Pakistan, Hindistan, Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a komşu olması dolayısı ile coğrafi olarak önemli bir konumdadır. Çin açısından bakıldığında Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi komşu ülkelerin akrabalık bağı bulunmasından dolayı bölgesel olarak önem arz etmektedir. Çin, Doğu Türkistan'da olası bir milliyetçi akım ile oluşabilecek ayaklanmadan çekinmektedir. Dolayısı ile Çin, doğal kaynaklara ve geniş, tarıma elverişli arazilere sahip Doğu Türkistan'ı kaybetmemek için politik baskıları sürdürmektedir.

4.3.3 Çin'in Tayvan sorunu. Tarihe bakıldığında Çin topraklarına Çin anakarası adı verildiği görülmektedir. Çeşitli hanedanlar tarafından yönetilen Çin toprakları, 1912-1949 yılları arasında Sun Yat-Sen liderliğinde milliyetçi Çin Cumhuriyeti olarak yönetilmiş ve milliyetçi kesime muhalif olarak ortaya çıkan ÇKP ile yaşanan iç savaşlar neticesinde ÇKP Çin anakarasını ele geçirmiş ve 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Milliyetçi Çinliler ise Tayvan'a gitmiştir ve KMT (Kuomintang) Taipei'yi başkent ilan ederek yaşamlarını burada sürdürmektedirler. Dolayısı ile günümüzde iki Çin karşımıza çıkmaktadır (Dittmer, 2014).



Şekil 8. Çin Tayvan Harita Görünümü

Çin, Tayvan'ı kendisine ait bir parça olarak görmüş ve hiçbir zaman ayrı bir devlet olarak görmeyeceğini bildirmiştir. Mao'nun söylemleri ve politikası Tayvan'a karşı her zaman nefret içerikli olmuştur (Çakı ve Fidan, 2020). Yukarıda da bahsedildiği gibi Mao'nun ölümünden sonra başa geçen Deng, Çin'in ekonomik kalkınma ve reformlarla güçleneceğini savunmuş ve bu yönde politikalar izlemiştir (Turan ve Keskin, 2020). Deng, bu politikası ile güçlü Çin'in birleşme konusunda daha kolay adımlar atabileceğini savunmuştur (Cho, 2005).

Çin, 1991'de Asya Pasifik İşbirliği'ne, 2001'de DTÖ'ye üye olması ile reform sürecinin devam edeceği ve Mao dönemini geride bıraktıkları algısını yaratmıştır. Çin'in yumuşak güç teoreminin temelleri de bu döneme aittir. Ekonomik kalkınmasını tamamlama konusunda hızla ilerleyen Çin, 1997 Asya Finansal Krizi'nden fazla hasar almadan çıkmayı başarmış ve bu krizde Japonya'nın içe kapanışını da fırsat bilerek bölgede bir güç olarak varlığını ortaya koymayı başarmıştır.

Ekonomik kalkınma planları Çin'i orta düzey refaha ulaştırırken 2012 yılında yapılan ÇKP olağan kurultayında Xi Jinping'in liderliğinde kurulan hükümet Çin devletinin bugünkü temellerini oluşturmuştur. ÇKP 2017 yılında Xi düşüncesini partinin tüzüğü olarak kabul etmiştir. Kurultay konuşmasında Xi, Çin'in artık yeni döneme girdiğini ve ÇKP'nin 100. yılında Çin'in her yönden refaha ulaşacağını ve

ÇHC'nin 100. yılında Çin'in süper güç olacağını resmen ilan etmiştir. Bu deklarasyon ile ABD ve Batı'nın dikkatini çeken Çin ile ticari savaş başlatılmıştır.

Xi ile Çin'in bölgesel ve uluslararası politikası da değişmiştir. Tayvan ve Çin anakarası arasında birbirlerini resmî olarak tanımamaları ve Çin'in tek sahip olduğu iddiası yıllarca birleşmemelerine neden olmuştur. Tayvan'da kurulan Çin Cumhuriyeti kendisini Çin anakaranın bir parçası olarak görmemektedir. ÇKP yönetimindeki Çin Halk Cumhuriyeti ise Tayvan'ı Çin anakarasının bir parçası olarak görmektedir. Çin milliyetçileri ise ÇHC'nin tek Çin politikasını Tayvan'ın bağımsızlığı konusunda bir tehdit olarak görmüşlerdir. Tayvan sorununun çözümünü çok önemseyen ÇHC kurucusu Mao Zedong, Asya bölgesindeki sorunların tamamının çözümünü Tayvan sorunun çözümüne endekslemiştir (Tabak, 2008).

ÇHC lideri Deng'in önerdiği bir ülke iki sistem modeli ile Makao ve Hong Kong ÇHC'ye bağlanırken aynı sistemi Tayvan reddetmiştir (Chen, 2021). 2000 yılına kadar ÇHC Tayvan'ı anakaraya bağlamak için ürettiği çeşitli politik seçeneklere rağmen Tayvan, başa geçen Chen Shui-bian ile bağımsızlık arzusunu alevlendirmiştir. Chen 2004 yılında tekrar seçimi kazanınca ilişkilerin iyiden iyide bozulacağını düşünen ÇHC yönetimi, duruma el koymak için gerekirse askerî müdahale edilebileceğini dile getirmiştir. 2013 yılında Xi, Tayvan lideri ile yaptığı görüşmede sorunların sonsuza denk devam edip kuşaktan kuşağa aktarılmayacağını tek Çin politikasının ve birleşmenin mutlaka gerçekleşmesi gerektiğini vurgulamıştır (Chuntao, 2017). Yine Xi, Tayvanlı yetkililere hiçbir kuvvetin onları ayırtıramayacağını ve birleşmenin, büyük Çin rüyasının çok önemli bir bölümünü oluşturduğunu aktarmıştır (Pekcan, 2019).

Çinlilerin Çinlilerle savaşmasını istemediklerini belirtmiştir (Alaca, 2019). Tayvan'ı deniz gücünün bir parçası olarak gören ÇHC, birleşmenin mutlaka sağlanmasını istemektedir. Bu bağlamda Çin'in, ABD tarafından çevrelenmek istendiğini ve Tayvan'ın kardeşler olarak buna müsaade etmemesi gerektiği söylemlerini sık sık dillendirmişlerdir. Tayvan, jeostratejik konumu nedeniyle Çin'in savunma ve saldırı mekanizması olarak önemli bir konumdadır. Dolayısı ile Tayvan'a hâkim olan ülke, Çin'i çevreleme ve sınırlama konusunda önemli bir kazanım elde edecektir (Ekrem, 2003).

Çin, Tayvan sorununu barış içinde çözmek istese de askerî seçeneğin her zaman var olduğunu açık şekilde dile getirmiştir (Wood, 2016). ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Pelosi'nin Tayvan'ı ziyareti ile başlayan büyük gerilim sonrasında ÇHC, Tayvan adasının hava sahasını Ekim ayında 56 savaş uçağı ile ihlal etmiştir.

Belirli zaman aralıkları ile bu ihlaller devam etmiş ve Tayvan Savunma Bakanı Chiu Kuo-Cheng bu durumu şöyle özetlemiştir: 40 yıldır gördüğüm en büyük gerilim ve ÇHC Tayvan'ı işgal edecek güce on yıl içinde erişebilir (USA Office of the Secretary of Defence, 2022). 2008-2016 yılları arasında seçimleri kazanan Ma Ying-jeou dönemlerinde ÇHC ile ekonomik ilişkiler düzelme eğilimine geçse de 2016'dan günümüze kadar seçimlerin galibi olan Tsai Ing-wen bağımsızlık taraftarlarının umudu olmuştur (Fifield, 2020).

Tayvan ekonomik olarak bakıldığında bölge içerisinde önemli bir yere sahiptir. Çip ve elektronik ürünlerin ihracında cari fazla verdikleri görülmektedir. 2021 yılında 785 milyar dolar gibi GSYH'ye ulaşması ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Tayvan, tekstil ve elektronik ürünlerin ve özellikle çip üretiminde bölgede ana ihtiyacın önemli bir kısmını karşılamaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 2021).

Tablo

8 Real GSYİH ve Toplam İç Talep

Advanced Economies: Real GDP and Total Domestic Demand (Annual percent change) / Gelişmiş Ekonomiler: Reel GSYİH ve Toplam İç Talep (Yıllık yüzde değişim)							
Yıl	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ABD	1.8	1.8	2.5	3.1	1.7	2.3	3.0
Almanya	1.1	0.4	2.2	1.5	2.2	2.6	1,3
Fransa	1.2	0.6	1.0	1.1	1.1	2.3	1.9
Japonya	0.7	2.0	0.3	1.6	0.8	1.7	0.6
İngiltere	1.4	2.2	2.9	2.4	1.7	1.7	1.3
Kanada	1.9	2.3	2.9	0.7	1.0	3.0	2.4
Avustralya	3.1	2.1	2.6	2.3	2.7	2.4	2.8
Tayvan	4.4	2.5	4.7	1.5	2.2	3.3	2.8
Hong Kong	4.5	3.1	2.8	2.4	2.2	3.8	2.8
İsviçre	2.0	1.9	2.4	1.6	2.0	1.7	3.0
Singapur	6.6	4.8	3.9	3.0	3.3	4.5	3.5
İsveç	2.1	1.2	2.7	4.5	2.1	2.6	2.0
İsrail	3.9	4.3	3.9	2.2	3.8	3.6	3.5
Not: Tablodaki ülkeler ekonomik büyüklük bazında sıralanmıştır.							

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Tayvan'ın, Asya bölgesinin önemli ticaret ve üretim merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ÇHC'ye bağlı statüde bulunan Hong Kong gibi özerk yerler de tabloda yer bulmuştur. 1949 yılında ÇÇ'nin Tayvan'a yerleşmesi ile başlayan ulusal sorun, ÇHC liderlerinin tek Çin söylemleri ve bu konuya ABD'nin ÇÇ'yi destekleyen söylemleri ile uluslararası bir sorun hâline bürünmüştür. Tayvan'ı ABD'nin uluslararası güvenlik üssü olarak tanımladığını bildirmiştir (Bush, 2017).

Tayvan, günümüzde Çin ve ABD arasında bir diplomatik savaş alanı olmuştur. 1950 yılında Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye savaş ilanına ABD, Tayvan konusunda daha sivri ve sert politikalar ile karşılık vermiştir (Sander, 2011). ABD'nin Tayvan'ı Asya bölgesinde özel bir konuma almasını ÇHC hükümeti ulusal tehdit olarak görmüştür. Tayvan'ın hava üssünün aktif olarak kullanılabilmesi ABD için Tayvan'ı vazgeçilmez yapmıştır. Dolayısı ile Tayvan, ABD-ÇHC arasında stratejik ve politik bir alan hâline dönüşmüştür.

ABD, Tayvan'ın bağımsız bir ülke olmasını isterken Çin, Tayvan'ın bağımsızlığını kazanmasının Çin sınırlarında bulunan Hong Kong, Doğu Türkistan, Tibet gibi özerk bölgelerde de bağımsızlığı tetikleyebilecek bir akım oluşturmaktan endişe etmektedir (Dittmer, 2014). Tayvan, Kore savaşından bu yana ABD 7. filosu tarafından korunmaktadır. Tayvan'ın ABD ve müttefiki Japonya gibi ülkelere sığınması, ÇHC'yi Rusya ile iş birliğine zorlamaktadır. 11 Eylül sonrası Asya Pasifik'te ABD askerî varlığının artması, aslında Rusya ve Çin'i çevrelemeye yönelik bir politik baskı ile yüz yüze getirmektedir (Polat, 2006).

Çin Kurtuluş Ordusu, toplam personelinin 3/1'ini Fijuen civarında bulundurarak bir saldırı durumunda hızlı karşılık verebilmeyi hedeflemiştir. Aynı zamanda yaklaşık beş yüz savaş uçağını bölgede hazır bulundurmaktadır (Islam, 2011). ÇHC'nin hızla yükselen ve gelişen savunma sanayisi karşısında Tayvan'ın ABD'ye bağımlı kalması ve gelişim gösterememesi Tayvan'ın ÇHC'ye karşı en büyük handikabı olmaktadır.

Tablo 9

ÇİN-Tayvan Askeri Kapasite Karşılaştırması

	ÇHC	TAYVAN
Aktif Asker Sayısı	2,333.000	290.000
Uçak ve Helikopter Sayısı	3.714	1.103
Tank	9,150	2.005
Liman sayısı	15	4
Uçak Gemisi	1	0
Denizaltı	67	4
Savunma Bütçesi	145 milyar \$	10,725 milyar \$

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Tayvan, Çin'in büyüyen askerî varlığı karşısında ABD bağımlılığı neticesinde kendi askerî varlığını önemli derecede arttıramamıştır. Bölgede ABD ya da Çin'e yakınlaşmak konusunda ikileme düşmek çok olasıdır. Kaldı ki ABD yakınlaşması ile ada üzerinde hak iddia eden Çin'i karşısına almak zorunda kalan Tayvan, Çin yakınlaşması ile en büyük destekçisi olan ABD ve müttefiki Japonya'yı karşısına almak durumunda kalacaktır. Bu durumda Tayvan konusunda tek Çin politikasını benimsemiş ÇHC karşısında yalnızlaşacaktır.

Dolayısı ile ekonomik olarak sağladığı başarının temellerinden yıkılmasını ve ÇHC'nin SSCB gibi dağılmasını istememektedir. Bu bilgiler ışığında ÇHC'nin Tayvan'ı gerekirse askerî müdahale ile ÇHC'ye bağlamaya kadar endişe verici bir tutum izleyebileceğini söyleyebiliriz (Euronews, 2022).

4.4 Çin'in Orta Asya Politikasını Güvenlikleştirme

Çin, Orta Asya bölgesine uygulamış olduğu politikaları söz-edim üzerinden meşrulaştırmaktadır. Çinli yetkililerin söylemleri ile politikalarını uygulamaya ikna ettikleri bölge ülkeleri, uygulanan politikaları kabullenmektedir. 2022 yılında 30. yıl kutlamaları için 5 Orta Asya ülkesi ile gerçekleştirilen zirvede Xi, 5 Orta Asya ülkesi ile 30 yıldır sürdürülen dostane, saygılı, karşılıklı kazanca dayalı ilişkilerin sürdürülmesinin önemine değinmiştir (Koyuncu, 2021).

Bu söylemler ile hem bölgesel hem küresel bağlamda Çin'in politikalarının aslında karşılıklı fayda sağladığı vurgulanarak meşru bir zemine oturtulması amaçlanmıştır (Politika, 2022). Aynı konuşmanın devamında Xi, uluslararası sistem ve politika ne yönde değişirse değişsin Çin ve Orta Asya ülkeleri arasındaki dostane kardeşliğin ve ikili kazancın devam edeceğini ve Orta Asya ülkelerinin Çin'e olan güvenlerinin devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Zirvede Xi, ortak ticari politikaların devamı, barış için kurulan örgütlerin güçlendirilmesi, iyi komşuluk anlayışının sürdürülmesi ve güçlü bir aile yapısı vurgusu ile konuşmasını sonlandırmıştır (Politika, 2021). Bu söylemlere bakıldığında 5 Orta Asya devletinin Çin politikalarının ulusal güvenlik tehdidi oluşturmayacağı düşüncesine sahip olduğu görülmektedir.

Çin, ABD'nin Çin çevresinde ki askeri varlığından son derece endişeli görülmektedir. ABD askeri varlığı Çin'in güvenliğini tehdit ettiği düşünülmektedir. Bu bağlamda eski Washington büyükelçisi Cui Tiankai şu açıklamaları yapmıştır, iki ülke arasında üst düzey savunma diyalogunun yeniden başlatılması için ABD'nin samimiyet gösterip Çin'in çevresinde askeri güç konuşlandırmayı durdurması gerektiğini vurguladı (CRIonline, 2023).

Bu açıklamalar ışığında Çin, bölgede ortak güvenlik oluşturma söylemleri ile Orta Asya politikasını meşrulaştırmaktadır. Bölgede askeri varlığı bulunmayan Çin, bölge politikalarını ticari bağlamda güvenlikleştirmektedir. Çin öncülüğünde oluşturulan

ŞİÖ, BRICS, ASEAN gibi ticari kuruluşların Çin'in bölgesel politikalarını güvenlikleştirme de işlevsel aktör olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

Buzan vd. ortaya attığı teoriden yola çıkılırsa Çin güvenlikleştirici aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Referans nesneyi (ikna edilmesi gereken) ise bölge devletleri oluşturmaktadır. Çin, makro düzeyde dünya ekonomisine katkıda bulunma çağrısı yapmaktadır. Orta düzeyde bölge devletlerinin ticari çıkarlarını korumaya çalıştığını ilan etmektedir. Mikro düzeye bakacak olursak Çin halkının refahını sağlamak için bu politikalar uyguladığını açıklayabiliriz. Bu bağlamda Çin hem kendi çıkarlarını hem bölge devletlerinin çıkarlarını hem de dünya ticareti açısından fayda sağlayacak iş birliklerini söz-edim vasıtası ile meşrulaştırmaktadır.

Diğer önemli örnek ise BKBY projesi olmuştur. Jinping, BKBY projesinin üç milyar nüfusa ulaşan bir proje olması nedeniyle potansiyel ticari pazarın tüm ülkelere fayda sağlayacağı konusunda açıklama yapmıştır. Projenin Çin hegemonyasına açılan bir pencere olduğu iddialarına ise Çin'in bölgesel nüfuz mücadelesi olmadığı ve BKBY'nin ticari bir kazanç olduğu ve bu kazancı tüm dünya ile paylaşma gayreti taşıdığı cevabını vermiştir (NTV Haberler, 2023).

Hindistan ile birlikte Avrasya İş Birliği zirvesindeki söylemlere bakıldığında Çin hükümetinin bölge politikalarını ve hedeflerini nasıl güvenlikleştirdiğini görmekteyiz. Bu bağlamda Çin lideri Xi, bölgenin kalkınmasına yönelik desteklerini açıklarken, Orta Asya devletlerine 500 milyon dolarlık yardımı hibe edeceklerini de belirtmiştir. Aynı zamanda çok sayıda seminer ve burs ile bölge devletlerinde Konfüçyüs Enstitüleri açarak bölge halkına Konfüçyüs öğretilerinin anlatmak istediğini dile getirmiştir (Ergenç, 2014). Bu açıklamalar, Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölge kamuoyunda kültürel olarak da yayılmacı politika izleyerek, kamuoyunun desteğini sağlamaya çalışmaktadır. Bu bilgiler ışığında ÇHC'nin bölge politikalarını işlevsel faktörleri kullanarak güvenlikleştirdiğini görmekteyiz.

ÇHC'nin bu söylemler ve işlevsel faktörler ile politikalarını güvenlik altına almasını Kopenhag Okulu güvenlikleştirme teorisinin daha anlaşılır şekilde açıkladığı görülmektedir. ÇHC, kendi liderliğinde oluşturduğu bölgesel örgütler ile ortak politikalar üretmektedir. Şanghay İşbirliği Örgütü kurulurken söylem bölgesel terörizme karşı ortak güvenlik üzerine oluşturulmuştur. Ancak Örgüt, günümüzde ekonomik açıdan da önemli bir kolektif yapıya kavuşmuş görünmektedir.

ŞİÖ kapsamlı olarak incelendiğinde Çin'in, iyi komşuluk, bölgesel kalkınma, bölgesel güvenlik gibi alanlardaki politikalarının tezahürü olduğu görülecektir. 2. Dünya Savaşı sonrasında kurulan NATO Paktı, askerî güvenlik olarak uluslararası bir görünüme sahiptir (Zeyrek, 2010). Çin, özellikle SSCB'nin yıkılması ile oluşan bölgesel istikrarsızlığı ortadan kaldırmak için ŞİÖ antlaşmasını ortaya atmıştır. Bu bağlamda hem Rusya hem BDT devletlerinin olumlu karşıladığı güvenlik eksenli oluşturulan iş birliği girişimi 2001 sonrasında örgüt statüsüne evrilerek günümüzdeki hâlini almıştır (Teletar, 2005). ŞİÖ, dar askerî güvenlik anlayışından ayrılarak ekonomik bir bütünleşmeyi gerçekleştirme noktasında çeşitli anlaşmalar sağlamıştır.

Buzan vd. göre güvenlik, dar askerî alandan kurtulmalı ve güvenliğin siyasi, ekonomik, politik ve bölgesel iş birliği alanları gibi çeşitli alanlara yayılmalıdır. Bu bağlamda ŞİÖ, sadece askerî güvenlik ekseninden kurtularak bölgesel iş birliğine dönüşmüştür. ŞİÖ'nün Şanghay Beşlisi olarak anıldığı dönemleri geçecek olursak bünyesine Hindistan, Pakistan, Belarus, İran, Afganistan, Azerbaycan ve Türkiye gibi ülkeleri çeşitli statülerde dâhil ederek bölgesel iş birliği örgütü hâline dönüştüğü gerçeğini görmezden gelemeyiz (Dursun, 2021). Tüm bu bilgiler ışığında Çin, bölgesel politikaları kapsamında çıkarlarına ve politikalarına bölge ülkelerinin de ortak sorunlarını dâhil ederek güvenlikleştirmektedir (Çolakoğlu, 2005).

Bölgesel ekonomik politikalarını ASEAN gibi örgütler ile güvenlikleştirmektedir. Bu bağlamda Çin Halk Cumhuriyeti'nin söylemleri ve politik tekliflerini incelediğimizde ASEAN üyesi ülkeler ile ekonomik boyutta ortak kalkınma bağlamında güvenlikleştirdiğini görmekteyiz (Eryiğit, 2014).

Bölgesel ekonomik kalkınma örgütü olan ASEAN üyesi ülkelerle 2005 yılında mal ticareti, 2007 hizmet ticareti üzerine yapılan anlaşmalar Çin teklifi ile yapılmıştır. Aynı şekilde 2009 yılında yatırım anlaşmasına imza atılmıştır. Bu anlaşmalar sayesinde Çin-ASEAN ülkeleri arasında geliştirilen ekonomik hacim 2019 yılında ABD'yi de geride bırakarak 642,7 milyar dolarlık bir seviyeye ulaşmıştır (Khan, 2021). Aynı zamanda ASEAN bünyesinde siyasi ve bölgesel anlaşmazlıkların çözümünde oluşturulan çeşitli yapılar mevcuttur.

Çin, bu örgüt içi yapılanmalara bölgesel politik gücünü arttırmak adına özellikle Xi döneminde 'Ortak Kader' söylemi ile yaklaşmaktadır. Bu söylem, Çin'in bölgesel oluşumlarda daha aktif politika uygulayabilmesini sağlamaktadır (CGTN, 2020).

ASEAN ile birlikte bölge üzerinde hâkimiyet alanını genişletmek isteyen Çin hem ticari hem politik olarak işlevsel faktörleri kullanmaktadır. Böylelikle sadece ekonomik politikalarını değil, ekonomik iş birlikleri kapsamında siyasi politikalarını da güvenlikleştirmektedir.

Bu bağlamda kullandığı işlevsel faktörler ise Çin ulusal şirketleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin ulusal şirketleri ASEAN, ŞİÖ ve benzeri yapılar aracılığı ile bölge ülkelere doğrudan ve dolaylı yatırımlar sağlayarak devletler üzerinde kurduğu ekonomik üstünlük ile politikasını güvenlikleştirmektedir. İstatistik olarak bakıldığında ASEAN bünyesinde en büyük 4. doğrudan yatırımcı ülke konumunda olması bu örneklemeyi desteklemektedir (UN Comtrade Database, 2021).

Çin ulusal şirketlerinin bölge devletlerinin ekonomilerine ulusal şirketlerine ortak ya da satın alma yolu ile girmesi, bölge ülkeleri için ulusal güvenlik sorunu yaratsa da Çin liderleri Çin bölge devletlerinin iç işlerine karışmayacaktır. Çin'in ekonomik kalkınma bağlamında iş birliklerine önem verdiğini dillendirmektedirler (The ASEAN Secretariat, 2017). Bu söylemler ile bölge devletlerinin endişelerini yatıştırılmaktadır.

Orta Asya bölgesine yönelik Çin ulusal politikalarının Kopenhag Okulu güvenlikleştirme teorisi ile daha net şekilde açıklanabildiği görülmektedir. Çin, BDT devletlerinde ekonomik güvenliği sağlayarak siyasi-politik güvenlikleştirmesine odaklanmıştır. Bu bağlamda oluşturulan bölgesel örgütler ile BDT devletlerinin siyasi sorunlarına çözüm getirme söylemi ile Çin merkezli çözümlere odaklanmıştır.

Bölge ülkelerinin endişelerini çoğalttığı dönemlerde Çin, ekonomik politikasının bölgesel kalkınma odaklı olduğu ve devletlerin iç işlerinde özgür oldukları söylemini kullanarak endişeleri yatıştırmaya çalışmıştır. Bu çalışma içerisinde anlatılan Çin politikaları ve tarihsel gelişimleri ışığında Orta Asya politikasının güvenlikleştirilmesini söz-edim, işlevsel faktörler ve bölgesel kompleksler çerçevesinde sağladığı görülmüştür.

Orta Asya bölgesi yeni kurulan devletlerden oluştuğundan Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölge üzerine uyguladığı politikaları güvenliklestirmesi diğer bölgelere nazaran daha hızlı sağlanmıştır. Yakın çevre, ortak kader, bölgesel kalkınma gibi söylemlerin bölge devletlerinde güven sağlaması Çin politikalarının güvenliğini de sağlamaktadır (Euronews, 2022).

Bölge ülkeleri ile gerçekleştirilen C5+C1 zirvesi ile küresel olarak verilen mesaj, Çin ekseninde toplanan bir Orta Asya mesajı olmuştur. Güvenlikleştirme teorisi kapsamında incelenen Çin politikalarının daha anlaşılır olduğunu görmekteyiz. Teorinin ortaya atmış olduğu söz-edim esasına dayalı güvenlikleştirme bağlamından güvenlikleştirici aktör rolünü üstlenen Çin Halk Cumhuriyeti, işlevsel faktörleri olan ulusal şirketleri aracılığı ile politikalarını güvenlikleştirmektedir.

Aynı zamanda bölgesel kompleksleri de zaman zaman kullandığı görülmüştür. Ekonomi temelli bir güvenlikleştirme izleyen Çin, bölgeyi kalkındırma söylemleri ve Çin sınırlarını güvenlik altına almanın yolunun bölgesel güvenlikten geçtiği söylemleri ile hem bölge devletleri nezdinde hem küresel boyutta güven tazelemektedir (NTV Haberler, 2023).

Tüm bu gelişmelerden sonra ABD liderliğine karşı olarak geliştirilen BRICS topluluğu ile küresel güç yolunu açmaya odaklandığı da söylenebilir. Tüm bu bilgiler ışığında Çin lideri Xi, Çin rüyasını gerçekleştirmeye yaklaştık söyleminin altında Küresel güç olma hedeflerini bölgesel ve yakın çevreden başlayarak güvenlikleştirdikleri politikalarına borçlu oldukları yatmaktadır.

Bölüm 5

Sonuç

Bu çalışmada, Çin'in Orta Asya Politikası Kopenhag okulu güvenlikleştirme teorisi açısından incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu çerçevede oluşturulan ilk hipotez, Çin'in düşüncesine göre Orta Asya ülkeleri ile yakın ilişkiler kurmak uluslararası çıkarları geliştirmektedir. Bu doğrultuda Çin Orta Asya ülkelerinin yeraltı kaynaklarını kullanmak için bölgede bulunan ülkelerin yerel şirketleri ile dolaylı veya doğrudan yatırım yapmaktadır.

Bu bulgular ile oluşturulan çalışmanın ilk hipotez sorusu, Rusya ile arasında stratejik çıkar çatışması durumunda, Çin'in bölgeye dair oluşturulan politikaların ne yönde değişebileceği analiz edilmiştir. Rusya'nın Avrupa ve batıya sağladığı enerji akışının, Ukrayna savaşı ile sekteye uğraması ile oluşan AB'nin enerji arzını çeşitlendirme girişiminde Çin ve Orta Asya bölgesine yönelmesi Rusya ve Çin'i birbirine daha çok yakınlaştırmıştır.

Bölge dışı varlık olarak nitelendirilen ABD ve batılı müttefikleri, Çin ve Rusya'nın ortak çıkarlarını güçlendirmiştir. Ancak Rusya miras olarak gördüğü Orta Asya devletlerinde hakimiyet alanını şu an için Çin ile paylaşıp da batıya doğru genişlemesini tamamladıktan sonra yeniden Orta Asya devletlerine yönelebileceği görülmüştür. Bu bağlamda Çin var olan ekonomik kaynaklarından, yakın çevre politikası ekseninde Orta Asya devletlerinin ekonomik kalkınmalarına daha fazla pay ayırabilir. Oluşabilecek olan bu durum Orta Asya devletlerinin Çin ekonomik kaynaklarından daha fazla faydalanmasına ve ekonomik refaha daha hızlı ulaşabilmesine olanak sağlayacaktır. Günümüzde bölge devletleri alternatif güçlerin arasında bir denge arayışı içerisinde olduklarıdır. Bu durumun her devletin ulusal çıkarı doğrultusunda lehine sonuçlar doğurduğu düşünülebilir.

Bu bilgiler ışığında tezin desteklenmesi için oluşturulan ikinci sorusu, Orta Asya bölgesinde olası bir gerginlik durumunda, bölge ülkelerinin ulusal güvenliğini sağlamaya yönelik stratejilerine Çin nasıl karşılık vereceği incelenmiştir. Bu sorunun analiz edilmesinden çıkan sonuç bize şu bulguları göstermektedir; Çin'in bölgeye olan ilgisinin en önemli sebebi doğal kaynak zenginliğidir. Bu bağlamda ticari ilişkilerini ve ticari bağımlılıklarını arttırmaya yönelik politikalar izlediği görülmektedir. Büyük Çin rüyası kapsamında oluşturduğu politikaları sayesinde ekonomik olarak hızlı bir büyüme gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda Çin bölge devletlerine bölgesel refah anlayışı ile yaklaşmıştır. Bu yaklaşım ekonomik zayıf olan bölge devletlerinde fayda sağlayacağı düşüncesi ile olumlu karşılanmıştır.

Bölgenin en önemli gücü olduğunu vurgulamak isteyen Xi, 2023 yılında yapılan G-7 zirvesine paralel olarak Orta Asya ülkeleri ile bölgesel birliktelik niteliğinde bir zirve gerçekleştirmiştir. Bu zirvede vurgulanan iş birliği ve karşılıklı ekonomik faydalar bağlamında, Rusya-ABD-Çin merkezli bir gerginlik durumunda Çin'in bölgeye daha fazla ekonomik fayda sağlaması ön görülebilir. 2000 yılından başlayarak bölge devletleri ile oluşturulan ticari ilişkilerin geliştirilmesi bu öngörünün doğruluğunu desteklemektedir.

Orta Asya devletleri doğal kaynaklarını Çin'e pazarlarken, Çin aynı zamanda tarihi ipek yolu olan güzergâh üzerinde güncelleme yaparak Bir Kuşak-Bir Yol projesini oluşturması ile ticari güzergahı kontrol altına almayı planlamaktadır. Bu proje çalışma içerisinde de anlatıldığı gibi uzun bir sürece yayılmış projedir. Büyük yatırım

ve mali kaynak isteyen projenin gerçekleşmesi sağlanırsa Çin ticari yollarını güvenlikleştirmesini sağlayabilir. Bu durum bölge devletlerinin, büyük bir ticari pazara ulaşmasını sağlayabilir.

Çin, 2049 yılına hazırlanırken her alanda bölge üzerinde etki kurabilmeyi planlamaktadır. Yakın çevre doktrini ile Çin, bölgede tek hâkim güç olma anlayışına sahip olduğunu göstermiştir. Çin, Büyük Çin için bölgesel refah anlayışına sahip olduğunu yetkilileri vasıtası ile her fırsatta dile getirmiştir. Bu söz-edim Çin'in bölge devletleri üzerine uyguladığı politikaları meşrulaştırmıştır. Bölge devletleri bu söylemler ile Çin politikalarının kendi çıkarları ile örtüştüğü konusunda fikir birliğine varmışlardır.

Yukarıda anlatılan politikalar ışığında, Çin'in bölge ülkelerinin kalkınmasında önemli bir faktör olduğu düşünülebilir. Bu yaklaşım ile bölgede huzurun ve refahın artırılması için büyük yatırımlar yapıldığı anlaşılmaktadır. Çin'in bu yatırımları bölgenin ticari ve politik güvenliğini sağlamaktadır. Dolayısıyla Çin bölge ülkelere, ulusal güvenliklerini teminat altına almaya çalıştığına inandırmak istemektedir.

Çalışmada araştırmanın üçüncü sorusu doğrultusunda, Orta Asya politikalarını güvenlikleştirme açısından oluşturulan bölgesel komplekslerin, bölge ülkelerinin birbirine bağlılığını arttırmasının risk oluşturma potansiyeli analiz edilmiştir. Bu bağlamda bulunan bulgular doğrultusunda, bölgesel örgütlerin varlığının oluşabilecek çıkar çatışmalarını minimize ettiği görülmüştür.

Bu bağlamda 1996 yılında güvenlik eksenli oluşturulan Şangay beşlisi olarak da bilinen kuruluş, 2001 yılında Şangay İş Birliği Örgütü olarak statü değişimine uğramıştır. Dünya bankası verilerine göre ŞİÖ 2021 yılında 23 trilyon dolarlık bir büyüklüğe sahiptir. Bölgesel güvenlik sağlamak için kurulan örgüt Çin, Hindistan, Rusya gibi büyük devletlerin de katılımı ile daha geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu bağlamda Çin'in öncülüğünde bölgesel sorunları çözmede fayda sağladığı söylenebilir. Bölgesel bir girişim olarak kurulan örgütler günümüzde büyük bir ekonomik pazara dönüşmüştür. Dolayısı ile bu örgütler artık bölgesel olmaktan çıkıp küresel bir boyuta ulaşması ile de dikkat çekmektedir.

Çin, BRICS gibi bir oluşum ile ABD hegemonyasına son vermek istediğini açıkça göstermektedir. Son aylarda karşımıza çıkan gelişmelere bakıldığında BRICS üyesi yapılan Orta Doğu ve Güney Amerika ülkelerinin katılımı ile önemli bir genişleme

gerçekleştirmiştir. 2013 yılından itibaren Xi Jinping'in liderliğinde Çin, ekonomik kalkınmasını tamamladığını ve bundan sonraki süreçte Çin için askeri, güvenlik, güç gibi kavramlara daha ağırlık vereceğini belirtmiştir. Bu açıklamalar bize Çin politikalarının güvenlikleştirme eksenli değişeceğini göstermektedir. Bu açıklamalar ışığında BDT devletleri Çin'in politik çıkarı olmadığı bir ulusal güvenlik anlayışına sahip olamayacaklarını söyleyebiliriz.

Bölge üzerinde önemli etki alanlarına sahip olan Rusya ve ABD merkezli politikaların BDT ülkelerince uygulanmadığını görmekteyiz. Özellikle Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Çin'in politik çıkarlarına daha fazla önem vermektedir. Bu önemin ülkenin menfaatine olduğunu düşünen BDT topluluğu ekonomik olarak fayda sağlamayı amaçlamaktadır. BKBY projesinin de hayata geçebilmesi durumunda bölge devletleri Çin'e daha bağımlı hale gelecektir.

Bölge devletleri önümüzdeki yıllarda ABD veya Rusya ile yakınlaşırsa çalışmanın diğer sorusu olan bölge devletlerinin ulusal çıkarları, Çin için bölgesel refah bağlamında önemli riskler oluşturacağı şüphesizdir. Çin, ABD tarafından çevrelenmektedir. Tayvan, Japonya ve Avusturalya üzerinden çevrelenen Çin günümüzde Hindistan ve doğal zenginlikleri çok olan Orta Asya devletleri üzerinden de çevrelenmek istenmektedir.

ABD ve Rusya yakınlaşması mümkün görülmediğinden bölge devletlerinin ABD ile yakınlaşması ve serbest piyasa ekonomisi ile batı entegrasyonu sağlanması durumunda, Çin bölgesel etkinliğini yitirecektir. Ekonomik olarak fazla zarar görmese de politik ve prestij olarak yıpranacağı açıktır. ABD-BDT yakınlaşması NATO bloğunun bölgede etkin olması anlamına gelmektedir. Bu durumda Çin askeri güvenlik bakımından da zarar görebilir.

Çin'in bir diğer risk faktörü ise ticari dengelerinin sarsılması olacaktır. Uzun vade planlarını bölgesel güç odaklı yapan Çin, bu tür bir yakınlaşma ile ticari dengeleri zarar görecektir. Üretim odaklı ekonomi modeli olarak yönetilen Çin'in enerji bağımlılığı büyük oranda artmıştır. Sınırları içerisinde kömür gibi yakıt türlerine sahip olsa da hava kirliliğinin en yoğun yaşandığı bölgeler arasında gösterilmektedir. Bu hava kirliliğini minimize etmek için temiz yakıt kullanma politikası çerçevesinde enerji konusunda Orta Asya'dan önemli ölçüde faydalandığını düşünerek, Çin için Orta Asya enerji kaynaklarının kaybedilmesi ülke ekonomisine ağır hasar verebilir.

2021-22 yılında yaşanan enerji kıtlığı sebebiyle üretimine ara vermek zorunda kalan Çin sanayisi o yıllarda büyük zarar görmüştür.

Önemli olan bir diğer risk faktörü ise Ticaret yollarının çevrelenmesi olacaktır. Tarihi ipek yolu rotasını tekrar canlandırmak isteyen Pekin yönetimi; Orta Asya bölgesinin jeopolitik konumundan faydalanmak zorundadır. Bir Kuşak-Bir Yol rotasının önemli bir bölümü Orta Asya ülkeleri olan Kazakistan, Türkmenistan gibi ülkelerden geçmektedir. Bu projenin temelinde kesintisiz bir şekilde ürünlerin Avrupa pazarına ulaştırılması yatmaktadır. Proje güzergahının güvenliği Çin için ayrı bir önem taşımaktadır. Orta Asya bölgesinin istikrarı ve Güney Asya bölgesinden Afganistan ve Pakistan üzerinden gelebilecek terör saldırıları projenin güven kaybına yol açacaktır. Çin bu endişeleri ortadan kaldırmak ve bölge devletlerini güvenlikleştirmeye ikna edebilmek için ekonomik iş birliklerini daha güçlü bir konuma getirmek istemektedir.

Çalışmanın son hipotez sorusu olan Xi liderliğindeki Çin Komünist Partisi yetkilileri Orta Asya politikalarını güvenlikleştirmek için bölgesel iş birliği ve bölgesel refah gibi söylemleri kullanmaktadır. Xi dönemini üç temel başlıkta toplamak mümkündür; Çin rüyası, Ortak kader ve başarı için bölgesel iş birliği. Xi, Çin liderliğine geldiği 2013 yılından itibaren bu üç temel söylemde Çin dış politikasını oluşturmuştur. ÇKP'nin 2013 yılındaki konferansında Xi, komşululuk anlayışı dikkat çekmektedir. Xi 'ye göre Çin, komşuları ile iyi ilişkiler kurmalıdır. Komşularının kalkınmasına destek olmalıdır. Bu bağlamda Xi, Çin Rüyasının gerçekleşmesi için bölgesel istikrarın ve Refah seviyesinin artmasının önemine değinmiştir. Bu açıklama ile bölge devletlerinin güvenini kazanan Pekin yönetimi bölgesel kalkınma söylemi ile ilişkilerin iyileştirilmesinde daha kolay adımlar atabilmiştir.

BDT devletleri Xi 'nin bu söylemleri ile Çin'in kendi ülkelerinde hâkim olmak istemeleri yerine birlikte kalkınmak istediklerini düşünmüşlerdir. Ancak aslına bakılırsa Çin kendi rüyası olan güçlü ve gelişmiş Çin'i oluşturmak için yakın çevre komşularını bir basamak olarak kullanmaktadır. Çin'in muazzam büyüklüğe ulaşan mali kaynakları dış politika yapımına sunulmuştur. Bu durumda 2013-17 yıllarında Ortak kader söylemi geliştirilmiştir. Bu kavram Asya ülkelerinin kalkınmasına ve istikrarını sağlamasına Çin merkezli çözümler üretmektedir.

Çin kendi bilgeliğini ve kaynaklarını bölge ülkelerinin kalkınmasında kullanmaya başlamıştır. Çin bu yeni dönemde uyguladığı proaktif politikalar ile yakın çevresinden başlayarak ülkeler ile ticari ilişkiler ve iş birlikleri oluşturmuştur. Bu bağlamda ŞİÖ, Asya Altyapı Katılım Bankası (AIIB), İpek Yolu Fonu gibi bölge devletleri ile ortak iş birliklerinin söylemlerden eylemlere dönüştüğünü görmekteyiz. Diğer taraftan Xi, ilk ÇKP toplantısında dile getirdiği Çin rüyası projesini adım adım hayata geçirmektedir. İlk olarak bölgesel refah, bölgesel güvenlik gibi söylemleri dış politikası ile ilişkilendirerek yukarıda bahsi geçen kurum ve oluşumlara ek olarak KYG ile yakın çevresini birbirine bağlamaya çalışmıştır.

Son olarak ise yakın zamanda açıklamış olduğu Bir Kuşak-Bir Yol projesi ile Asya'dan Avrasya'ya Orta Doğu'dan Avrupa'ya kesintisiz bir ticari yol projesini ilan etmiştir. Bu Çin rüyasını güvenlikleştirme girişimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin ürünlerinin her pazara ulaşarak dünya üzerinde politik ve ticari bir üstünlük kurma girişimidir. Ayrıca Çin, kuruluşunun 100. yılı olan 2049 yılında dünya siyasetinde süper güç olarak kendini tanımlamaktadır. Bu hedefe ulaşmak için yaptığı söylemleri ulusal güvenlik sorunu haline getirerek politikalar üretmektedir.

Tüm bu bulgular doğrultusunda tezin son hipotezi olan; Çin'in Orta Asya ülkeleri ile yakın ilişkiler kurması, ABD ve Rusya ile alternatif ilişkilerin ortaya çıkmasını sağlamakta ve oluşan bu güç denklemini içerisinde BDT topluluğunun kendisine alternatif bulabilmesinin önünü açmaktadır. Bu durum BDT topluluğu için fırsat yaratmaktadır. Oluşan güç mücadelesi BDT devletlerinin daha fazla fayda sağlama konusunda elini güçlendirmektedir.

Bu gelişmeler, bölgede Çin'in giderek artan nüfuzunun ispatıdır. Çin hızlı bir ivme ile büyüyen ekonomisinin yarattığı kaynakları yakın çevre politikası ile Orta Asya bölgesine daha fazla kullanmaktadır. Çin'in Orta Asya devletleri ile olan ilişkisini politik bir sürece değil ekonomik eksene bağlaması, bölge üzerine kurulan politikalarını daha kolay şekilde güvenlikleştirmesine ve meşrulaştırmasına olanak sağladığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abduraslov, N. (2010). Ekonomiçeskiye Aspektı Reformirovaniya Gazoprovodnogo Transporta Kazahstan (Kazakistan Boru Hattı Gelişiminin Ekonomik Yönleri). Moskova: Rossiyskiy Gosudarstvennyıy Universitet imeni İ. M. Gubkina.
- Akbaş, Z. Ve Pala, E. (2014). ABD'nin küresel hakimiyet rekabetinde kaya gazının yeri: engeller ve avantajlar. Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi Tam Metin Bildiriler Kitabı, Kocaeli.
- Akçadağ, E. (2010). Çin İle Amerika Arasında Var Olmaya Çalışan Bir Ada: Tayvan. <http://www.bilgesam.org> adresinden edinilmiştir.
- Alaca AİS (2019) Tayvan'ın Ulusal Güvenliği ve Tehdit Algılamaları. Türkiye'de Tayvan Çalışmaları –II, DüNDAR, A.M., (APAM Yayınları, Ankara).
- Alkan, H. (2011). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar: Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan. Ankara
- Altundağ, Z. (2016). “Geçmişten Günümüze Şanghay İş Birliği Örgütü”, Avrasya Etüdleri Dergisi, (49-1).
- Arıboğan, D.Ü. (2001). Çin'in Gölgesinde Uzak Doğu Asya, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Atlı, A (2014), “Çin ve Yeni İpek Yolu Projesi”, (Çevrimiçi) <http://www.altayatli.com/files/Analist44IpekYolu.pdf>, 06 Eylül 2023.
- Ataman, F. (2000). İş Gücü Piyasası ve İstihdam Politikalarının Temel Prensipleri. Ankara: Ankara Üniversitesi, S. Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Aydın, M (2005), “Çin'in Stratejik Hesaplarında Orta Asya”, Küresel Politikada Orta Asya Avrasya Üçlemesi I, Ankara: Nobel Yayınları.
- Baldwin, D.A, “The Concept of Security”, Review of International Studies, 1997, Vol. 23, s. 13.
- Barthold, Wilhelm. (1979). “Tacik”. MEB İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 11/ 616-617.

- Baysal, B. ve Lüleci, Ç. (2011). Kopenhag okulu ve güvenlikleştirme teorisi. Güvenlik Stratejileri Dergisi, 11(22), 61-95.
- Bekcan, U., Yeni Dünya Düzeninde Rusya – Çin İlişkileri, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013.
- Bekin, M. R. (1997) "Doğu Türkistan Gerçeği", Yeni Türkiye, sayı 16, Temmuz-Ağustos.
- Benli, A. O. (2007). Kazakistan Ülke Profili. T. C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), 41s. Ankara.
- Beyaz, F. (2023). Çin'in Güncel Politik ve Sosyolojik Durumu, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/70296/cinin_guncel_politik_ve_sosyolojik_durumu adresinden edinilmiştir.
- Bhattacharya, A., (2003), Conceptualising Uyghur Separatism in Chinese Nationalism, Strategic Analysis, 27(3), s.366
- Bilgin, M. (2014). Enerji. Ş. Kardaş, ve A. Balcı (Ed.). Uluslararası ilişkilere giriş (ss. 617-627). İstanbul: Küre Yayınları.
- Birdişli, F. (2014). Soğuk savaş sonrası dönemde güvenlik alanında yaşanan son gelişmeler ile birlikte teori ve pratikte uluslararası güvenlik kavram teori uygulama. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bozkurt, E., Kanat, S., (2007), Uluslararası Toplumun Paradoksu: Terörizm, İnsan Hakları ve 11 Eylül Sonrası Meydana Gelen Değişiklikler, (Asil Yayıncılık, Ankara).
- Buzan, B., (2015), İnsanlar, Devlet ve Korku: Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Güvenlik Çalışmaları İçin Bir Gündem, (E. Çıtak vd. Çev.). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Cafersoy, N. (2003). Rus Jeopolitik Model Arayışlarında Putin Yönetimi. Stratejik Analiz. 4. 37. S.45
- Cengiz, İ. (1997) "Doğu Türkistan'ın Hukuki Durumu ve Temel Sorunları" , Yeni Türkiye, sayı 16, Temmuz-Ağustos.

CGTN (2020). Premier Li: ASEAN now China's largest trading partner". China Global Television Network. <https://news.cgtn.com/news/2020-11-12/Premier-Li-ASEANbecomes-China-s-largest-trading-partner--VmpM9aYZgc/index.html> adresinden edinilmiştir.

Çakan, V, (2017). “Yeni İpek Yolu Projesi: Beklentiler Sorunlar ve Gerçekler”, Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (1-1).

Çakmak, H. (Ed.). (2014). Uluslararası ilişkiler: giriş, kavram ve teoriler. İstanbul: Platin Yayıncılık.

Çapat, H., (2008), “Kopenhag Okulu Çerçevesinde Bölgesel Güvenlik Kompleksi Kavramı ve Karadeniz’de AB-ABD Güvenlik Algılamaları”, Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Birimleri Enstitüsü, Ankara.

Çapraz, H, (2011). “Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da Hâkimiyet Kurması”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (24).

Çelebi, Ö. (2007). Güvenlik. H. Çakmak (Ed.). Uluslararası ilişkiler: giriş, kavram ve teoriler (ss. 70-76). İstanbul: Platin Yayıncılık.

Çin Halk Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği, Sincan’ın Şimdiki Durumu, (1997), s.15.

Çolakoğlu, S. (2006). 11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri Ve Çin–Orta Asya İlişkileri, OAKA, USAK, 1 (2), 38-47.

Çolakoğlu, S. ve Güler, A. (2011). Türkiye ve Tayvan: İlişkilerde Zemin Arayışları, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, ss. 4-30.

Çolakoğlu, S., (2004), Şanghay İş birliği Örgütü’nün Geleceği ve Çin, Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 1, s. 173-197.

Çomak, H., Sancak, C. ve Demir, S. (Ed.). (2016). Uluslararası güvenlik: yeni 118 politikalar, stratejiler ve yaklaşımlar. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Çomak, H., Gökalp, A. (2009), “2010’lu Yıllarda Şanghay İş birliği Örgütü’nün Geleceği ve Türkiye”, II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi, Kocaeli.

- Dağcı, K., Çaman, E. (2013). ENERJİ POLİTİKALARI VE ENERJİ GÜVENLİĞİ PERSPEKTİFİNDEN AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTA ASYA POLİTİKASI. *Journal of Central Asian & Caucasian Studies*, 8(16).
- Davutoğlu, A. (2010). Stratejik Derinlik. (Ellinci Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Dedekoca, A. E. (2011). ABD-Çin İlişkileri Eski Dünyaya Yeni Düzen, Ankara: Barış Kitap.
- Demirtepe, M. Turgut ve Özertem, H. S. (2013). Yükselen Tehdit Karşısında Çin'in Yumuşak Güç Siyaseti. *Bilig*, 65, 95-118.
- Denk, B. E. (1999). Egemenliği Tartışmalı Adalar Sorunu: Karşılaştırmalı Bir Çalışma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Derman, G. S., Angorava, Y. (2014). Kazakistan Enerji Politikası, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi. 6. 22. Kars
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. Tacikistan Ülke Profili. (2022). T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.
- Dittmer, L. (2014). Taiwan, China, and the U.S. Pivot, EAI Working Paper No. 164.
- Duran, D. ve Yılmaz, K.K (2011). Devi Bağlayan Bağlar: Çin'in Orta Asya Enerji Kaynaklarındaki Çıkarı. *International Conference On Eurasian Economies*, 11, 36-51.
- Duran, H. ve Purevsuren, N. (2016). Güvenlik, enerji ve Pazar ekseninde Çin'in Orta Asya politikası. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 281-294
- Dursun, A. (2021). İran, Şanghay İş Birliği Örgütüne Tam Üye Olarak Kabul Edildi, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-sanghay-isbirligi-orgutunetam-uye-olarak-kabul-edildi/2367253> adresinden edinilmiştir.
- EIA, <http://www.eia.doe.gov> adresinden edinilmiştir.
- Eker, Süer. (2011). “Orta Asya’nın İrani Halkı Tacikler ve Bağımsızlığının 20. Yılında Tacikistan (I)”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (15), 349-398.

- Ekrem, E. (2011). Çin'in Orta Asya Politikaları. (Ed) M. Yılmaz, Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Yazı Dizisi. Yayın No 4.
- Erdoğan, S., Gürbüz, S. Türkiye'de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2014. Sayı: 32. s. 79-87.
- Ergenç, C. (2014). Çin'in Yükselişi. Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular. İstanbul: Küre Yayınları.
- Erol, M. S. ve ÇELİK, K. E, (2017). "Türk Dünyası'nda İş Birliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, (17-2).
- Erol, M. S. ve Çelik, K. E, (2019). "Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi", Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, (3-2).
- Ersoy, E. (2021). Realizm. R. Gözen (Ed.). Uluslararası İlişkiler Teorileri (ss. 165-195). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Eryiğit, M. Güney Çin Denizi'nde Sınır Anlaşmazlıkları ve ABD - ÇHC İlişkilerine Etkileri. Dünya Bülteni Araştırma Masası. İstanbul. 5-18.
- Gazel, M. (2022). ÜLKE TANITIMI: TACİKİSTAN. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 245-252.
- Gladney, D. C. (1993), The Muslim Face of Chin, Current History, Eylül.
- Gözen, R. (2021). İdealizm. R. Gözen (Ed.). Uluslararası İlişkiler Teorileri (ss. 73-125). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Grady, J. (2016). Expert: India, US Relationship with China Make 'Hard Actions' Difficult in South China Sea, Indian Ocean. 25 May, USNI News, <https://news.usni.org/2016/05/25/expert-india-u-s-relationship-china-make-hard-actions-difficult-south-china-sea-indian-ocean> adresinden edinilmiştir.
- Guoli, L. (2003). Leadership transition and Chinese foreign policy. Journal of Chinese Political Science, 8(1&2), 101-117.
- Guruswamy, M., Singh, Z.D, India China Relations: The Border Issue and Beyond, New Delhi, Viva Books, 2009

- Güner, İ., Ertürk, M., (2011). Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hamilton, J. D. Time Series Analysis. – Princeton University Press, 1994.
- Hasgüler, M., ve ULUDAĞ, M.B., (2007), Devletlerarası ve Hükümetlerdışı Uluslararası Örgütler. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Hatipoğlu, E. (2008). Güney Kafkasya ve Orta Asya’da ‘Büyük Güçler’ Arasındaki Oyun: Bölgesel Örgüt ve Oluşumların Rolü. Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası. Ankara: Usak yayınları.
- Hekimoğlu, A. (2012). Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya’daki Enerji Politikaları. Bölgesel Küresel Politikalarda Orta Asya, Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd.
- Huysmans, J., “Revisiting Copenhagen: Or, on the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe”, International Security, 2007, Cilt: 4, s. 46.
- Islam, R. (2011). A Specter Is Haunting Asia: China’s Rising Military And Its Implications For America’s Interests In Taiwan, Politics Extended Essay Final Draft Word,(3), 984.
- İlyassov, Y. (2010). Avrupa Birliği’nin Orta Asya’ya Yönelik Politikası ve Kazakistan (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İstanbul Ticaret Odası (İTO). (2010). Çin Pazarı’nda Başarmak. Ömür Matbaası. İstanbul.
- İpek, N. (2023). “Çin’in Etnik Bölgesinde Etnik Gerilim Tırmandırılıyor Urumçi’de Neler Oluyor?” http://www.emo.org.tr/ekler/2a29a50dd88d566_ek.pdf?dergi=4 adresinden edinilmiştir.
- Kalkan, M., Sovyetler Birliği’nin ve Rusya Federasyonu’nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
- Kalyoncu, H. ve Amanov, S. (2010). Orta Asya enerji kaynakları ve enerji bağlamında ABD’nin Orta Asya politikası. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 38-72.

- Kamalov, İ., Putin'in Rusya'sı: KGB'den Devlet Başkanlığına, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.
- Kamalov, İ., Putin Dönemi Rus Dış Politikası. Moskova'nın Rövanşı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.
- Kamalov, İ., (2008), Yükselen Güç Şanghay İş birliği Örgütü ve Genişleme Politikası, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 25 Nisan 2008, s.78.
- Karaca, R. K., (2007), Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu, <http://www.ataum.gazi.edu.tr/pdf/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-iliskilerinde-dogu-turkistan-sorunu1236245932.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Karakoç, Ercan, Atatürk'ün Dış Türkler Politikası, IQ Yayınları, İstanbul 2002.
- Karenov, R. (2015). "Sovremennoye Sostoyaniye i Priyoretetniye Zadaçi Razvitiya v Perspektive Neftyanoy Otrasi v Mire i Kazahstane" (Dünya ve Kazakistan'da Petrol Endüstrisinin Öncelikli Gelişmesi ve Beklentileri), Vestnik. Karaganda, s.56-100.
- Karlova, R. U. (2008). Tayvan Başkanlık Seçimlerine Üzerine Bir Analiz, <http://turksam.org/tr> adresinden edinilmiştir.
- Kartal, B., Sofyalıoğlu, Ç., (2011), Türkiye'deki Gençliğin Şanghay İş birliği Örgütüne Yönelik Tutumuna Pazarlama Perspektifiyle Bakış, International Conference On Eurasian Economies.
- Kasım, K. (2016). Güney Çin Denizi Sorununa Tayvan'ın Bakışı,Analist Dergisi, 61, ss. 90-93.
- Kaya, R., (2019), Orta Asya 'Bölgesel Güvenlik Kompleksi ve Şangay İşbirliği Örgütü, International Journal of Political Science and Urban Studies, Cilt 7, Özel Sayı.
- Kazakistan Cumhuriyeti Petrol ve Doğalgaz Bakanlığı, http://www.mgm.gov.kz/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=42&Itemid=64&lang=kz adresinden edinilmiştir.
- Kerimoğlu Y. (2019). Çin'in Orta Asya politikaları. İNSAMER. 8 Eylül 2023 tarihinde https://insamer.com/tr/cinin-orta-asya-politikalari_1942.html, adresinden edinilmiştir.

- Khan, M. U. H. (2021). Pakistan-ASEAN Ekonomik İş Birliği: Bir Uzman Görüşü, Ankasam. <https://www.ankasam.org/pakistan-asean-ekonomik-isbirligi-bir-uzmangorusu/> adresinden erişilmiştir.
- Kılıçaslan, F. (2016). Kopenhag okulu. H. Çomak, C. Sancaktar ve S. Demir (Eds.). Uluslararası güvenlik: yeni politikalar, stratejiler ve yaklaşımlar (ss. 45-64). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kireççi, M.A., ABD'nin Orta Asya Politikaları, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti., Ankara, 2011.
- Kocatepe, Ö. F. (2023). Özbekistan'ın Yenilikçi Yol Haritası: Mirziyoyev Döneminde Dış Politika Değişimi ve Etkileri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (53), 81-106.
- Koç, S., Saidmurodov, S. Orta Asya Ülkelerinde Elektrik Enerjisi, Doğrudan Yabancı Yatırımı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Ege Akademik Bakış. – 2018. – Cilt: 18, Sayı: 2. – S. 321- 328.
- Konukçu, E, (1998). “Hokand Hanlığı”, DİA, (C. 18., S. 215), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- Koyuncu. (2021, Temmuz). Şi Jinping'in 100.Yıl Konuşması Bize Ne Anlatıyor? <https://www.ankasam.org/si-cinpingin-100-yil-konusmasi-bize-ne-anlatiyor/> adresinden edinilmiştir.
- Kurt, Halil ve Türkoğlu, İsmail. (2010). “Tacikistan”. TDV İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 39/345-351.
- Lydia H., “Chinese Treatent of the Nationality Problem in Sinkiang”, The East Türkic Review, No: 4, (1960), s. 84.
- MarineDeal. (2017, Temmuz). Türkiye ile Çin Arasında Tarihi Yakınlaşma. <https://www.marinedealnews.com/dosya-turkiye-ile-cin-arasinda-tarihi-yakinlasma/> adresinden edinilmiştir.
- Medmedev, R. (1986) China and the Superpowers, Oxford, New York, Basil Blackwell.
- Mehdi P. (2010). Hazar Denizi'nde Alternatif Boru Hattı Projeleri ve Bakü Tiflis Ceyhan Projesinde Kazakistan Dönemi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Momynkulov, J. (2014). Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış içinde (ed. Orhan Yeşilot) Rusya'nın Hazar Bölgesi Enerji Politikasında Kazakistan. İstanbul: Yeditepe.
- Nazerbayev, N., Yüzyıllar Kavşağında, Ankara: Kazakistan Büyükelçilik Yayınları.
- Necef, E. N, (2003). Hazar Ötesi Türkmenleri, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Nikolayenko, V. D., "Russia and Kazakhstan", International Affairs, I (1999).
- Nogayeva, A. (2012). ABD, Rusya ve Çin'in nüfuz mücadelesinde Orta Asya: Araçlar ve süreçler. Bilig,12(62),183-204.
- Nuraniye H. E., Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası, ASAM Yayınları, Ankara, 2003.
- Oğuş, N. (2018). Karşılıklı Bağımlılık Ekseninde Soğuk Savaş Sonrası Çin-Hindistan İlişkileri. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Okur, M. A, (2011). Yeni Çağın Eşiğinden "Avrasya'nın Kalbi"ne Bakmak-Tarihten Geleceğe Orta Asya'nın Jeopolitiği Üzerine Değerlendirmeler, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., Ankara.
- Okur, M.A., Yeni Çağın Eşiğinden "Avrasya'nın Kalbi"ne Bakmak, SFN Televizyon Tanıtım Yayıncılık Ltd. Şti. Ankara, 2011.
- O'reilly, C., "Primetime Patriotism: News Media and the Securitization of Iraq", Journal of Politics and Law, 2008, 1(3), ss. 66-72.
- Örmeci, Ozan. (2013). 21. Yüzyılda ABD - Çin Rekabeti. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. 29, 1-14.
- Öz, S., (2006). Küresel Rekabette Yükselen Bir Güç: Çin. TÜSİAD - Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu.
- Özcan, G., (2006), "Türkiye'de Siyasal Rejim ve Güvenikleştirme Sorunsalı", İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Özgür, M., Vural, Ç., (2021), "Tek Devlet, İki Sistem" Politikası Çerçevesinde Hong Kong'un Statüsünün Analizi. Mülkiye Dergisi, 45 (4), 878-911.
- Özsoylu, A.F., (2006), Çin: Bir Devlin Uyanışı (Nobel Kitabevi, Adana).

- Pala, C., Hazar Boru Hatları, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Türkiye, Avrasya Dosyası: Kazakistan-Kırgızistan Özel, Cilt:7, Sayı:4 (2001-2002).
- Pamir, N. (2017). Enerjinin iktidarı enerji kaynaklarını elinde tutan dünyayı elinde tutar.İstanbul: Haykitap.
- Pekcan, C., (2019), Çin Dış Politikası ve ABD ile İlişkileri (Dora Basım Yayın, Bursa).
- Ricoeur, P., (2000), Söz Edimleri Kuramı ve Etik, A. Altınörs, (çev.). Asa Kitabevi, Bursa.
- Pirinççi F., 2008, Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, s.63
- Primakov, Y. Kapalı Kutu Rusya, çev. Nuri Eyüpoğlu, İstanbul 2002.
- Polat, İ., (2006). 11 Eylül terör saldırıları ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan müdahalesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Potbaev, R. Renewable Energy in Kyrgyzstan: State, Policy and Educational System Ises Solar World Congress. Kassel, Germany, 2011.
- Powell, C., (2001), "U.S. International Engagement:A Time of Great Opportunity," U.S. Foreign Policy Agenda, 6/1: 5-10.
- Purtaş, F. (2011). Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi-Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., Ankara.
- Purtaş, F. "Rusya'nın Orta Asya'ya Yeniden Dönüşü", Rusya. Stratejik Araştırmaları, İstanbul 2006, s. 163-182.
- Purtaş, F. (2005). Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu. Platin Yayınları, Ankara.
- Roux, J-P, (2014). Orta Asya Tarih ve Uygarlık, (Çev. Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Sabol, S, (2002). "Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti", H. Celal Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

- Salman, Z. A. (2007). Çin'in Orta Asya politikası ve Kırgızistan. Asya Araştırmaları Dergisi,3(2),317-331.
- Sandıklı, A. (2009). Geleceğin Süper Gücü Çin. Bilge Strateji. 1(1), 40-50
- Saray, M. (1984). Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875), (1. Baskı), İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Saray, M. (1997) "Doğu Türkistan Türklerinin Dramı", Yeni Türkiye, sayı 16, Temmuz-Ağustos.
- Sarker, M.N.I., Hossin, M.A., Yin, X.H. & Sarkar, M.K. (2018). One belt one road initiative of China: Implication for future of global development. Modern Economy. (9), 623-638.
- Savaş, V.F., (2016), Bilmediğimiz Çin (Efil Yayınevi, Ankara).
- Sayın, Y. (2013). Konfüçyüs'ün Yeniden Keşfi Ve Çin'in Dış Politikasında Dönüşüm, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ss. 225-233.
- Scobell, A., Rather E., Beckley, M. (2014). China's Strategy Toward South and Central Asia An Empty Fortress, Rand Project Air Force. Rand Corporation Research.
- Searle, J.R. (2000). Söz Edimleri: Bir Dil Felsefesi Denemesi, çev. Levent Aysever, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Selebyertsova, A., "Deti Russkih Starojilov v Uzbekistane", Vostok, No. 2, 1994.
- Sergienko, V., "Somneniya Snyatı", Kontinent, 18-31 Ekim 2000.
- Sevim, C. (2009). Geçmişten günümüze enerji güvenliği ve paradigma değişimleri. Stratejik Araştırma Dergisi, 93.
- Siddiqui, U. (2015) The Ethnic Roots of China's Uighur Crisis, Aljazeera America, (Çevirimiçi), <http://america.aljazeera.com/opinions/2015/7/the-ethnic-roots-of-chinasuighur-crisis.html> , 04 Eylül 2023.
- Sitaraman, S. (2016). Rising Chinese Power and Territorial Assertiveness in the South China Sea: India-Vietnam Strategic Partnership as a Counterbalancing Endeavor. in Power Politics in Asia's Contested Waters: Territorial Disputes in

- the South China Sea, (eds. Enrico Fels and Truong-Minh Vu), Springer International Publishing.
- Somuncuoğlu, A. (2009). ABD'nin Demokrasi Özendirme Politikası: Kazakistan Örneği. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şakı, Ç. (2018). Büyük Güçler Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları: Jeopolitik Mücadele. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, K. (2023). Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri: 30 Yıllık Serencam. K. Şahin, ve S. Kol, (Ed.), Bağımsızlığın 30. Yılında Türk Dünyası Analizleri (s. 1-29). Sakarya Üniversitesi Yayınları. Sakarya.
- Şanghay İş birliği Örgütü, (Çevirimiçi), http://rus.sectsco.org/about_sco/, 11 Eylül 2023.
- Şengül, S., Tuncer, İ. Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme:1960-2000 İktisat İşletme ve Finans. 2006. Sayı: 21(242). – S. 69-80.
- Şeşen, R, (1992). “Buhara”, DİA, (C. 6. s. 366), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- Tabak, H., (2008), Mao Devletinden Devlet Maosu’na: Çin Dış Politikasında Tarih ve Değişim. Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi, 1(2), 63-76.
- Tacikistan. Tacikistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği.
- Tacikistan. T.C. Dış İşleri Bakanlığı. <https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?612dff31-578f-4ec2-9315-240432308ce0> adresinden edinilmiştir.
- Tacikistan Bilgi Notu Kasım-2022. (2022). Tacikistan. Britannica Online Eneyelopedia. <https://www.britannica.com/place/Tajikistan> adresinden edinilmiştir.
- Taşagıl, A. (2023). Yeni Dünya Düzeninin Küresel Gücü Çin Halk Cumhuriyeti. İstanbul Ticaret Odası. İstanbul.
- T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü. (2011). “Geniş Türk Coğrafyası Dosyası”. <http://www.kdk.gov.tr/depo/3cGTCSonHali.pdf> adresinden edinilmiştir.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (1995). Tika Özbekistan Ülke Raporu, Türk İş Birliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları, Ankara.

- Telli, A. (2016). Enerji güvenliğine bütüncül bakış. H. Çomak, C. Sancaktar ve S. Demir (Ed.). Uluslararası güvenlik: yeni politikalar, stratejiler ve yaklaşımlar (ss. 217-227). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- The ASEAN Secretariat, (2018). ASEAN Economic Community Chartbook 2017, The ASEAN Secretariat. <http://www.aseanstats.org/category/asean-economicchartbook/> adresinden erişilmiştir.
- Togan, Z. V., (1950). “Hârizm”, İ.A, (C.5, K.1), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Turan, G., Dinç, A., “Enerji Sektörü Bağlamında Türkmenistan-Rusya Ekonomik İlişkilerinin Geleceği”, Rusya Çalışmaları. Stratejik Araştırmalar-2, TASAM Yayınları, İstanbul 2009.
- Turan, İ., Keskin, Y.B., (2020), Pasifikte Küresel Rekabet: Çin’in Yükselmesi ve ABD’nin Çin’i Dengeleme Politikası.
- Türker, H., (2019), Yeni Soğuk Savaşa Doğru: Yükselen Çin, ABD ve NATO. Cinius Yayınları, İstanbul.
- Türkoğlu, İ. (2010). “Tacikler”. TDV İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 39/351-353.
- Türköz, A. Demir, H.Y. (2002) Doğu Türkistan’da Çeşitli İnsan Hakları Sorunları. Altan Matbaa, İstanbul.
- Türköz, A. (2010) Doğu Türkistan’da İnsan Hakları. Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Uğrasız, B. (2002) Çin’in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik Politikası. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss. 227-237.
- UN Comtrade Database, (2021). China Trade Statistics, United Nations Commodity Trade Statistics Database. <https://comtrade.un.org/data/> adresinden erişilmiştir.
- Uygur, F. (2016) Mançuların İlk Doğu Türkistan İstilas. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, ss. 27-40.
- Üngör, Ç. (2009). Çin ve Üçüncü Dünya, İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. 41.
- Üngör, Ç. (2005), Çin’in “Tek Ülke, İki Sistem” Politikası: Tayvan, Hong Kong ve Macau. (Tasam Yayınları, İstanbul).

- Varol, S.T. (2014) Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya. Uluslararası İlişkiler, ss.87-108.
- Vernadsky, G. (2015) Rusya Tarihi. Selenge Yayınları, İstanbul.
- Vernadsky, G. (2009). Rusya Tarihi, (Çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Vogel, E. (2017), Deng Xiaoping ve Çin'in Dönüşümü. çev. Leliç, M. Modus Kitap, İstanbul.
- Vurgun, S. Y. (2018) 1850- 1950 Yılları Arasında Seyahatnameler Işığında Doğu Türkistan Şehirleri. Asia Minor Studies: 120-133.
- Yalçinkaya, A, (2006). Sömürgecilik Pan-İslamizm Işığında Türkistan, Lalezar Yayınları, Ankara.
- Yalçinkaya, A. (2009). “ABD, Tibet ve Tayvan’ın Aksine Uygurlara Niçin Destek Olmaz”, <http://www.turkishnews.com/tr/content/2009/07/22/abd-tibet-ve-tayvanin-aksine-uygurlara-nicindestek-olmaz/> adresinden edinilmiştir.
- Yarkin, İ. (Aralık 1965) Doğu Türkistan Göçmenleriyle İlgili Bazı Bilgiler. Türk Kültürü Dergisi (38): 189-193.
- Yavaş, A. (2012). Enerji Güvenliği Bağlamında Kazakistan’ın Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti ile İlişkileri Üzerine Bir Araştırma. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Yessirkepov, S. (2010), Çin’in Orta Asya Politikası. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Yeşiltepe, A. (2023, Mayıs). Çin İpek Yolundaki Türkleri Kendi Masasına Topluyor. <https://www.ntv.com.tr/dunya/ahmet-yesiltepe-yazdi-cin-ipek-yolundaki-turkleri-kendi-masasına-topluyor,MQQslipf30a1pTkG2Aa4Bw> adresinden alınmıştır.
- Yılmaz, M. (2020) Doğu Türkistan’da Toplama Kampları Adım Adım Soykırım. İHH İnsani Yardım Vakfı, İstanbul.

- Yılmaz, S. (2008). Yükselen Çin'in Güvenlik Politikası ve Stratejileri, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Journal of Strategic Studies,1(2),ss. 77-98.
- Yinanç, B. (1992, Ekim 31). Hedef, AT gibi Entegrasyon. Milliyet, s. 15.
- Yolaç, S.C., (2020), Herkes İçin Çin Tarihi 'Siyaset, Kültür ve Medeniyet', E Yayınları, İstanbul.
- Yüksel, F.A. (2011) Peşaver Doğu Türkistanlı Kazak Muhacirler Derneği ve Yahya Kemal Beyatlı. Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Dergisi: 19-24.
- Yüksel, F.A. (2009). Kazakistan'ın Yeraltı Kaynakları Ve Çevre Sorunları. İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü, Avrasya Konferansları. 17 Aralık 2009, İstanbul.
- Zedung, M. (1977) Seçme Eserler. Aydınlık Yayınları, İstanbul.
- Zengin, G. (2010). Hoca, Türk Dış Politikası'nda Davutoğlu Etkisi, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Zeyrek, C., 2010, Orta Asya'da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları, Ege Akademik Bakış, S.871-884.
- Wang-zin-shan, C. (1960) Çin'de İslamiyet. İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi II: 157- 188.
- Weitz, Richard, 2006, Towards a New Turkey-NATO Partnership in Central Asia, TurkishPolicyQuarterly, Vol. 5 s.2.
- Williams, S. "Turkmenistan Natural Gas Reserves Estimates", The Wall Street Journal, <http://online.wsj.com/article/BT-CO-20130612-706046.html> adresinden edinilmiştir.
- Wood DL (2016) Index of U.S. Military Strength (The Heritage Foundation, Washington).

